

Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 12248

sublet

INVENTAR 500114

J. Georgek - Tistu

CATEVA SUVENIRE

ALE

CARIEREI MELE

~~8200~~
~~1344~~

CATEVA SUVENIRE

ALE

CARIEREI MELE

Institutul ... ani Buc.
BIBLIOTECA

ION GHICA, V. ALECSANDRI, ALEXANDRU LAHOVARI.

DE

GEORGE BENGESCU

FOST MINISTRU PLENIPOTENTIAR

“ Toutes les grandeurs de ce monde
ne valent pas un bon ami. ”
(VOLTAIRE. — *Jeannot et Colin.*)

50,00

BRUXELLES

IN EDITURA PAUL LACOMBLEZ

31, STRADA « DES PAROISSIENS »

INSTIT. PEDAGOGIC DE 3
BUURESTI
Nr. Inv. 6022 1899
BIBLIOTECA

99643

Biblioteca Centrală Universitară
Cota ^{TI} 12248. Sublet
Inventar 500414

12248

B.C.U. Bucuresti

C500414

MEMORIEI VENERATE

A SCUMPEI MELE MUMI

ELENA GOLESCU

DEDIC CU PIETATE ACÉSTA SCRIERE

PRECUVINTARE

Dacă m'am decis a publica aceste Suvenire, in care vorbesc de mine mai mult póte decât se cuvine și decât aș fi dorit, acèsta n'o fac împins de vre-un sentiment de înfumurare, ci numai fiind că după o viață întrégă de muncă, în cursul căreia m'am silit de a'mi servi patria in măsura puterilor mele și de a me îndeletnici, in mod desinteresat, cu studiul literelor, am aflat într'o bună diminéță de la Dl. D. A. Sturdza, șeful meu direct, că eram leneș și incapabil.

De și aveam, precum ȳice Piron, « cincî-
» ȳeci de ani cãnd lucrul mi s'a întîm-
» plat », (1) totuși am creȳut de cuviinȳă
de a protesta contra acestor învinovãțiri
care mi s'au părut nedrepte. Am conștiinȳă
cã n'am fost nici-odată leneș; cãt despre
capacitatea mea, bărbați ca Ion Ghica, Va-
sile Alecsandri și Alexandru Lahovari, cu
care am conlucrat într'o carierã neîntre-
ruptã de sêse-spre-ȳece ani, au judecat-o
altfel decãt Dl. D. A. Sturdza.

În ori-ce cas, incapabil sau capabil, trãn-
dav sau harnic, m'am hotãrit a prezenta
publicului o dare de sêmã amãnunțitã
despre activitatea mea literarã în curs de
aprobe duoe-ȳeci de ani, profitãnd de
acẽstã ocaziune pentru a arãta cu ce despreț
și cu ce semeție actualul președinte al

(1) « Et j'avais cinquante ans quand cela m'arriva. »
La Mètromanie.

Consiliului s'a deprins a trata pe reprezentanții Regelui în străinătate ; cum și în ce fel D^{sa} apreciază și recunoște serviciile ce dânsii au putut să aducă țerei lor ; și în fine la câte mizerii și la câte ocări din parte-î e expus oricine nu consimte a deveni sluga plecată a D^{sale}.

Voii avea curagiul de a spune cu glas tare cea ce se șoptește de către cei mai mulți dintre foștii mei colegi, și anume că, în nici o țară și sub nici un regim corpul diplomatic național n'a fost mai nesocotit, mai desprețuit, mai înjosit decât sub ministerul și sub administrațiunea Dluⁱ D. A. Sturdza.

Fac apel în această privință la toți aceia care au fost victimele procederilor răuvoitoare, apucăturilor lipsite de bună-cuviință, de tact și de curtenie ale actualului prim-ministru român

Me scuzez încă-odată dacă am fost silit să vorbesc pre lung despre mine, despre pușinul ce am făcut, despre laudele indulgente ce mi s'aũ adus atãt in strãinãtate cãt și in tãrã, cu ocaziunea lucrãrilor mele literare.

Dar acãstã carte fiind o apãrare *pro domo mea*, o deplinã justificare din parte'mi mi s'a pãrut absolut necesarã. Aceia me vor pricepe care știũ cãt de revoltãtore este nedreptatea, chiar atunci când ea vine din partea unui om pãrtinitor și plin de patimã ca Dl. D. A. Sturdza.

De altmintrelea am speranța cã lectorii mei, pe care ar putea cu drept cuvânt sã'i supere partea ca sã ãic așa personalã a volumului de fațã — Memoriele și Suvenirile cerënd a fi semnate de un nume pe care eũ din nenorocire nu'l am — vor gãsi óre-care plãcere in evocarea ce am încercat

de a face a trei din figurile cele mai mărețe ale istoriei noastre politice și literare, vreau să vorbesc de Ion Ghica, de Vasile Alexandri și de Alexandru Lahovari, al căror amic, confident și colaborator sunt mândru de a fi fost, și a căror prietenie și afecțiune m'aș desdăunat prin anticipație de reaoa voință și de animositatea Dluș D. A. Sturdza.

GEORGE BENGESCU.

I

Calea vieții precum și un fericit concurs de împrejurări m'au pus de vreme în relațiune cu trei bărbați care au jucat un rol considerabil în istoria politică și literară a Țării : Jon Ghica, Vasile Alecsandri și Alexandru Lahovari. Câte-și trei au fost protectorii și prietenii mei; viața mea s'a găsit amestecată cu a lor; am schimbat cu dînșii o lungă și plăcută corespondență : de aceea, mi s'a părut interesant de a însemna pe aceste pagini câte-va trăsături ale fisionomiei lor intime, folo-

sindu-me de acest prilej spre a aduna
mai multe amintiri din cariera mea diplo-
matică și literară, in cursul căreia am avut
mai cu sēmă fericirea de a' i cunósce, de
a' i prețui și de a' i iubi.

Un alt motiv care me indemnă a între-
prinde publicațiunea de față este că Dl.
Dimitrie Sturdza silindu-me, prin nisce
procedeurī ce voi relata mai departe, a me
demite din funcțiunile mele de Trimis
extraordinar și Ministru plenipotențiar al
Romăniei in Belgia, Țările-de-Jos și Gre-
cia, a găsit de cuviință a' mī face atât pe
lângă colegiī meī cât și in sferele oficiale
o reputațiune de trândăvie și de incapaci-
tate pe care cred că nu o merit cătuși de
puțin. Acéstă imputare m'a atins cu atât
mai mult cu cât, din potrivă, am consa-
crat muncei o mare parte din viața mea,
și că m'am silit, atât in exercițiul func-

țiunilor mele cât și în cariera mea de scriitor, de a îndeplini tot-d'a-una cu conștiință obligațiunile ce aveam față cu țera mea și față cu publicul. Astfel cel puțin m'aș judecat cei trei bărbați de care voi vorbi mai cu seamă în aceste « Suvenire », și tot asemenea s'aș exprimat asupra mea și asupra lucrărilor mele unii din scriitorii și criticii franceși cei mai însemnați, ale căror aprețieri le voi reproduce în cursul acestui volum : între afirmațiunile lor și acelea ale domnului Sturdza lectorii vor judeca.

Revenit acum, după o carieră neînteruptă de șese-spre-zece ani la « scumpele » mele studii » precum și la liniștea vieții private, am crezut că nu me voi putea folosi mai bine de momentele mele de libertate decât consacrandu-le a trăi din nou, în compania acelor care m'aș încurajat de

la primul pas și m'aŭ îmbărbătat până la culme, o parte din viața mea de diplomat și de literator.

A vorbi de sine e tot-d'a-una un lucru delicat, și chiar, cum a ȕis Pascal, vrednic de ură (1) ; de aceea me voi da in lături cu cea mai mare discrețiune posibilă, adăpostindu — me sub umbra măreță a ilustrilor mei amici, lăsându-le mereŭ cuvîntul și căutând astfel a face să dispară saŭ cel puțin a atenua ceea ce autobiografiile aŭ mai tot-d'a-una de pretențios, de îndrăzneț și de supărător. Pe de altă parte, in ceea ce privește pe acei bărbați de frunte, cred necesar de a declara că nu am intențiunea de a scri istoria lor, de a judeca actele lor politice, de a exalta meritele și talentele lor : acastă onóre revine unor scriitori mai competenți și mai autorizați decât mine ; me voi măr-

(1) « Cugetări », VI, 20.

gini a aminti despre ei ce știu, ce am văzut, ceea ce măi cu séma a atras atențiunea mea in particularitățile unei vieți adese-orî comune; iar scopul meü va fi atins, și sarcina mea bine împlinită dacă voi putea să'î arăt astfel cum ei aü fost — in intimitatea lor, bine înțeles, căci e vorbă aci numai de suvenire intime — silindu-me tot de o-dată a dovedi până la ce punct pasiunile politice, măi órbe póte la noi decât in orî-ce altă țéră, aü reüsit, cel puțin pentru Alexandru Lahovari, a denatura adėvėrata lui fisionomie, și a transforma in pretinse cusururi unele din cele măi frumoșe calități ale acestuï bărbat de elită.

Chiar de aș fi taxat de o mare presumpțiune, cred că am óre-care putință de a isbuti într'o asemenea întreprindere, de óre-ce atât dintr'o pornire firėscă cât și prin datoria mea profesională m'am abținut

tot-d'a-una de a intra in luptele partidelor, fiind, pare-mi-se, unul din singurii Români care, ajunși la vârsta de cinci-șeci de ani, n'au făcut nici-odată politică, n'au luat parte la nici o alegere, și s'au mărginit a fi, fără nici o ambițiune personală, numai nisce servitori credincioși ai Tronului și ai Țerei. De aceea, sper că voi putea vorbi cu dragoste și cu nepărtinire de aceste trei mărețe figuri istorice, din care cel puțin duce datoarese politicei renumele și gloria lor.

Trebue să adaug că a am avut, încă din copilărie, cultul și pasiunea literelor, fie că această inclinare mi'a fost transmisă prin ereditate (moșul meu, vornicul Iordake Goleșcu, fiul banului Radu Goleșcu, a prelucrat una din primele gramatice române (1), și a lăsat tot de odată mai multe

(1). « Băgări de sémă asupra canónelor grămăticescî. » Bucurescî, in tipografia lui Eliad, 1840, in-4°. — Extrag

opere de filologie și de erudițiune care nu sunt lipsite de valóre ; iar părintele meu, Domnul Grigore Bengescu, fost ministru al Cultelor și Instrucțiunei publice, era un

din cartea Dluī J. A. Zanne, intitulată : « Pro- » verbele Romănilor din Romănia, Basarabia, Bucu- » vina, etc. » (Bucuresci, Socec, 1895, t. I), următórea notiță biografică relativă la vornicul Jordake Golescu : « Vornicul Jordake Golescu, fiul banului Radu Golescu, » s'a născut cam pe la 1768, dintr'o veche familie romă- » nescă, in care dragostea de țără și de limba ei era culti- » vată cu o sîrguință tot atât de mare ca și in familia » Văcărescilor.

» Ca toți feciorii de boieri de pe acele vremuri, Jor- » dake Golescu a trecut, pe rind, prin tóte treptele » slujbelor până s'a oprit la cea de mare vornic al țerei de » Jos.

» La 1821, a fost in înțelegere cu poetul Rigas, care » plănuia înființarea unei confederațiuni de staturi » creștine pe ruinele Turciei...

» La 1828, pe vremea Rușilor, murind fratele seū » logofetul Dincă Golescu, unul din boierii care s'aū dus » la Napoléon I ca să'ī cêră protecțiunea pentru țera » romănescă, a ajuns la dregătoria de mare logofet al » dreptăței. La 1840, pe timpul domniei lui Alexandru » Dimitrie Ghica Voevod, a ajuns vornic al țerei de Jos,

bibliofil distins care adunase o frumoasă colecțiune de cărți moderne franceze) ; — fie că aplecarea mea spre literatură provine din studiile clasice ce le am făcut în Franția, la liceul Louis-le-Grand. În orice cas, datoresc literelor o recunoștință cu atât mai mare cu cât ele m'aș imprietenit cu bărba-

» cea mai înaltă demnitate după Domniă. Acesta a fost
» cea din urmă îndeletnicire a sa cu trebile statului, căci,
» la 1848, în furia revoluției din București, a murit la
» Orsova, în vîrstă ca de 80 ani.

» Jordake Goleșcu era foarte învățat, mai cu seamă
» pentru vremurile în care a trăit, și consacra literaturii
» tot timpul ce i lăsa slujbele cu care era însărcinat.
» Dînsul a publicat, la 1840, o « Gramatică » despre care
» Dl. Lambrior spune că este « scosă de pe însăși firea
» limbei » (« Convorbirile literare », an VIII, pp. 66, și
» următoarele), și a lăsat în urma lui mai multe manuscrise,
» precum un dicționar romăno-elinesc », un « dicționar
» elino romănesc », o chartă veche a țerii romănesci...

» Jordake Goleșcu a mai lăsat o « Colecțiune de pro-
» verbe și maxime », opera i de căpetenie, care se află la
» biblioteca « Academiei » sub n° 213, și care se publică
» astăzi pentru întâiași dată în colecțiunea de față... »

ții ilustră despre care e vorbă, și au întărit din Ți in Ți afectuósele nóstre relațiuni. Fără a mai cita pe Vasile Alecsandri, al cărui geniú strălucește in mod incomparabil pe firmamentul poetic al României, e bine cunoscut că Ion Ghica și Alexandru Lahovari erau înzestrați cu o înalta cultură intelectuală, și m'am întrebat adese-oră pentru ce Academia nóstră, pe care cel d'ântăiú a presidat-o in mai multe rînduri, nu s'a gândit nici-odată a deschide ușele ei celui d'al doilea, care a fost netăgăduit unul din cei mai puternici oratori ai României, și ale cărui discursuri parlamentare constituiesc unul din monumentele literare cele mai demne de a fi propuse, drept modeluri, admirațiunei viitórelor generațiuni. Berryer, Jules Favre, Montalembert, comitele de Mun au făcut saú fac parte din Academia francesă; óre un Alexandru

Lahovari n'ar fi onorat mai mult Academia română decât gramaticii fără talent și scriitorii de mână duoa pe care-i admite ȝilnic in sinul ei? Academia ar îndeplini un act de justiție, făcând să se rîdice in sala ședintelor sale bustul lui Alexandru Lahovari, cu inscripțiunea zugrăvită prin ordinele Academiei franceze pe bustul lui Molière : « Nimic nu lipsește gloriei » lui; el a lipsit gloriei noastre ».

De și am fost la liceul Louis-le-Grand conșcolar cu Alexandru Lahovari, precum și cu frații săi Ion și Constantin, nu'i am făcut personal cunoscința decât in 1871, după întorcerea mea in țeră. Tot pe la aceea epocă, am intrat in relațiune cu Alecsandri și cu Ion Ghica, al cărui fiu cel mai mare, Dl. Dimitrie Ghica, deveni, puțin mai târđiū, cumnatul meu : ceea ce stabili între părintele D^{sale} și mine raporturi mai intime,

care n'aũ făcut decât să se strîngă și să se întărescă cu vremea. Și e curios de notat că Lahovari, cu care m'am legat tocmai in acelaș timp, fu nu numai adversarul politic, dar si dușmanul personal al lui Ion Ghica. Acest din urmă, după ce'i arătase, pe la început, óre-care simpatie, nu întărđiase a'l vedea cu o rēcělă care se preschimbase fórte repede intr'o ostilitate desăvîrșită. Singurul nume al lui Lahovari avea darul să întăríte pe Ion Ghica; iar Alexandru Lahovari devenea nervos, când auđea că împrejuru'i era vorbă de Ion Ghica. Politica despărțise in mod ireconciliabil aceste frumoșe inteligențe care de altmintrelea ar fi putut atât de bine și așa de lesne să se pricépă și să se prețuéscă!

Studiele ce făcusem in Francia fuseseră studii exclusiv literare. Avusesem ca profesori de retorică pe doi din membrii cei

mai stimați ai Universității, DD. Adolphe Hatzfeld și Georges Perrot, care au exersat amândoi o înrîurire fericită asupra dezvoltării minții și judecății mele. Nimeni nu scia mai bine decât Hatzfeld să învețe pe elevii săi cum trebuie cineva să cugete; nimeni nu forma, cu mai mult talent, spiritul tinerimei, înzestrându-l cu calități serioase de metodă, de rigóre și de precisiune. Dl. Perrot, care a devenit de atunci profesor la Facultatea de litere, membru al Institutului, și Director general al Școlii normale superioare din Paris, 'mă inspirase gustul anticității și al archeologiei, în cunoștința căror să scie că nimeni nu l'a întrecut. Nu pot uita că în anul 1866, Constantin Lahovari — unul din frații lui Alexandru — și eu, trimiși din partea liceului Louis-le-Grand la Concursul general între elevii din toate liceurile și colegie-

le din Paris, obținurăm, pentru compozițiunea de versuri latine, Lahovari, premiul cel d'ântăiū, iar eū cel d'al doilea accessit. 'Mi scăpase din nenorocire un solecism, din vina căruia copia mea fusese clasată numai a 4— a : fără acéstă greșelă din parte-mi, Dl. Duruy, care era atunci ministru al Instrucțiunei publice, și care presida, in acéstă calitate, distribuirea premiilor la Sorbona, ar fi încoronat rind pe rind în aceeași ți, ca laureați ai versului latin la Concursul general, pe doi Romăni, amîndoi elevi ai Dluī Hatzfeld.

Cu ajutorul acestor profesori eminenti, și mulțumită bunei direcțiuni ce ei dedeseră studiilor mele, putui trece, cu succes, la Sorbona, examenul de licențiat in litere, abia un an și jumătate după ce părăsisem liceul ; începeam a urma Facultatea de drept, când isbucni resboiul din 1870. Mumă-

mea, care ne însoțise în Franția, și care nu vroise nici-odată să se despartă de noi, ne conduse atunci în Belgia : luați diplomele mele la Universitatea din Liège, și me întorsei în România la 1871, după o ședere neîntreruptă de patru-spre zece ani în străinătate. Această depărtare îndelungată din țară avusese tristul efect de a me desobi- cinui de patria mea, a cărei limbă o uitasem cu desăvârșire, a cărei istorie' mi era aprópe necunoscută, și în care, cu tótă dragostea mea pentru solul natal, mi se părea că eram înstrăinat! Unul din actele cele mai mari, unul din folósele cele mai neprețuite ale domniei Regelui Carol a fost îmbunătățirea progresivă a stărei învățământului public la noi; astăzi copiii nostri nu mai sunt siliți de a se expatria pentru a' și face educațiunea; ei pot fórte lesne să 'și urmeze clasele gimnasiale în țară; iar tinerii care

doresc să mergă mai târziu în străinătate pentru ca să se perfecționeze într' o specialitate așupra generațiunei din care eă fac parte avantađiul de a' și putea petrece copilăria și prima tinerețe în patria lor, de a învăța de vreme a o cunósce și a o iubi; de a se iniția, încă din vârsta cea mai fragedă, cu evenimentele glorióse ale trecutului Romăniei, înflăcărându-se tot de o dată pentru desvoltarea instituțiunilor ei presente, ale căror progrese și propășire ei le aș putut urma de aprópe, și chiar cu ochii lor.

Încercai — fără mare succes — a exercita mai multe funcțiuni publice : în magistratură (fusesem numit procuror pe lângă tribunălul Ilfov, dar, cunoscënd abia limba, nu puteam lua conclusiuni, nici pronunța rechisitoriă, și eram silit a observa, pe foțoliul meă, o tăcere umilitóre); — în profe-

sorat (obținusem, la concurs, catedra de limbă și literatură francesă la liceul Mateiș Basarab: când începui însă a preda prima mea lecțiune, constatăi cu măhnire că eleviș mei sciaș franțuzesce încă mai reș decât eș romănesce); — și in fine in diplomație. Trebuie să recunosc că la aceea epocă depărtată a tinereței mele nu' mi simțiam aptitudinile necesare pentru a deveni un bun diplomat. Dl. Carp, sub care am avut onórea de a servi in timp de vre-o ęce lunș la Agenția română din Viena, in calitate de prim secretar, ar putea da mărturie despre acésta. Cunoscința incomplectă, seș mai bine ęis, aprópe nulă, a limbei germane — căci, dacă liceul făcuse din mine un laureat al versului latin, el nu 'mi dedese decât o spoială fórte superficială de limbele strěine, al căror studiș era pe atunci fórte neglijat in Francia; — o timiditate și o rezervă na-

turală, pe care cu anevoie am reușit mai târziu a le stăpâni; — diferite alte împrejurări, de ordin privat, me desgustară repede de această primă încercare în carieră, și me întorsei la București pentru a me îmbraca din nou cu haina de magistrat, ca judecător pe lângă tribunalul Ilfov. Scaunul de judecător 'mi convenea mult mai bine decât fotoliul de procuror, și începusem a me deprinde cu nouile mele funcțiuni, când, în 1873, interese de familie me siliră de a relua — și de astă-dată pentru un timp și mai îndelungat — drumul străinătăței.

Regăsindu-me în Paris, fără nici o ocupațiune serioasă, primul meu gând fu de a me folosi de libertatea mea pentru a scrie și presenta în Sorbona o teză de doctorat în litere. Nici un Român nu înfruntase, până atunci, acel examen; numai cu cât-va timp mai în urmă Dl. Ion Crătiunescu fu

primit doctor in litere cu o tesă foarte interesantă asupra « Poporului român după cântecele lui naționale ». (1)

La Facultatea de litere avusesem ca profesori, pe lângă Patin și Saint-René Taillandier, pe învățatul și vestitul elenist Egger (2), care locuia, rue de Madame, într'o casă ce ocupasem, in timp de mai mulți ani, cu familia mea, pe când eram școlar la Universitate. El era omul cel mai blând, cel mai afabil, cel mai binevoitor pentru străini, care găsea tot-d'a-una in dînsul un sfătuitor plin de experiență și de autoritate. Me dusei deci la Dl. Egger, îm-

(1) « Le peuple roumain d'après ses chants nationaux », Paris, Hachette, 1874, in-8°.

(2) Am publicat in ziarul « La Gazette de Roumanie », din 16/28 aprilie 1883, o dare de semnă asupra unei cărți a Domnului Egger, intitulată : « La tradition et les réformes » dans l'enseignement universitaire. » Paris, Masson, 1882, in-8°.

părtășindu 'i proiectele mele, și rugându —
'l să binevoiască a 'mă desemna o materie
de țesă. Printre subiectele ce 'mă propuse
figuraă și « Piesele comice ale lui Voltaire ».
— « Nu cređi, adăogă savantul profesor,
» că ar fi curios de a cerceta pentru ce
» Voltaire, cu tot spiritul lui, cu priceperea
» minunată ce el avea de teatrul și de situa-
» țiunile dramatice, cu aceea vervă sarcas-
» tică care domnește mai in tóte scrierile
» sale de polemică, n'a reușit nici-odată
» pe scena comică, de și a scris peste
» cincî-spre-đece comedii? Mi se pare că
» acéstă cestiune merită de a fi studiată
» mai de aprópe; alege acest subiect;
» presintă-ne, ca țesă latină, un paralel
» între Lucian și Voltaire, și sunt sigur
» că Facultatea va fi bucurósă să 'ți confere
» diploma ce ambiționezi. »

Me apucaí serios de lucru; cumpăraí tóte

edițiunile ce putui întâlni ale comediilor lui Voltaire, apoi ale tragediilor, ale povestelor, ale scrierilor istorice, etc., etc.; și astfel me găsiî posesorul unei colecțiuni voltairiane destul de însemnate, care a crescut și s'a înmulțit din an în an, și care, oferită de mine Bibliotecii naționale din Paris, se află așezată astăzi, lângă colecțiunea lui Beuchot, vestitul editor al marelui scriitor frances, în sala denumită : « Salle de Voltaire » (1).

() « Je ne sais comment vous exprimer notre reconnaissance » — 'mă scria la 15 noembrie 1893, Dl. Léopold Delisle, membru al Institutului și administratorul general al Bibliotecii naționale — « pour l'insignelibéralité avec laquelle vous traitez la Bibliothèque nationale. » Grâce à vous, nos collections voltairiennes ont reçu un développement que, réduits à nos forces et à nos ressources, nous n'aurions jamais pu leur donner, et ce sont vos recherches qui nous ont permis de bien connaître et de rigoureusement cataloguer les œuvres de l'écrivain dont vous avez édifié la bibliographie sur des bases indestructibles... » Cf. « Compte-rendu de l'Aca-

Având ocasiunea de a face într'una cercetări în acele edițiuni și de a le asemăna una cu alta, vëdui în ce mod incomplect ele fuseseră descrise de Quérard, în « Bibliografia voltairiană » publicată de dînsul la 1842, și concepuî proiectul de a face pentru Voltaire ceea ce DD. Paul Lacroix (bibliofilul Jacob) și Émile Picot făceaă, tocmai pe atunci, pentru Molière și Corneille (1). Lăsaî deci la o parte tесеle mele de doctorat, și de la 1876 până la 1881, adică în timp de cinci ani, devenii visitorul cel mai asiduă al Bibliotecei naționale, unde, mulțumită marelui buneivoinți a administratorului general, Dl. Léopold Delisle, precum și a

démie des inscriptions et belles-lettres » : janvier-février-mars 1885, p. 65.

(1) « Bibliographie moliéresque, par Paul Lacroix, » Paris, Fontaine, 1875, în 8°. — « Bibliographie cornélienne, par Émile Picot. » Ibid., id., 1876, în-8°.

regretatului meu prieten Dl. O. Thierry-Poux, conservatorul și sub-directorul Imprimeriilor, am fost pus în măsura de a consulta și de a studia de aproape toate edițiunile, antice și moderne, ale autorului « Enriadei ». Evoc aici cu cea mai vie plăcere amintirea acelor ani adevărat fericiți ai vieții mele, ce i am petrecut în tăcerea și în liniștea Bibliotecii naționale, unde, așezat tot-d'a-una pe acelaș scaun din « Reservă » (1), resfoiam cu aviditate volumele prăfuite ce mi se aduceau cu teancul. 'Mă găsiseam în sfârșit adevărata vocațiune, și toate distincțiunile, toate onorurile ce mi 'au fost conferite mai în urmă nu mi 'au procurat satisfacțiunea deplină și fără amestec

(1) « Reserva » este partea Bibliotecii naționale unde sunt păstrate cărțile prețioase sau tipărite numai cu câteva puține exemplare. Lucrătorii care consultă acele cărți se adună în jurul unei mese, denumită « masa Reservei ».

ce resimțiam când descopeream vre-o edițiune necunoscută a autorului meu de predilecțiune, seü vre-o notișă manuscrisă interesantă, uitată, între duoe pagini îngălbenite, de către un bibliofil sau un comentator din vremea trecută.

Într'o dimineță din anul 1881, me întîmpină acolo un bărbat cu înfățișarea plăcută, cu manierele elegante, a cărui fisio-
nomie nu 'mă era necunoscută. El se numi :
me găseam in fața lui Alexandru Odobescu, care fusese atașat de curînd pe lângă Legațiunea noastră din Paris, in calitate de prim-secretar, și care aduna in Francia materiale pentru opera sa « Tesaurul de la Petró-
» sa ». — « Dta ești Dl. Bengescu? 'mă dîse
» Odobescu. — Da, Domnule. — Doresci să
» intri din nou in cariera diplomatică? Eü
» pot face prin Rosetti (Odobescu era fôrte
» protejat de celebrul publicist român) ca

» să fii numit al doilea secretar la Lega-
» țiunea noastră de aci, unde voi fi fericit
» să lucrez dinpreună cu Dta . » Răspunsei
lui Odobescu că eram mișcat de amabilul
lui demers; că eu însumi me gândisem a
solicita un post diplomatic la Paris; că,
încă de la 1879, Dl. Vasile Boerescu, mi-
nistru al Afacerilor străine, binevoise a 'mă
promite de a ține seamă de dorința mea;
dar că locul vacant în 1879 fusese dat unui
alt competitor, și că, prin urmare, creșusem
de cuviință de a me abține de la orî-ce nouă
încercare în acest sens. Lucrurile nu mer-
seră mai departe : Odobescu nu mai reveni
la Bibliotecă, iar eu reluai, fără nici un
regret, firul necurmat al cercetărilor mele.
De altmintrelea, primul volum al « Biblio-
grafiei voltairiane » era gata; după ce cău-
tasem în zadar un editor (cunoscutul librar
Fontaine, din pasagiul des Panoramas, con-

simțise de a edita cartea mea, însă numai într'un volum), hotărîsem de a o tipări cu spesele mele, la Saint-Germain. Corecturile, tot-d'a-una foarte minuțioase când e vorba de asemenea lucrări, precum și necesitatea de a controla mereu la Biblioteca națională, titlul, milesimul, formatul, cota (adică cifra însemnatore) ale fie cărei din operele descrise, nu 'mă lăsaū nici un moment de libertate. Tot pe atunci, Dl. Louis Moland, care scotea la lumină, in editura fraților Garnier, o nouă edițiune a lui Voltaire, 'mă ceruse o notiță bibliografică asupra scrierilor marelui autor frances, notiță destinată a face parte din volumul al L^{lea}, unde a și apărut în 1882 (1); in fine lucrăm

(1) Din această notiță, intitulată : « Notice bibliographique sur les principaux écrits de Voltaire, ainsi que » sur ceux qui lui ont été attribués » s'aū tipărit deosebit 50 exemplare, pe hârtie de Olanda, cu portretul lui Vol-

cu Dl. Émile Picot, savantul profesor de limbă și literatură română la scóla limbilor orientale din Paris, astădî membru al Institutului, la o istoriă a Moldovei de la întemeierea țerilor române până la sfîrșitul veacului al xv^{lea}, din care un fragment, intitulat : « Alexandru cel bun, principe al Moldovei », fu publicat asemenea in 1882 (1).

Multiplicitatea acestor lucrări avu chiar darul de a 'mî atrage, din partea Dluî Maiorescu, dinpreună de altmintrelea cu multe laude, și următórea observațiune, care nu

taire după Largillière, zugrăvit de Masson. Paris, Quantin, 1882, in-8°.

(1) Viena, Holzhausen, in-18 (in limba francesă). — Cartea e dedicată D lui Dimitrie A. Sturdza. Dl. A. D. Xenopol, autorul « Istoriei Romănilor din Dacia traiană », a binevoit a recunósce că « pentru istoria politică a domniei lui Alexandru cel bun a întrebuițat mai ales scrierea D-lor E. Picot și G. Bengescu » (II, 153, nota I).

era lipsită de óre-care ironie : « Ne e teamă
» că cetitorul vëzënd această felurime de
» scrieri, se va îndoi de concentrarea tre-
» buinciósă unui autor pentru fie-care
» lucrare în parte, si că îi va veni în
» minte proverbul : « Qui trop embrasse,
» etc... (1). » E adëvërat că, din cauza
maí multor împrejurări, am fost nevoit să
renunț la continuarea « Istoriei Moldovei »,
precum și la publicarea unui studiú asupra
lui « Voltaire, poète comique (2) », anunțat

(1) « Convorbiri, » octombrie 1882, p. 272.

(2) Acel studiú anunțat de mine, in 1882, ca fiind sub ti-
par, era tesa mea de doctorat, despre care am vorbit maí
sus, (pagina 21). 'Mí asigurasem amicalul concurs al
Dlui Constantin Lahovari, licențiat in litere al
Facultăței din Paris, pentru a duce la bun sfirșit acéstă
lucrare, din care cea maí mare parte a fost chiar tipărită
la tipografia Hérissey, din Évreux; însă proiectul nostru a
rëmas in cele din urmă neexecutat. — Veđi Vapereau,
Dictionnaire des contemporains, edițiunea din 1893; arti-
colul « Lahovari ».

in dosul foaiei d'ântăii a primului volum al « Bibliografieii voltairiane » ; constat însă cu satisfacțiune că am putut, mai in urmă, presenta publicului alte lucrări, mai importante póte decât acelea care, pentru motive independente de voința mea, n'aũ fost scóse atunci la lumină.

Imprimarea primului volum al « Bibliografieii » înainta repede; aprópe duoe-șeci de foi eșiseră de sub tipar, iar DD. Rouveyre și Blond, însărcinați cu punerea in vânzare a cărții se pregăteau a o anunța in șiarul librărieii (« Bibliographie de la France »), când într'o șa, pe la sfirșitul anului 1881, primii de la Ion Ghica următorul răvaș : « Cher ami, je désire beau- » coup vous voir, et comme je ne passerai » que peu de jours dans votre charmante » ville de Paris, veuillez m'indiquer l'heure » à laquelle je pourrai vous rencontrer

» lundî, chez vous. — Votre ami dévoué,
» Ion Ghica (1). »

De și absent de aproape opt ani din țară, totuși rămăsesem în relațiuni neîntrerupte cu Ion Ghica, căruia avusesem chiar ocaziunea de a aduce un mic serviciu, în următoarele împrejurări. Pe când era director general al teatrelor, el trimisese pe mai mulți artiști români să se perfecționeze în arta lor, la Paris. Eram — și am plăcerea de a fi încă și astăzi — prieten cu Delaunay, vestitul societar al Comediei-Franceze, care 'mă dedese lecțiuni de declamațiune și me admisesese chiar a urma cursul

(1) Publicațiunea de față adresându-se mai cu seamă amicilor mei, voi reproduce corespondența lui Ion Ghica, a lui Alecsandri și a lui Alexandru Lahovari, în franțuzesce, adică în limba în care ea a fost scrisă. Originalele scrisorilor lor (în număr de peste 200), precum și toate autografele ce posed și care provin de la alte personalități române său străine, sunt destinate a trece, după mine, în biblioteca « Fundațiunei universitare Carol I ».

ce preda ca profesor la Conservatoriū. Ținēnd sēmă de recomandațiunea mea, Delaunay binevoi a lua sub protecțiunea sa pe artiștii nostri, înlesnindu-le intrările lor la Comedia-Francesă, primindu 'i in clasa lui, și adunându 'i chiar câte-o-dată, pentru a le da lecțiuni particulare, in cocheta sa locuință din strada des Missionnaires, la Versailles, unde celebrul artist care a creat pe « Fortunio », pe « Perdican », pe « Valentin », adică figurile cele mai poetice ale lui Musset; incomparabilul « Éraste », « Horace », « Clitandre », ai lui Molière; « Dorante », al lui Corneille, « Damis », al lui Piron, fără a mai vorbi de o mulțime de roluri din repertoriul modern, pe care el le a jucat cu o artă, o știință și un farmec ce nici-o dată pôte nu s'aū apropiat mai mult de perfecțiune, se odihnește de cei trei-șeci și cinci de ani ai sēi de societariat,

formând elevi din care nici unul, din nenorocire, n'a isbutit, nu ȃic să'l egaleze, dar nici chiar să'l semuiască de departe. Printre artiștii romăni trimiși de Ion Ghica la Paris, Delaunay deosebise pe Manolescu, care a fost răpit prea de timpuriu scenei năstre, și pe Dna A. Romanescu, care a profitat mult de lecțiunile și de bunurile sfatură ale marelui artist frances. Ion Ghica 'mă scrisese, la 30 aprilie/12 maiu 1880, cu ocasiunea venirei în Francia a compatrioților nostri :

« Je les mets sous votre protection, et vous »
» prie de les aider de vos bons conseils et »
» des bonnes relations que vous avez à la »
» Comédie-Française. Tâchez de leur être »
» utile et l'art vous bénira... » Nu sciă dacă arta m'a binecuvântat; dar tot ce pot afirma e că Ion Ghica mă 'a rămas tot-d'una recunoscător pentru serviciul neînsemnat ce fusesem fericit de a 'i aduce cu acest prilej,

si că binevoi să găsească, la rîndu-î, oca-
siunea de a me îndatora în curînd. Într'adê-
vêr, în urma întrevederii ce 'mî ceruse,
Ghica luă ostenelă de a veni pînă la mine
— vizită cu atît mai amabilă din parte'î cu
cît locuiam pe atunci afară din Paris, și la
catul al cincilea, — și fără alt preambul,
'mî dîse « Bengescule, vrei să vii cu mine
» la Londra? Am nevoie de un secretar al
» doilea. Titularul postului » — (pare-mi-
se că era regretatul George Em. Lahovari)
— « nu se arată dispus a veni să'l ocupe, și
» eî nu pot să'l adăst indefinit. Dacă 'tî
» convine să fii atașat pe lângă misiunea
» mea, vorbește : lucrul se pôte face îndată.
» Sciî dinainte tot ce' mî veî objecta : că ești
» așeđat, cu familia ta, la Paris ; că lucră-
» rile tale te rețin aci : dar mi se pare că e
» un mijloc de a concilia tot. Londra e
» departe din Paris numai cu câte-va cea-

» suri : veî veni in Englitera de duoe saũ
» trei ori pe lună, și numai pentru trei,
» patru zile ; apoi te veî întorce a-casă, ca să
» 'ți veđi de treabă, și asta numai până
» când un post va deveni vacant la Lega-
» țiuinea din Paris : eũ 'ți promit că voi
» lucra din reputerie ca să fii transferat cât
» mai curînd în Francia. Singura mea
» dorință este de a 'ți pune, cum ȓice Fran-
» cesul, « le pied à l'étrier », și de a 'ți veni
» in ajutor ca să reintri in carieră, care va
» deveni de un acces cu atât mai anevoios
» cu cât diplomația nóstră se va organiza și
» se va întări mai bine. »

Eram adînc mișcat nu numai de cuvîn-
tele lui Ghica, dar și de cordialitatea sinceră
și plină de dragoste cu care el 'mî vorbise.
S'a ȓis de dînsul că era reütăcios. Dacă prin
acésta s'a înțeles că el nu menaja pe aceia
de care avea prilej de a se plănge, saũ care,

de și nu'l vătămaseră, erau adversarii lui pe terenul politic, să poate ca Ion Ghica să fi avut câte-o-data dintele lung și ascuțit, și atunci vai de cine se expunea, de bună voe, să fie atins de el. Dar pentru prietenii săi, pentru aceia pe care-i iubea, dînsul era de o bunătate rară, căci avea o inimă plină de nobile simțiri și de aspirațiuni generose. Politica 'l făcea une-orî să fie nedrept și bănuitor; de almintrelea, el era cam absolut în ideile lui, și nu recunoscea ușor erorile ce putuse comite în cariera sa de bărbat de Stat; în fine, cu natura lui glumetă și chiar câte-o-dată cam sarcastică, Ghica găsea un fel de plăcere malițioasă a se arăta din când în când altfel decât era în realitate; făcînd adesea paradă de o asprime care nu exista decât pe buzele lui, ca, de exemplu, când povestea că, fiind principe la Samos, el dedese ordinul de a se spân-

zura tóte rudele lui Damala, venit tocmai pe atunci la Londra ca să se căsătorască cu Sarah Bernhardt. Aceia însă care l'aŭ cunoscut mai de aproape știu ce suflet înalt bătea în pieptul lui, și cu ce calități prețioase el era înzestrat. Cred că e de prisos de a mai vorbi de spiritul lui Ghica, atât de mlădios, de ager, de pătrunzător; nici de conversațiunea lui, care era un lung farmec, nici în fine de lucrările sale literare printre care trebuiesc puse, mai presus de toate, scrisorile lui către Alexandri, pline de vioiciune, de o veselie tot-d'a-una plăcută și hazliă, precum și de acea ironie mușcătoare, care-i era familiară, și pe care nimeni nu scia s'o întrebuințese mai bine, nici mai nemerit ca dînsul.

Nu puteam să nu primese nisce propuneri ce mi-eraŭ făcute într'un mod atât de amabil și de îndatoritor. Cu tótă păre-

rea mea de rău de a me despărți de ai mei, de a pleca din Paris tocmai la momentul în care prezența mea devenea necesară pentru reușita lucrării mele, me pusei la dispozițiunea lui Ghica, și nu voi uita nici-odată cum el se ținu de vorbă, și câte înlesniri 'mi făcu pentru a'mi permite de a concilia îndatoririle mele de funcționar cu obligațiunile ce aveam la Paris ca șef de familie și ca debutant în cariera literelor. La 23 ianuarie 1882, numirea mea deveni oficială, și câte-va zile mai în urmă porniam direct de la Paris la noul meu post.

Acastă călătorie nu era cea d'ântăi ce o făceam în Anglita. În mai multe rînduri, de la 1873 până la 1881, avusesem ocașunea de a visita Londra și chiar unele din principalele orașe ale Marelui Britaniei (York, între altele), și tot-d'a-una revenisem în

Francia pătruns de admirațiune pentru
acea țără puternică, pentru acea națiune
măreță a cărei civilizațiunea înaintată,
îmensa bogăție, traiul confortabil și îmbel-
șugat 'mă făcuseră cea mai vie impresiune.
Trebue însă să mărturisesc că de o-cam-
dată ceea ce me atrăgea mai cu sēmă la
Londra era, pe lângă plăcerea de a servi
sub un șef ca Ion Ghica, perspectiva de a
putea lucra la biblioteca din « British Mu-
seum », in acea sală atât de bine orînduită
și dispusă cu atăta pricepere pentru cea
mai mare înlesnire și comoditate a lectori-
lor. Eū găsiī acolo unele edițiuni ale lui
Voltaire ce nu întâlneam la Biblioteca na-
țiională din Paris, și avui chiar fericirea
de a descoperi mai multe scrisori inedite
ale autorului « Dicționarului filosofic », scri-
sori adunate și publicate mai târziu de
mine la « Librăria bibliofililor » dirijată de

cunoscutul editor Jouaust (1). « Vous
» rendez un nouveau service aux lettres
» françaises, — 'mă scria François Coppée,
după publicarea acestui volum — « en
» nous donnant ces billets inédits du vieux
» diable d'Arouet : dans le moindre, il a
» mis son coup de griffe : une malice, une
» jolie phrase ; une goutte de Voltaire en-
» fin. » — Mai mulți erudiți români cre-
duseră că in biblioteca din British Museum
se aflau manuscrite de ale lui Cantemir.
Făcuți, cu această ocasiune, pentru a le
descoperi, cercetările cele mai minuțioase ;
însă, din nenorocire, ele nu fură încoronate
cu succes (2).

• Mulțumită acestor ocupațiuni, viața ce
duceam la Londra era foarte plăcută, de și

(1) Voltaire. Lettres et billets inédits publiés d'après les
originaux du British Museum avec une introduction et des
notes, par G. Bengesco, 1887, in-12.

(2) Veđi « Analele Academiei române », t. IX, I, 92.

nu reuşisem a me familiarisa cu idioma britanică. Dîseî mai sus că nu putusem profita, la liceul Louis-le-Grand, de învăţămîntul, fôrte insuficient şi fôrte rîu organizat, al limbelor străine. La sosirea mea în Anglîtera, cunosceam, întocmai ca « Figaro », un singur cuvînt : « Goddam » (1); nu eram mult mai înaintat, la plecarea mea, cu tôte că parvenisem a citi gazetele, din care pricepeam numai o parte, iar cea l'altă o ghiceam. Un diplomat nu pôte să' şi facă o situaţiune bună şi plăcută în Anglîtera, dacă nu scie să vorbescă englezesce: trufia naţiunei e fôrte mare, şi Englezii nu pot admite că un străin, care cunósce mai multe limbî, să nu posede şi limba lor. De altmîntrelea, în Anglîtera, tot e statornicit, întocmit, orînduit, numai şi numai pentru Englezî. Pe cînd în cele l'alte ţeri, în Ger-

(1) « Le Mariage de Figaro, » III, v.

mania, in Italia, in Austria, chiar in Țările-de-Jos, e posibil de a călători, de a petrece, și chiar de a trăi numai cu ajutorul limbei franceze, vai de acela care e silit să șadă cât-va timp in Englitera, fără să scie englezesce! El póte să ȓică ca Ovidiũ, exilat la strămoșii nostri, Geții :

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli (1).

De câte-orí n'am fost întrebat, la Londra, de ce, fiind Român, vorbeam cu înlesnire limba francesă, ci nu cea engleză. De geabă respundeam că parinții mei vroiseră ca să mi fac educațiunea in Francia : « Dar pentru ce, mi se replica, » parinții D^{talé} nu te au trimis de prefe- » rență in Englitera? » Mi'ar fi fost lesne să răspund convorbitorilor mei că încercările făcute in acest sens de Româniî nu reu-

(1) « Tristia, » V, x, 37.

șiseră tot-d'a-una pe deplin : dar me teamă să nu întărit și mai mult orgoliul britanic, iar pe de altă parte doream să nu măhnesc pe Ghica, care era un partisan înfocat al educațiunei engleze. Ideile noastre nu se potriveau întocmai în această privință, și eu evitam cu atât mai mult de a discuta cu dînsul un asemenea subiect cu cât, după cum me așteptam, găsisem în ministrul nostru la Londra cel mai binevoitor, cel mai afabil din șefi. Avusesem asemenea fericirea de a întîlni în Domnul Nedeyanu, primul secretar al Legațiunei, un coleg din cei mai plăcuți și din cei mai serviabili. Dl. Nedeyanu, care vorbește și scrie perfect limba engleză, e atașat, de peste opt-spre deuce ani, la Legațiunea noastră din Londra, unde și a făcut totă carieră, și unde ocupă astăzi postul de consilier, bucurându-se de stima și de considerațiunea tuturor.

Când Ion Ghica nu era chemat la « Foreign-Office », pentru afacerile Legațiunei, sau când nu avea să împlinescă datoriile de societate, el avea obiceiul de a veni, la noi, în cancelarie : după expedițiunea corespondenței oficiale, care nu ne lua mult timp, de óre-ce serviciul era puțin încărcat, citeam dinpreună țiarele, stam de vorbă, și ascultam mai cu sémă pe Ghica, care nu era nici-odată mai fericit decât atunci când putea să ne povestescă vre-un episod necunoscut din revoluția de la 1848 sau din abdicarea prințului Cuza. Adesea-orî, prințesa Ghica venea, cu broderia ei în mână, să se așeze lângă noi, și într' adăvăr, erau plăcute orele ce sburaă astfel în petrecerea unei lungi și animate convorbiri. Noi nu aveam dinaintea noastră un șef sever, exigent, meticulos, nici dintre aceia cărora le place a'și da ifos față cu personalul lor, ci

un adevărat prieten, plin de bunătate și de indulgență! Ion Ghica aparținea acelei categorii de șefi de misiune cu vederile largi și înalte, care au obiceiul și înțelepciunea de a căuta și de a prețui în diplomații puși sub ordinele lor alte calități decât munca mașinală și sterilă a unor împiegați de cancelarie, osîndiți a înegri hârtie albă, de dimineță până'n seră, și crescuți în frica lui Dumnezeu și a statisticeii. Când era vorbă de lucrări importante, nimeni nu lucra mai serios decât dînsul; nimeni nu scia să îndrepteze și să stimuleze mai bine zelul colaboratorilor săi. Nu cred să se afle în arhiva Ministerului nostru de Externe depeși mai bine redijate, mai clare, mai complete decât cele trimise de Ion Ghica Guvernului român, în ajunul Conferenței din Londra. Cifram une-orî până la miezul nopței. Dar tot de-o-dată, el era

de părere că munca zadarnică e de nici un folos, și nu înceta de a ne repeta, cu un zîmbet glumeț, vestita vorbă atribuită lui Talleyrand : « Surtout, pas de zèle! » După dînsul, un bun atașat saŭ un bun secretar de legațiune era acela care scia să se presinte bine in lume, pentru a da străinilor o opiniune favorabilă de țera sa: cultura spiritului, delicateța simțimentelor, distincțiunea manierelor, moderațiunea ideilor, și mai presus de tôte, buna creștere erau calitățile ce el le cerea de la un diplomat. Să scie că Ghica întrunea, la un grad înalt, unele din aceste daruri, și de aceea, el a lăsat in capitala Marei Britaniei suvenirele cele mai plăcute și cele mai măgulitoare pentru Romănia.

Guvernanții noștri de astăzi au o altă concepțiune de rolul și de misiunea diplomației.

Pentru DD^{lor} un secretar, un consilier de legațiune, ba chiar un șef de misiune, sunt pur și simplu nisce vulgari împiegați puși sub ordinele absolute ale DD^{lor}; siliți să împărtășescă orbește toate ideile — bune sau rele — ce le plesnesc prin cap, și condamnați a înainta într'una — « à jet continu », cum ȳdice Francesul, — Departamentului central o droaie de raporturi tratând « de omni re scibili ». Valórea unui diplomat se judecă și e cotate astăđi, la noi, nu după meritul personal său după serviciile aduse, ci după kilogramele de hărtie și litrii de cernelă întrebuintate de fie-care. Cine nu « compiléza, compiléza, compiléza » (1); cine se îndeletnicește cu litera-

(1) « Il compilait, compilait, compilait;
« On le voyait sans cesse écrire, écrire
« Ce qu'il avait jadis entendu dire,
« Et nous lassait sans jamais se lasser. »
(Voltaire, despre abatele Trublet,
in « Le Pauvre diable ».)

tura, cu belele arte; cine e răspândit în lume (ceea ce nu e mijlocul cel mai prost de a fi un bun diplomat), e rău vădută și rău notat la Minister. E bine cunoscut că în toate țările — dar la noi poate și mai mult decât aiurea — există o rivalitate ascunsă între funcționarii din administrațiunea centrală și personalul ambasadelor și legațiunilor, cei d'ântăi reproșand colegilor din serviciul extern de a nu lucra, și de a avea parte, în străinătate, de un traiu plăcut și liniștit, pe când, în biurouri, fiecare, de la cel mai mare până la cel mai mic, e încovoiat sub povara unei munci zilnice din cele mai obositoare.

Pentru a obliga pe secretarii noștri de legațiune să lucreze — adică să rămână închiși cinci sau șase ore pe zi, ca cei de la București — administrațiunea centrală a născocit, în mai multe rînduri, de a trimite

șefilor de misiune nisce « Cestionare » la care secretariii erau ținuți să răspundă printr'o serie de raporturi regulate și periodice. 'Mă aduc aminte mai cu sémă de unul din acele « Cestionare », întocmit, dacă nu me înșel, sub ministerul Dluî Ion Câmpineanu, și in care erau adunate materiile cele mai diverse și cele mai incoerente : tarifele vamale, hidrografia, orografia, agricultura, piscicultura, apicultura, crescerea vitelor, și până la modul de a le tăia, ca in piesa lui Labiche, « la Cagnotte » (1). Ar fi trebuit să fie cine-va un Pic de La Mirandole, sau cel puțin un veterinar diplomat, pentru a trata cu competență șirul îndelungat al acelor cestiuni.

Ion Ghica puse « Cestionarul » ministe-

(1) Colladan : « Voyons, petit, toi qui es malin, sais-tu tuer un porc? » — Sylvain : « Dame, je lui donne la mort. » — Colladan : « Pas ça; tu retrousses tes manches... tu prends ta bête... » (II, VI.)

rului la dosar; iar Alecsandri, sub care
serviam atunci la Paris, 'mă scria cu mult
spirit din Mircești : « Je vous envoie les
» instructions élocubrées par le ministère
» pour la perpétration des rapports bi-
» mensuels que l'on exige de toutes les lé-
» gations. En acceptant ces instructions de
» la meilleure grâce du monde, je me pro-
» pose d'y mettre une condition, lorsque
» je me rendrai à Bucarest; c'est que
» MM. X... et consorts s'obligent de lire
» attentivement et d'étudier, avec soin, les
» rapports qu'ils recevront. Vous vous fi-
» gurez sans doute la grimace qu'ils fe-
» ront. » (2 septembrie 1885.)

Cu toate acestea, cred că am fost unul din
singurii secretari care, dinpreună cu colegul
și prietenul meu, Dl. George Cretzianu, pe
atunci atașat pe lângă Legațiunea din Paris,
au răspuns la unele din întrebările « Ces-

tionarului » Cămpineanu; fac apel, în această privință, la suvenirele fostului meu coleg, Dl. Papiniu, care dirigea, la acea epocă, divisiunea consulară a ministerului de Externe (1).

Ar fi bine să ne lăsăm, o dată pentru tot-d'a-una, de asemenea copilării. Negreșit funcționarii diplomatici sunt datorii de a lucra : dar trebuie să lucreze de bună voe, și astfel cum ei înțeleg lucrul, adică să aleagă, printre diferitele subiecte de natură a interesa pe șefii lor, materia care convine mai bine fie-căruia, care se potrivește mai mult cu aptitudinile și cunoștințele lui, și după ce a studiat-o cu deamănuntul, adunând toate elementele de informațiune do-

(1) Dl. George Cretzianu a fost nevoit să își dea demisiunea din cauza procedurilor lipsite de curtenie ale D-lui Dimitrie Sturdza (septembrie 1898). Corpul diplomatic român a pierdut în Dl. Cretzianu unul din membrii săi cei mai distinși și cei mai meritoși.

rite, să înainteze Ministerului nu o compilațiune extrasă din « Larousse » sau din « la Grande Encyclopédie », ci o lucrare personală, bine mistuită, și pe care oricine o va putea consulta cu folos.

Se luase odinioară la noi bunul obicei de a se publica, mai în fie-care an, « Rapórttele Consulatelor și Legațiunilor », care se aduna într'un volum tipărit cu spesele Ministerului: acesta constituia pentru diplomații noștri o încurajare și un stimulent. Dl. Sturdza a oprit susșisa publicațiune ca fiind prea costisitoare. Eū cred că rău a făcut D^{sa}, și e de dorit ca succesorul seū să restabiléscă ceea ce actualul ministru a găsit de cuviință a desființa. Voi avea ocasiunea de a vorbi, mai departe, de alte măsuri administrative pe care D^{sa} le a lăsat cu precugetare să cadă în desobiciuire, și de lipsa cărora suferă astăzi serviciul nostru diplomatic.

Dar e timp să revenim la Ion Ghica, care era un bărbat de o inteligență superioară, și care ne da la toți exemplul muncii pri-cepute și roditore. Pe când alcătuia, sub ochii noștri, volumul intitulat : « Scrisori » către Vasile Alecsandri » (București, 1884; — a doua edițiune e din 1887), el pregătea tot de-o-dată « Amintirile din pribegia după 1848; noue scrisori către V. Alecsandri »; București, 1889). In acelaș timp, Ghica trimitea regulat unui ziar cotidian român studii anonime asupra Constituțiunei engleze, inspirate de cartea lui Fonblanque (1), și care ar merita de a fi adunate într'un volum special. In fine, el prepara o nouă edițiune a lucrării sale : « Pământul și omul » (2), tipărită in 1878

(1) « L'Angleterre, son gouvernement, ses institutions. » Cartea a fost tradusă in franțuzesce, și publicată la Paris (Baillièrre, 1881).

(2) « București, » 1884, in-8°.

in « Analele Academiei române » (t. XI).

Cea mai mare plăcere a lui Ghica, după ce 'și încluia manuscriptele in sertar, era de a se plimba pe jos in Londra, căci el era un mergător intrepid. Mai in toate zilele plecam, după cancelarie, el, Nedeyanu și eă, spre a străbate orașul in toate sensurile. Ne opream cât-va timp la « St-James Club », pentru a citi gazetele și a ne întâlni cu câți-va colegi; apoi porneam spre Charbonel, cofetarul frances din Londra, unde Ghica avea tot-d'a-una o vorbă amabilă și galantă la adresa domnișórelor de la conțoar, care'ı oferiau prăjituri sau bonbone. Nu ne întorceam a-casă decât cu sėra, noi, cei mai tineri, mult mai obosiți decât dın-sul, și fericiți de a scăpa de agitațiunea și de vuetul amețitor al imensei metropoli. Lui Ghica, 'ı plăcea asemenea lumea, și el era foarte răspândit in saloanele aristocrației

engleze, unde fie-care prețuia talentul lui de vorbitor, observațiunile ingenioase, vesele, glumețe, ce nu lipsea de a face cu orice prilej, în fine atențiunile delicate ce avea față cu « miladyile » și « mistressele » londoniene, care găsea o mare plăcere în societatea lui.

Întru cât me privește, viața lumescă me atrăgea mai puțin. Afară de « leveurile » ținute de Principele de Galles sau de vreun alt membru al Familiei regale la « Saint-James Palace »; de balurile Curței, la care eram siliți să asistăm în « culotte courte », și unde, printr'o strălucire feerică de lumînări și de briliante, se zărea din când în când figura palidă și severă a lui Gladstone, care era pe atunci prim-ministru; afară de câte-va recepțiuni oficiale la lord Granville, ministrul Afacerilor străine, trăiam într'o izolare aproape completă. Me

simțiam ca pierdut in acea imensitate; aveam dorul Parisului, și a vieții simple și liniștite ce duceam in modestul meu apartament din bulevardul Maillot, precum și nostalgia Bibliotecii naționale, unde nu mă puteam face decât rari și scurte aparițiuni. Plăcerea mea cea mai mare era de a eși din oraș pentru a merge, duminica, la Kew sau la Richmond, încântătoarele împrejurimi ale Londrei, sau pentru a me repeși până la Scarborough, pe malul mării din Nord, unde familia mea venise să se instaleze in timpul verei. In Londra, nu aveam mai mare distracțiune decât teatrul, de care Ion Ghica era fanatic ca mine. Alergam împreună la tragiile lui Shakespeare, interpretate in mod admirabil, la « Lyceum », de către Ellen Terry și de către Irving; la farsele caraghióse de la « Gaiety », unde, de și pricepeam abia

dialogul, eram atras de verva comunicativă a actorilor ; in fine la minunatele feeri și la baleturile de la « Alhambra », reprezentate cu o bogăție de costume și un lux de decoruri care întreceau tot ce vădusem pe scenele similare din Paris. Ghica nu se sătura de teatru, și mai de câte-oră plecam in concediū la Paris, el me însoțea pentru a vedea piesele in vogă, și a aplauda pe Delaunay, pe Coquelin, și pe Sarah Bernhardt, care erau artiștii lui de predilecțiune. Rare—oră om a împins atât de departe sensul și gustul dramatic, și pôte că de aceea ne înțelegeam așa de bine și simpatizam atât de mult unul cu altul. Dacă el ar fi avut la dispozițiunea lui, pe când era director general al teatrelor năstrelor nationale, resursele financiare ale lui Perrin, de exemplu, sau ale lui Carvalho, nu me îndoesc că ar fi dat scenei năstrelor cel mai larg și cel mai folositor avânt.

Pe la finele lui aprilie 1882, primul volum al « Bibliografiei voltairiane » apărui la Paris, și fu primit cu o binevoitoare indulgență în lumea savanților și a erudiților. Nu cred de prisos de a reproduce, pentru aceia care, la noi, au contestat, nu vrea să știe meritul, dar simpla utilitate a acestei lucrări, termenii în care Dl. Léopold Delisle a binevoit să o prezinte colegilor săi de la Academia Inscricțiunilor, în ședința din 30 iunie 1882 :

« L'époque à laquelle se rapportent les
» recherches de M. Bengesco est peut-être
» un peu moderne pour nous (1). Le livre
» dont il m'a chargé d'offrir le premier
» volume mérite cependant de fixer l'at-
» tention de l'Académie en raison des

(1) Academia Inscricțiunilor este, după Academia franceză, clasa Institutului care se ocupă, mai de aproape, cu istoria literară. Totuși, ea are, mai cu seamă, în atribuțiunile sale numai istoria și literatura antică.

» soins minutieux dont il a été l'objet et
» de la méthode rigoureuse avec laquelle
» il a été exécuté. Ce n'est point une de
» ces vulgaires compilations dans les-
» quelles le travail personnel de l'auteur
» est perdu au milieu d'emprunts faits
» plus ou moins intelligemment à des pu-
» blications antérieures. Les innombrables
» détails dont se compose le recueil de
» M. Bengesco ont été recherchés avec
» beaucoup de patience et de sagacité; ils
» ont tous été vérifiés sur les originaux, et
» l'ordre judicieux dans lequel ils se pré-
» sentent suffit pour résoudre beaucoup de
» problèmes d'histoire littéraire. C'est un
» livre de bibliographie savante, dans le
» meilleur sens du mot; il devait donc être
» signalé à l'Académie, qui a une juridis-
» tion spéciale sur les travaux de biblio-
» graphie, depuis qu'elle a accepté la fon-
» dation Brunet. »

Cu câte-va zile mai 'nainte, Dl. O. Thierry-Poux, savantul conservator al imprimatelor de la Biblioteca națională, 'mă adresase următórea scrisóre :

« J'ai reçu hier le tome premier de votre
» admirable Bibliographie voltairienne...
» C'est notre devoir constant de faciliter
» autant que possible les recherches des
» érudits et des savants ; mais nous ressen-
» tons un sentiment particulier de fierté,
» quand nous croyons avoir pu favoriser
» en quelque chose la production d'un ou-
» vrage tel que le vôtre.

» Il est bien à désirer que la publication
» des deux autres volumes de la « Biblio-
» graphie » ne se fasse pas trop attendre.
» Les services que ce livre est appelé à
» rendre, services dont on peut apprécier
» maintenant toute l'importance, vous im-
» posent en quelque sorte le devoir de tra-

» vailler aussi activement que possible à
» l'achèvement de ce beau monument.

» Veuillez agréer, etc... »

Tot de-o-dată Francisque Sarcey, in
ziarul « Le Temps » (17 iulie); — Fran-
çois Coppée, in « La Patrie » (7 august); —
« Les Débats » (3 iulie); — « Le Figaro »
(19 iulie); — « La Revue des Deux-Mondes »
(1 și 15 august); — « Le Moniteur uni-
versel » (31 august); « Le Livre » (10 noem-
brie); — « La Revue critique d'histoire et
de littérature » (1882, II, 367-378); —
« La Nouvelle Revue » (1 februarie 1883);
— « The Athenæum » (23 septembrie 1882);
— « The Saturday Review » (17 octom-
brie); — « The Cornhill Magazine (decem-
brie); — « Das Magazin für die Literatur
des In-und Auslandes » (30 decembrie); —
« L'Indépendance belge » (12 ianuarie 1883),
etc., etc.; dedeaŭ sémă de carta mea cu

laude care întreceau toate dorințele și toate speranțele mele (1); iar Ministerul Instrucțiunii publice din Franca onora lucrarea cu o subscriere importantă (19 ianuarie 1883).

Diarele române consacrașă asemenea acestui prim volum mai multe articole măgulitoare. Dl. T. Maiorescu, în « Convorbirile literare » din 10 octombrie; Dl. Hășdeuș, în « Columna lui Traian » (anul ix^{lea}); — Dl. Ionescu-Gion, în « Binele public » din 28 august 1882 și 20 ianuarie 1883; — « Românul » din 25, 26 iunie și 4 iulie se uneau cu critica străină pentru a vorbi cu

(1) Din toate aceste articole, nu voi cita decât următoarea apreiare a lui Francisque Sarcey : « Comment un Roumain s'est pris de passion pour Voltaire, au point d'entreprendre et de mener à bien un travail si ardu, si complexe, si hérissé de difficultés, c'est ce que je n'expliquerai pas... Tout ce que je puis dire, c'est que M. Georges Bengesco a rendu un fier service à tous les amis de Voltaire et des lettres... ».

indulgență și cu favóre de prima mea încercare literară, și iată ce șicea despre autorul Dl. T. Maiorescu, in articolul seü din « Convorbiri » : « A vedea un Român » cunoscënd așa de bine literatura francesă » încât să poate aduce chiar Francesilor un » folos prin cercetările sale asupra unei » părți însemnate din mișcarea literară a » Franței este o dovadă pentru aptitudinea » unei părți a tinerimii noastre de a se » pătrunde pe deplin de rezultatele culturei » occidentale și de a intra cu succes in » mijlocul luptei intelectuale, care este » semnul de viață și titlul de onoare a spi- » ritului european. »

Dar ceea ce, mai mult decât laudele Academiei Inscriptiunilor, ale presei străine, și chiar ale compatrioților mei, mișcă inima mea, fu primirea, din partea Dluî Aurelian, ministru al Cultelor și Instrucțiunei pu-

blice, a medaliei « Bene-Merenti », de clasa I^a, ce Maiestatea Sa Regele binevoi a'mi conferi, in urma propunerii D^{sale} din 31 august 1882. Acastă distincțiune, ce nu solicitasem cătuși de puțin, și de care sunt cu atât mai mândru cu cât ea a fost prima mea decorațiune română, veni tocmai bine pentru a me mângăia de neputința in care me aflam, din cauza prelungirei șederei mele la Londra, de a continua lucrarea întreprinsă de mine, si care, anunțată in trei volume, fu abia terminată opt ani mai târziu, prin publicarea unui al patrulea volum. Tot Ion Ghica 'mi întinse o mână amicală și ajutătoare pentru a obține de la Dl. Dimitrie Sturdza, care înlocuise pe Dl. Stătescu la ministerul de Externe, transferarea mea la Paris.

Aș fi, cu drept cuvînt, taxat de cea mai neagră ingratitude dacă n'aș mărturisi că

Dl. Sturdza' mî a făcut, in acéstă împrejurare, o mare favóre și' mî a adus un serviciu însemnat. I'am rămas fôrte mult timp recunoscător de interesul ce a binevoit a'mî arăta atunci, pînă in ȕioa in care D^{sa} a găsit de cuviinȕă a me ofensa in modul cel mîi grav, printr'o serie de acte blesante, care aũ șters din sufletul meũ orî-ce urmă de gratitudine.

Trebue să adaog, pentru a fi echitabil pînă la sfîrșit, că tot Domnia sa, la 3 decembrie 1882, a binevoit a obȕine, in favórea mea, de la înalta bunătate a Maiestăȕei Sale Regeluî, crucea de cavaler al « Stelei României ». Relat conferirea acestei distincȕiuni, care nu póte avea înteres decăt pentru mine, numai spre a constata că pe la 1882-1883, Dl. Sturdza nu avea de mine opiniunea defavorabilă ce D^{sa} profeséază astăȕi. Și într'adéver mi s'a afirmat de mîi multe

persóne bine informate și demne de cre-
dință că Dl. Sturdza prețuește fórté puțin
încercările mele literare, mergënd până a'mi
reproșa de a nu fi scris bibliografia lui Vol-
taire, « din punctul de vedere român ».
Cred că e vorbă de o interpretare gre-
șită a gândului și a cuvintelor D^{sale}, și că
Dl. Sturdza (dacă e adăvêrat ca D^{sa} a bine-
noit, scoborîndu-se din înălțimele in care
planează, să se ocupe vre-o-dată de modesta
mea personalitate), a vroit numai să me
dojenéscă pentru că m'am ocupat mai mult
cu literatura străină decât cu cea română. E
evident că dacă D^{sa} ar fi avut la activul seú
bagajul literar al lui Voltaire, i 'aș fi dat
bucuros preferința, luând drept subiect al
cercetărilor mele operele produse de D^{sa}; de
óre-ce însă, Dl. Sturdza, afară de compila-
țiunile istorice ale D^{sale} precum și de un
« Memoriú asupra portretelor Domnilor

romăni » (1), n'a scris decât broșura intitulată : « Germania, România și principele Carol de Hohenzollern », broșură antidinastică, semnată cu pseudonimul « Erdmann von Hahn (2), era natural că, aplecându-mă științei bibliografice, să aleg, pentru a le descrie, operele unui autor mai cunoscut și mai îmbelșugat decât D^{sa}.

Marea bucurie ce resimții întorcându-mă la Paris și reocupând la masa « Reservei » de la Biblioteca națională locul meu obișnuit, fu stricată în parte prin neplăcută ne-

(1) Bucuresci, Thiel și Weiss, 1875, in-8° de 48 pp.

(2) Veđi Maiorescu, « Discursuri parlamentare », Bucuresci, Socec, 1897, II, 10-11. — Cu ocaziunea recentei călătorii a Dluș Sturdza la Petersburg, ȝiarele noastre (veđi l'« Indépendance roumaine » din 14/26 iulie 1898) au amintit că, sunt acum vre-o ȝece ani, D^{sa} a publicat o altă broșură, intitulată : « Europa, Rusia și România », in care denunța pericolul moscovit, și emitea asupra imperiului Tzarilor opiniuni ce nu pot fi tocmai bine veđute la Petersburg și la Moscova.

cesitate de a me despărți de prințul și de prințesa Ghica, care fuseseră atât de buni și de ospitalieri pentru mine, în timpul șederii mele la Londra Ghica nu încetă de a se interesa de mine și de lucrările mele, și nu e multă vreme de când am descoperit — ceea ce ignoram cu dēsăvîrșire — că în ziua în care Academia română' mă a făcut marea onóre de a me numi membru corespondent al ei, asupra propunerii secțiunei sale literare (2 aprilie 1883), tot Ion Ghica a atras, asupra mea, în termenii cei mai simpatici, binevoitoarea atențiune a colegilor săi (1). Nu me îndoesc că mulțumită acestei interveniri a fostului meu șef în favórea mea — intervenire de care avusese delicateța de a nu 'mă vorbi nici-o-dată — am putut întruni aprópe unanimitatea voturilor (23 din 24).

(1) Veđi « Analele Academiei române », V, 1, 70-71

Se scie că anii cei din urmă ai lui Ion Ghica au fost întristați printr'o bătă lungă și dureroasă. Cu totă slăbiciunea în care căduse trupul său, limpedimea minții și generositatea sufletului rămăseseră neatînse, și când 'l vedui pentru cea din urmă oară, în primăvara anului 1896, la Ghergani, în acea casă zidită de dînsul cu atîta dragoste, și unde îngrijirile devotate ale admirabilei sale soții căutaseră a-i ușura crudele sale suferinți, vorbirăm mult timp de Londra, de Nedeyanu, cărui el păstrase o afectuoasă amintire, de vizitele noastre la Charbonel, de serile petrecute la « Lyceum »; și pe cînd evocam împreună toate aceste suvenire din trecut, vedeam fața lui Ghica iluminându-se cu un surîs dulce și trist, și zării chiar o lacrimă care curgea încet pe obrazu'î palid și slăbit.

Amintirea lui Ion Ghica va rămănea

neștersă în inima mea, alături cu cea a lui V. Alecsandri și a lui Alexandru Lahovari, care au fost, cel dintâiu tovarășul și amicul cel mai fidel al fostului principe de la Samos, iar cel de-al doilea unul din cei mai neîmpăcați și tot de-o dată din cei mai iluștri adversari politici ai săi.

II

Personalul Legațiunii române din Paris, în 1882, era compus de Dl. Mihail Pherekyde, ministru plenipotențiar; Dl. Alexandru Odobescu, prim-secretar; DD. C.-G. Nanu, Edgar Mavrocordato, Alexandru Balș și Stamatî-Stamatiadi, atașatî (acest din urmă însărcinat cu serviciul comptabilității). Dl. M. Pherekyde fusese, ca Alexandru Lahovari, conșcolarul meu la liceul Louis-le-Grand; însă D^{sa} ajunsese în retorică, pe când eu, bățându de vre-o treisprezece ani, intram abia în clasa 5^a; astfel

că D^luⁱ 'și terminase chiar dreptul, toemaⁱ atunci când eu eșiam din colegi^u. Mai târzi^u, la Bucureșci, avusesem onórea de a me întilni in mai multe rînduri cu Dl. Pherekyde la un prieten comun al nostru, Dl. principe Alexandru Bibescu. Me simșiam atras către D^{sa} nu numai prin simpatia firéscă și prin acea solidaritate care există între bărbați crescuți și formați de aceiași învătători, dar și prin titlul se^u de licențiat in litere, dobîndit la Sorbona după studiile strălucite ce făcuse la Louis-le-Grand. Eram fericit de a'l regăsi ca șef al me^u la Paris, și, din parte-ⁱ, Dl. Pherekyde 'mⁱ arată îndată o mare bunăvoință si' mⁱ acordă repede deplina sa încredere. Am făcut, sub luminata direcțiune a D^{sale}, o practică plăcută și folositoare a profesiuneⁱ mele. Dl. Pherekyde fiind, după cum să scie, un jurisconsult din cei mai distinși, m'am de-

prins, mulțumită bunurilor sale consilie, cu tratarea principalelor cestiuni de drept internațional și de drept civil român ce legațiunile noastre, mai cu sémă acea din Paris, unde colonia română e numerósă și avută, au ținut a rezolva. Pe de altă parte, actualul ministru de Interne scrie limba francesă cu o rară eleganță, și găseam o adăverată plăcere de a lucra cu D^{sa}. 'Mă aduc aminte că, într'o zi, Dl. Pherekyde, având a remite lui About — al cărui ziar, « le Dix-neuvième Siècle » apăra interesele noastre in cestiunea Dunărei — o notiță relativă la situațiunea noastră față cu unele Puteri care nu ne erau, pe atunci, tocmai favorabile, me pofti in cabinetul seú pentru a o redija dimpreună. Însă, abia lăsându'mă timpul de a me așeza, șeful meu începu să'mă dicteze, fără nici o preparațiune și fără cea mai mică esitare,

un adăvărat articol de fond, de o concepțiune perfectă, de o puritate de stil absolută, și în josul căruia About nu mai avu decât a pune numele seǔ; iar nici unul din cititorii marelui scriitor frances nu bănuia că autorul « Greciei contimporane » împrumutase în acea țî condeiul ministrului Romăniei la Paris. Când, pe la finele anului 1884, D^{sa} fu înlocuit la Legațiunea noastră din Francia prin Dl. Ion Bălăceanu, de și me aflam în legături de rudenie cu noul nostru reprezentant, totuși văđuî cu părere de rău plecarea Dluî Pherekyde dintr'un post în care me obicinuisese a prețui agrementul societăței D^{sale} precum și perfecta sa urbanitate. În 1886, D^{sa}, fiind ministru de Externe, binevoi a'și aduce aminte de fostul seǔ secretar, și' mi trimise, prin Alecsandri, crucea de ofițer al « Stelei Romăniei », ca un suvenir de bunele relațiuni ce avusese-

ram odinióră, la Paris. Fac astăđi apel la lealitatea bine cunoscută a Dluđ Pherekyde, rugăndu' l să binevoiască a declara dacă am meritat o singură dată, din parte' i, reproşul de lenevie pe care Dl. Sturdza a găsit de cuviinţa a m' l arunca mai târđiú in faţa.

Am arătat mai sus in ce împrejurări făcusem la Biblioteca naţională din Paris cunoscinţa luđ Alexandru Odobescu. Aş dori să me opresc un moment dinaintea acestei figurı, interesantă din atâtea puncte de vedere, şi care aparţine istoriei nóstre litererare. Cred că numele luđ Odobeseu merită mai mult decât o simplă menţiune din partea unui fost coleg al seú, care l'a cunoscut de aprópe, şi care a trăit chiar cât-va timp in intimitatea luđ.

Alexandru Odobeseu era înzestrat cu unele din cele mai frumoşe calităţi ce pot

împodobi pe un bărbat. Intelligent, instruit, istoric distins, archeolog emerit, prosator incomparabil, el ar fi putut să jöce un rol însemnat chiar in istoria politică a Romăniei, dacă nu ar fi fost nevoit să se lupte neconținut cu nisce greutăți de ordin material ce proveneau, nu din lipsa de avere, ci din obiceiul ce luase, încă din tinerețe, de a duce, ori-unde se afla, un traiu de viață larg, luxos și disproporționat cu mijlócele, de altmintrelea destul de mari, de care dispunea. Aplecat de timpuriu lucrărilor istorice și archeologice, Odobescu 'și formase cu multă osteneală, dar tot de-o-dată cu cheltuieli considerabile, o bibliotecă din cele mai bogate, care conținea toate publicațiile străine relative la istoria antică și modernă a frumóselor arte. De câte-oră avea o cercetare de făcut, o informațiune de controlat într'un volum care nu se afla in pose-

siunea sa, Odobescu, in loc de a merge șã'l
consulte in bibliotecile publice, însãrcina
pe librarii și pe comisionarii din Bucu-
rescã sã'ï aducã din Paris, din Londra, din
Leipzig, din Petersburg cartea de care
avea trebuințã, ori care ar fi fost propor-
țiunile, dimensiunea și prețul ei. El era
obicinuit sã lucreze cum se pretinde cã lu-
cra Buffon, care punea manșete de dantelã
și hainã de mătase pentru a scri « Istoria
naturalã ». Manșetele lui Odobescu erau
sompтуósele publicațiuni artistice ce le
împrãștia pe masa lui, de câte-ori avea
sã pregãtescã o lecțiune — el era profesor
de archeologie la Facultatea de litere din
Bucurescã — sau sã adaoge un capitol în-
semnatei sale lucrãri asupra « Tesauru-
lui de la Petrósa ». De și ocupase in țerã
înaltele funcțiuni de consilier de Stat și
chiar de ministru al Cultelor și Instrucțiu-

nei publice, el acceptase postul de prim-secretar al Legațiunei noastre din Paris, numai pentru a putea tipări, într'un volum de lux, scris in limba francesă, savantele sale cercetări asupra aceluï tesaur. Transportul in Francia a unei părți din biblioteca sa — căci la Paris ca și la Bucuresci Odobescu lucra « boerește », adică numai cu cărțile lui, și rare-orï se cobora până a merge să consulte vre-un volum la Biblioteca națională saü la acea a Institutului; — cheltuielile ocașionate cu instalarea lui într'o locuință cam strîmtă, dar mobilată cu luxul drag lui Odobescu; recepțiunile ce cređu de cuviința, ca membru al corpului diplomatic, de a da in onórea unilor din colegii săi și a coloniei române din Paris (atunci când el nu era ținut cătuși de pușin de a primi), încurcară și mai mult situațiunea financiară a lui Odobescu, și'l si-

liră, cu tótă inteligența lui, cu tótă afabilitatea și distincțiunea de maniere care l caracterizaă, cu tótă ostenéla ce'și dedese spre a se arăta amabil și prevenitor față cu compatrioții noștri din Paris, a renunța la serviciul diplomatic și a'și relua catedra de profesor, 'n care, pare-mi-se, el era mult măi bine la locul lui. Lucru ciudat : acel om, care a avut o viață atât de turburată, și care până 'n ultimul moment al existenței sale a fost victima nenorocită a pasiunilor și a patimelor omenesci; acel om, deprins cu luxul cel măi rafinat, și pentru carele nimic nu era destul de bun, destul de ales, destul de frumos, nu se simția nici-o dată măi fericit decât atunci când putea să lucreze în liniște, departe de sgomotul și de agitațiunile lumei, la opera lui de predilecțiune. Acel aprețiator de mâncări gustóse, de băuturi delicate, de póme exotice

putea să rămână rare zile întregi fără chiar a mânca, întru cât avea dinaintea lui corecturile volumului său, care se întorceau de către patru sau cinci ori la tipograf. Printr'o adevărată fatalitate, cu toate jertfele ce făcuse personal; cu toate ajutoarele primite de la Guvernul român (cercetările întreprinse de autorul; albumul « Tesaurului » editat, în 1882, de casa Morel, după desenele Dnului H. Trenk; tipărirea întâiului volum al operei, tipărire care a fost, dacă nu me înșel, reîncepută cel puțin de două ori, au înghițit aproape 100,000 franci); cu toate aceste sacrificii, Odobescu n'a putut să ducă la bun sfârșit cartea visată de dînsul încă din tinerețe, și a murit fără a avea mângăierea de a vedea terminată o lucrare căreia încercase a da o dezvoltare prea mare, și în disproporțiune manifestă cu interesul, de altminterlea foarte viu, ce

subiectul p^óte presenta at^{át} din punctul de vedere științific general cât și din punctul de vedere național.

In scrierea intitulată : « Pia desideria », care face parte din « Operile literare și istorice » ale lui Alexandru Odobescu (1), el a vorbit cu deam^{en}untul de voluminoasa lucrare cu care s'a ocupat, si pe care « se » încumeta a o privi ca cea mai temeinică » a sa zestre științifică, aratând că subiectul merita a fi tratat cu deosebită atențiune, și că mijlocele la care avusese recurs pentru scóterea ei la lumină erau cele mai de folos chiar și pentru știința romănescă ».

Cine se va interesa de acéstă operă meritoriă a lui Odobescu va găsi in acele pagini tóte informațiunile relative la concep-

(1) T. III, pp. 619-647. Cf. « Analele Academiei romăne », 1887, seria II, t. IX.

țiunea, prelucrarea și tipărirea ei. Ori cât de mult prețuia autorul această operă, eu cred că ceea ce va transmite posterității numele lui Alexandru Odobescu este partea istorică și literară a lucrărilor sale, ca, de exemplu, scrierile istorice din *chronicele* romănesci, (*Mihnea Vodă cel Rău*; — *Dómnă Chiajna*); — studiul fórte complet asupra « *poetilor Văcăresci* »; — memoriul asupra monăstirilor închinăte din România (in colaborațiune cu Dl. Grigore N. Manu); — epistolă scrisă ca precuvântare la cartea Dluí C.-C. Cornescu: « *Manualul vânătorului* »; — fragmentele de literatură poporană, etc., etc., care tóte sunt scrise într'o limbă curat romănescă, fără cel mai mic neologism, și pe cât de elegantă și de precisă, pe atât de fermecătoare.

Am lucrat in timp de aprópe trei ani cu

Alexandru Odobescu, nu numai la Legațiune, unde el venea rar, lăsându-ne mie și tinerilor mei colegi conducerea și expedițiunea afacerilor curente ale Cancelariei, dar și a-casă, la dînsul, unde am tradus cu el, din romănesce în franțuzesce, o mare parte din primele capitole, pot chiar și dice, din primul volum al « Tesaurului de la Petrósa ». 'I adusesem cu plăcere acest serviciu, de óre-ce lecțiunile Dlu' Perrot 'mî dedeseră. cum arătaî mai sus, gustul archeologiei, iar pe de altă parte pasiunea lui Odobescu pentru cartea sa me căștigase întru cãtva și pe mine.

M'așî fi așteptat din parte'i la óre-care recunoscința, cu atãt mai mult cu cãt neglijasem, pentru a'l îndatora, propriile mele lucrãri literare : dar nu sciũ care autor frances, Jules Sandeau, dacã nu me înșel, a șis cã recunoscintã se asemãnã cu o li-

córe din Orient ce nu se póte păstra decât in vase de aur: ea umple de odori mirositoare sufletele mari, dar acresce pe cele mici. Sufletul lui Odobescu era câte-o-dată mic și îngust. Am aflat mai târziu că, in 1888, când secțiunea literară a Academiei române, fără scirea mea și contra voinței mele, me propuse in unanimitate, dimpreună cu Dl. Ioan Slavici, ca membru activ al Academiei (1) — onóre la care de altmintrelea eú nu aveam nici un titlu, de óre ce scrisesem mai nimic in romănesce, — candidatura mea fu combătută in modul cel mai înverșunat de singurul Odobescu, care reuși a convinge majoritatea plenului că nu eram vrednic de a intra in sînul Academiei. Odobescu cređuse că, in urma numirei lui Alecsandri ca ministru plenipotențiar la Paris, eú încercasem a'l depărta

(1) Veđi « Analele Academiei romăne », X, 1, 119.

de la postul seŭ de prim-secretar; « inde iræ ». Voi arăta mai jos cât de puţin întemeiate erau, din parte' i, aceste bănuieli. Cu toate acestea, am păstrat cu Odobescu, până la finele vieţii sale, relaţiuni prietenesci, căci comerciul lui intim era foarte agreabil, şi cultura sa intelectuală din cele mai bogate. Dacă, la Odobescu, caracterul a fost câte-o-dată slab, inima, când nu era amărită şi acrită, avea adevărate comori de bunătate. Pe lângă acesta, el 'şi iubea patria cu înfocare, şi multe'i trebuiesc iertate, numai şi numai pentru dragostea fără margini ce el a purtat tot-d'a-una scumpei lui Români. De altmintrelea defectele private ce a putut avea nu micşoréză întru nimic valoarea lui de patriot, de erudit, şi de scriitor, şi de aceea numele precum şi operile lui Odobescu vor rămâne vecinic una din podóbele literaturii române.

La Paris, ca și mai în toate celelalte capitale, un al doilea secretar de legațiune, și chiar de ambasadă, e de obicei un personaj mic, care trece nevădit, și nu e chemat a juca decât un rol cu totul secundar. Când ambasadorul sau ministrul pleacă în concediu, garanța e luată de consilierul său de primul secretar, iar diplomații de o treaptă mai inferioară rămân cam la o parte, cel puțin în ceea ce privește relațiile oficiale directe cu ministrul de Externe și cu înalții funcționari din acel minister. Totuși Odobescu crezuse de curiozitate a me prezenta, în mod oficial, D-lui***, care ocupa o situațiune în evidență la departamentul Afacerilor străine, și care era mai cu seamă în contact cu corpul diplomatic. D-l. *** ne primi, într-o dimineață, în cabinetul său din palatul cheului d'Orsay, unde'l găsim în conferență cu un croitor,

venit pentru a îmi supune stofe de pantalon. Dl. *** binevoi a me consulta asupra probei ce alesese, și după o scurtă conversațiune despre Londra — de unde eu veneam — și despre arta cu care se croesc îmbrăcămintele în Anglita, părăsi cabinetul Dlui ***, bine convins că Francia era în republică, și că nu măi aveam să me tem de a întâlni, în sferile oficiale franceze, eticheta și ceremonialul Curții britanice. Am simțit o impresiune aprópe analogă, cu câțiva ani măi în urmă, în următoarele împrejurări: cerusem de la ministrul Justiției, Dl. X***, o audiență particulară pentru a l ruga să binevoiască a grăbi soluțiunea unei comisiuni rogatorie care se rătăcise în nenumăratele oficie administrative prin care trecuse, și pe care ministerul nostru de Externe măi-o reclama de urgență. Se scie că Departamentul Justiției ocupă, la

Paris, unul din minunatele palate clădite, în veacul al XVII^{lea}, pe piața Vendôme, pentru unii dintre așa numiții « les Fermiers généraux ». Sosesc deci la minister, și sunt introdus în sala de recepțiune care precedă imediat cabinetul ministrului. De o simplitate severă, cu niște lemnării de artă sculptate pe pereți, cu portretele celor mai celebrii jurisconșulți franceși din trecut, impasibili și demni în cadrele lor aurite, sub hainele lor acoperite cu hermelin, acea sală avea un aspect cu totul impozant, și evoca în mine suvenirul figurilor mărețe ale lui d'Aguesseau sau lui Lamoignon de Malesherbes, când de odată ușa cabinetului ministrului se deschise, și me găsi de față cu un om mic, gros, rotund, pleșuv, și îmbrăcat cu un veston de lână care eșia din atelierele « de la Belle Jardinière ». Desilusiunea fu brutală,

căci d'Aguesseau și Malesherbes făcuseră loc pe neașteptate unui portărel de la Brive-la-Gaillarde seș de la Castelnaudary. Dl. X*** fu de altmintrelea fôrte amabil, de și'î lipseaș tradițiunile ilustrilor seș predecesori, și mulțumită buneivoinței D^{sale}, putui peste câte-va șile expedia la București comisiunea rogatorie cerută de Guvernul nostru.

Acel contrast între frumuseșea, bogăția localurilor și vulgaritatea unora dintre cei mai înalți demnitari ai Republicei franceze, dispărea cu totul când avea cineva a face la ministerul de Resboi cu generalul Boulanger. Pe la 1886, fusesem însărcinat de a interveni pe lângă Guvernul frances pentru admiterea ofișerilor români la scôla de Resboi din Paris. Ministrul Afacerilor străine, Dl. X***, de și bine dispus in favórea nóstră, esita a ne da acéstă satisfacțiune. Din diferite cause, asupra cărora cred

inutil de a insista aci, sferele guvernamentale franceze, excitate contra noastră prin campania rău-voitoare a unei prese șoviniste, ne vedeaă cu ore-care neîncredere. Me gândii că cel mai bun mijloc de a obține un rezultat conform dorințelor noastre era de a me adresa direct ministrului de Resboi, și cerui spre acest sfârșit o audiență generalului Boulanger. El era un adevărat amic al României, a cărei decorațiune — placa de mare ofițer al « Coronei » — o purta mereu pe uniforma lui. Generalul me primi cu o mare bunăvoință și cu acea afabilitate seducătoare care i atraseseră atâtea simpatii: vorbesc bine înțeles numai de calitățile lui exterioare, fără a me preocupa cătuși de puțin de rolul ce el a jucat în politica interioară a Franciei. Ministrul binevoi a mi promite de a lua în mână cauza noastră, și într'adevăr, numai prin influența și prin

voința expresă a D^{sale}, căpitanul L... M...,
astăzi locotenent-colonel, fu admis peste
curînd a urma cursurile școlii de Resboi.
Indată ce Boulanger cădu de la minister,
măsura luată de dînsul in favórea Români-
lor fu revocată, și in timp de mai mulți ani
acea școlă rămase închisă ofițerilor din
armata noastră. Sper că Francesii au revenit
astăzi asupra ideilor, cu totul greșite, ce 'și
făceaă, pe atunci, despre noi. Totuși constat
că, in ceea ce privește conferirea « Legiunei
de onóre », nu suntem încă tratați in Fran-
cia de o potrivă cu alte țeri, cu Grecia, de
exemplu, cu Belgia, etc. Când am fost tri-
mis, sunt acum doi ani, in misiune la
Atena, am văduț, nu fără surprindere, și
chiar cu măhnire pentru noi, că Preșe-
dintele Consiliului grecesc purta cordonul
« Legiunei de onóre. » In Belgia, ministrul
actual al Finanțelor, de și nu are rang de

prim-ministru, a primit asemenea de curînd, din p rtea Guvernului frances, acea înaltă distinc iune. Pentru ce Francia n'a acordat-o, p nă acum, nici unui Român?  re cordonul frances nu p te figura pe pieptul unui Lascar Catargi , unui general Manu, unui Petre Carp? Nici generalul Florescu, nici Alexandru Lahovari, de  i decorat cu « Legiunea de onóre » pe c nd era ministru al Afacerilor străine, n'a  fost onora i cu acel cordon. Ceva mai mult : Alecsandri, după succesul se  de la Montpellier,  i  nainte de a fi trimis ca ministru la Paris, abia fu numit simplu ofițer al « Legiunei de onóre », de  i era atunci vice-presedinte al Senatului român,  i decorat cu marea-Cruce a ambelor nóstre ordine na ionale. Francesii acordă placa de mare-ofițer al « Legiunei de onóre » mini trilor plenipoten iari străini acreditați at t pe lângă

Guvernul lor cât și pe lângă alte State. Pentru ce miniștrii plenipotențiarî români în funcțiune la Roma, de exemplu, sau la Bruxelles, nu primesc, când sunt decorați de Franția, decât cravata de comandori, pe când, după un obicei constant, se conferă colegilor lor din aceleași capitale placa de mare-ofițer? Pe noi Franția ne tratéză, în acéstă privință, întocmai ca pe Americaniî din republicele meridionale, ca pe Guatemalaniî, Venezuelaniî, ca pe cei din Honduras. Óre la noi nu se acordă cordonul « Stelei » diplomaților francesi? Dacă reciprocitatea nu e un cuvînt zadarnic, ea trebuie admisă mai cu sémă în materie de schimb de decorațiuni. N'am cređut de prisos de a semnala aci acéstă anomalie, care, în Franția, constituie pentru România o diferența notabilă de tratament, față cu modul și condițiunile în care « Legiunea de onóre » se acordă celor l'alți străini.

Revin acum înapoi la anul 1883, care a fost însemnat pentru mine prin conferirea unei distincțiuni mai mare, în ochii mei, decât orî-ce grad în « Legiunea de onóre. » Încurajat de mai mulți prietenî ai mei — printre care DD. Léopold Delisle și Georges Perrot — presentasem primul volum al « Bibliografiei voltairiane » la concursul anual al Academiei franceze, numai pentru « a lua dată », cum se ȳice în Franția, și fără mare speranța de a vedea premiată o operă abia începută. La 1 martie 1883, primiam de la Dl. Camille Doucet, secretarul perpetuŭ al Academiei, următórea comunicare :

« Monsieur, je vous annonce avec plaisir
» que, dans sa séance de ce jour, l'Aca-
» démie vient de décerner, sur la fondation
» Archon-Despérouses, un prix de deux
» mille francs au savant volume que vous

» avez publié sur la bibliographie des
» OEuvres de Voltaire.
» Agréez, etc.

» CAMILLE DOUCET. »

Fusei, cum e lesne de închipuit, cu atât
mai mândru de succesul obținut de cartea
mea și de marea onoare ce'i făcuse Academia
cu cât până atunci nici un Român nu
fusesse încoronat de ilustra Companie.
In cursul discuțiunei ivite între membrii
Comisiunei aceluï premiū — comisiune
compusă din DD. Taine, John Lemoine,
Mézières, Rousse, Boissier și Renan — acest
din urmă binevoi a se exprima in mod elo-
gios asupra lucrărei mele, și ceru cu insis-
tență că suma ce 'mă fusesse atribuită la
început, și care era numai de 1000 lei, să
fie ridicată până la 2000. Nu cunosceam
atunci pe marele scriitor frances, și fusei
adînc mișcat precum și măgulit de buna

opiniune ce un savant de valórea lui 'și formase de prima mea încercare literară. Acéstă opiniune, Renan 'mă a confirmat-o, mai târđiú, atât din graiú cât și prin scris. Conserv cu mândrie un rávaș al lui, conținend urmátóarele linii : « Mille remercie- » ments pour cette Bibliographie de Vol- » taire, vrai modéle de conscience et de » solide érudition... »

Premiul de 4000 lei, instituit de Dl. Archon-Despérouses, cu facultatea pentru Academie de a determina întrebuintarea acestei sumă, era pe atunci afectat la încurajarea lucrărilor de filologie (lexice, gramatice, disertațiuni, edițiuni critice, etc., etc.). Mai în urmă, acest premiú primi o altă destinațiune, și în 1887 fu chemat a recompensa numai operile poetice. Domnișóra Elena Văcărescu a primit, în 1889, un premiú de 1000 franci, tocmai din acea

fondațiune, pentru volumul de versuri al D^{sale} : « Chants d'aurore. » Încă din 1888, Academia franceză acordase unui alt Român, Dluî principe George Bibescu, un premiū de 1000 franci din fundațiunea Bordin, pentru cartea D^{sale} intitulată : « Combats et retraite des Six mille », și tot in 1888, o medalie de onóre, o mare medalie de aur, din fundațiunea Botta, era decernată Maiestăței Sale Reginei, Gratiósa nóstră Suverană, pentru volumul « Les Pensées d'une Reine » publicat, după cum se scie, sub pseudonimul « Carmen Sylva ». In fine, in 1891, autorul volumulū de față era onorat, tot din partea Academiei franceze, cu o medalia de aur de 500 franci, din fundațiunea Bordin, cu ocasiunea publicărei volumulū al IV^{lea} al « Bibliografieî voltairiane ». Nu sciū dacā de la 1891 încóce, alți Romāni aū mai fost

premiați de Academia francesă; totuși e de observat că în spațiul de opt ani, patru Români au vădit de cinci ori lucrările lor încoronate de către primul Institut savant din Francia. Nu cred că o altă țară să fi dat, în acel timp, un contingent de laureați tot așa de considerabil.

Acésta dovedește, cum dicea Dl. Maiorescu în articolul citat mai sus (1), aptitudinea noastră de a ne folosi de cultura occidentală, și probază cât de răuvoitoare și de puțin întemeiate sunt acușările ce ne aduc prietenii nostri Ungurii de a fi încă o națiune barbară. Noi am putea să le respundem cu versul ce Molière pune în gura lui Trissotin :

« Vous donnez sottement vos qualités aux autres ! » (2)

Cine, dintre străini, mai mult decât

(1) Veđi pagina 65.

(2) « Les Femmes savantes, » III, III.

Romăni, au cultivat cu succés literele franceze? Listele premianților liceelor din Francia nu sunt ele pline de nume de Romăni? La Facultatea de drept, de medicină, la școlele militare precum și la școlele civile din Paris, óre Romăni n'au fost mai tot-d'a-una — vorbesc bine înțeles de Romăni care au știut și au vroit să lucreze — printre tinerii cei mai meritoși? In 1895, România număra peste una sută doctori in drept, peste una sută-șese-deci doctori in medicină, doi-spre-șce doctori in științe și un doctor in litere numai ai Facultăților din Paris (1). Acel număr este astăzi și mai mare. De aceea, avocații, medicii, profesorii, diplomații noștri sunt cunoscuți pretutindinea ca

(1) Veđi volumul nostru « Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle » (Bruxelles. 1895, in-8°), t. I, pp. 175-216.

bărbați de știință și de valoare. De aceea, renumele artiștilor și mai cu seamă a artistelor noastre lirice e bine stabilită astăzi în toată Europa. Și chiar în momentul actual, salele de concert din Paris răsună încă de aplausele cu care au fost primite încercările unui tânăr compozitor român, care promite de a deveni un adevărat geniu musical. Dacă acesta este barbarie, e de dorit că să rămănem barbari cât mai îndelungat posibil.

Nu voi uita nici-o-dată ședința anuală a Academiei franceze, din 16 noiembrie 1883, în cursul căreia Dl. Camille Doucet binevoi, în urma proclamării laureaților premiului Archon-Despéruses, să rostască dinaintea elitei intelectuale a capitalei Franței următoarele cuvinte :

« Un jeune et savant étranger, que la
» France réclame comme un des siens,

» M. Georges Bengesco, a fait, sur « Vol-
» taire et ses œuvres », un travail... je n'ose
» dire « de bénédictin » !

» Pour dérouter la police d'alors, qui
» n'avait que trop à s'occuper de lui, Vol-
» taire, on le sait, était réduit à faire
» paraître ses ouvrages sous toutes sortes
» de déguisements, ayant, au besoin, re-
» cours à de fausses indications de date et
» de lieu ; quelquefois désavouant les uns,
» accusant volontiers les autres d'avoir été
» altérés à dessein ou mal reproduits,
» d'après des copies dérobées et impar-
» faites. Au milieu de cette confusion
» volontaire, découvrir l'édition définitive,
» celle que Voltaire avouerait, retrouver
» l'expression vraie de sa pensée et le der-
» nier mot de son esprit, n'était pas une
» tâche facile. M. Bengesco a étudié avec
» passion, dans notre bibliothèque natio-

» nale, les deux mille numéros qui com-
» posent la collection voltairienne de Beau-
» chot; il a visité toutes les archives, lu
» tous les journaux et compulsé tous les
» catalogues de ventes célèbres. Le succès
» a déjà couronné ses efforts. En s'asso-
» ciant à l'estime publique pour récom-
» penser ce premier travail, l'Académie
» espère encourager l'auteur à terminer ce
» qu'il a si bien commencé (1). »

Dl. Camille Doucet, de care se șicea că
avea masca lui Voltaire, și care ascundea
sub o amenitate și o bonomie extremă o
pătrundere și o agerime de spirit ce nu
erau lipsite de oare-care maliție, avea talen-
tul, în rapoartele sale anuale asupra con-
cursurilor literare ale Academiei franceze,

(1) « Concours littéraires. Rapports annuels. 1875-
1885. Par Camille Doucet, secrétaire perpétuel de l'Académie française ». Paris, Calmann-Lévy, 1886, pp. 260-
» 261.

de a pune în lumină, cu o mare precisiune și cu o perspicacitate ingenioasă, părțile curioase sau interesante ale operilor premiate. De și nu era deprins cu știința bibliografică, el pricepuse foarte bine (și firește că fusese ajutat întru acesta și de raportul comisiunii speciale a premiului Archon-Despérouses) că ceea ce semnala, mai cu seamă, cartea mea binevoitórei atențiunii a publicului, era tocmai silința ce mi dedesem de a cerceta care sunt adăvăratele edițiunii originale ale scrierilor lui Voltaire, adică edițiunile publicate de el însuși, după manuscriptele sale proprii, și prin urmare conținând, cum dicea Dl. Camille Doucet, « expresiunea adăvărata a cugetărei lui ». Fie-care din susdisele scrieri a avut, după importanța ei, trei, patru, șese, zece edițiuni simultane, ca, de exemplu, celebrul roman « Candide », din care există

dece edițiuni, apărute în același an (1759), cu un titlu identic, de un format la fel, și având un număr egal de pagini. Care, din aceste deuce edițiuni, e cea dată de Voltaire, și recunoscută de dînsul? M'am silit a rezolva acest problem bibliografic, nu numai pentru « Candide », dar și pentru toate producțiunile în prosă și în versuri ale marelui filosof, și de aceea eram fericit de a vedea că Academia, prin organul secretarului ei perpetuu, lauda, în bibliografia mea, tocmai ceea ce fusese, din parte' mi, obiectul preocupațiunilor mele cele mai constante, precum și ținta spre care se îndreptaseră totă munca și toate cercetările mele. Fericirea mea era îndoită prin bucuria ce resimțiam de a vedea, alături cu mine, în sala Academiei, pe iubita mea mamă, care făcuse atâtea sacrificii pentru mine, și care se expatriase dinpreună cu noi

numai pentru a asigura copiilor săi bine-
facerile culturii occidentale. Ea se sim-
ția respătită, într'o singură ȃi, de tóte
ostenelile și de tóte grijile ei, in timp
de patru-spre-ȃce ani, și eũ me bucuram
de succesul meũ încã mai mult pentru
dĩnsa decãt pentru mine ĩnsumĩ. Mórtea
'mĩ a rãpit pe acea femeie de elitã (1),
carĩa datoresc in mare parte puținul ce am
devenit; sã'mĩ fie permis sã salut in treacãt,
cu dragoste și cu recunoscĩnțã, scumpa ei
memorie!

Nu așteptasem ĩncurãjãrile mãgultóre
ale Academiei franceze pentru a pregãti al
doilea volum al lucrãrei mele. In urma
unor dificultãți ce avusesem cu primii mei
editori, DD. Rouveyre și Blond, relativ la

(1) Dsa era fiica rãposatului vornic Jordake Go-
lescu, despre care am vorbit in primul capitol al publica-
țiunei de fațã (pp. 10-12).

punerea în vânzare și la distribuirea tomului I, încheiasem un tractat cu librăria academică Didier — care trecuse tocmai pe atunci în mânele D-lui Perrin — pentru publicarea volumelor II-IV, căci prevădusem că Bibliografia, anunțată în trei tomuri, n'ar fi putut să fie terminată fără adițiunea unui al patrulea volum. La Biblioteca națională, unde urmaam cercetările mele, me legați atunci cu unii din « Voltairianii » cei mai cunoscuți din Paris și din provincii, și mai cu sémă cu Dl. Gustave Desnoiresterres, autorul unei vieți a lui Voltaire, scrisă în opt volume, și considerată, încă astăzi, ca având o valoare documentară considerabilă. Nimeni nu m'a încurajat mai mult pôte decât D^{sa}, și decât Dl. Eugène Spuller, despre care voi vorbi mai departe, a duce la bun sfârșit lucrarea mea; iar după publicarea celui din urmă volum, Dl. Desnoires —

terres resuma astfel opiniunea ce'și făcuse
despre carte : « Voilà le plus sérieux service
» qui pouvait être rendu à l'homme-légitime.
» On se demande dès lors ce que les der-
» niers venus auraient à glaner. Après
» Quérard, tout restait à faire : vous avez
» réglé définitivement les comptes, et il n'y
» aura plus à y revenir. » Me mai întâlneau
adese-orî la Biblioteca națională cu Dl. Mau-
rice Tourneux, editorul « Corespondenței »
lui Grimm și Diderot, și autorul « Biblio-
grafiei istoriei Parisului în timpul Revolu-
țiunii franceze » ; — cu Dl. comite Guy de
Berlaymont, un distins bibliofil belgian
care formase o bibliotecă din cele mai
interesante, compusă numai din edițiunile
originale ale lui Voltaire ; — cu Dl. Louis
Moland, care binevoise a'mi cere colabora-
țiunea mea pentru edițiunea D^{salé} a lui
Voltaire, în cinci-șeci de volume (1) ; —

(1) Veđi mai sus, pagina 29.

in fine, cu Dl. Eugène Spuller, prietenul lui Gambetta, un Voltairian înfocat, care deveni, cu câțiva ani mai in urmă, ministrul Afacerilor străine al Republicei franceze, și care m'a onorat, până la finele vieții sale, cu cea mai binevoitoare și cea mai cordială simpatie. El fusese mult timp directorul politic al ziarului « La République française », in care-i exprimasem dorința de a vedea inserată o scurtă dare de semnă despre lucrarea mea. D^{sa} binevoi a'mi da, chiar din cabinetul seü de la minister, următoarea scrisóre de recomandațiune pentru redactorul — șef al fostului seü ziar :

« Mon cher ami, je me fais un devoir et »
» un plaisir de vous présenter M. Georges »
» Bengesco, chargé d'affaires de Roumanie. »
» C'est un ami de la France, qu'il a étudiée »
» aux vraies sources, dans nos grands écri- »
» vains et surtout dans Voltaire, dont il

» est devenu l'éditeur aussi érudit que
» spirituel (1). Il en est à son troisième
» volume d'une Bibliographie des œuvres
» de Voltaire, qui est une œuvre définitive
» en même temps qu'un chef-d'œuvre de
» critique historique et littéraire. Il désire-
» rait avoir un article digne de son livre
» dans la « République française ». Choi-
» sissez le plus voltairien et le plus instruit
» de vos rédacteurs. La tâche sera fort
» agréable, mais il faut qu'elle soit bien
» faite..... » Tot asemenea Dl. Jules Ferry,
numit în 1883 ministru al Afacerilor
străine, și care avea pentru Voltaire o ad-
mirațiune adâncă (el a semnalat pentru
cea d'ântăia óre existența unor note
inedite scrise de marele poet pe mărginile

(1) În 1887, începusem a publica, la « Librăria Bibliofiliilor », o edițiune a operilor alese ale lui Voltaire, despre care voi vorbi mai departe, și care numără zece volume, scóse la lumină de la 1887 la 1892.

unei consultațiuni a lui Portalis asupra validității căsătoriilor protestanților; veđi « Bibliografia », II, p. 433), binevoi a'mi arăta interesul ce purta întreprinderii mele, acordându'mi, în 1883, palmele de ofițer al Instrucțiunei publice, și în 1885 crucea de cavaler al « Legiunei de onóre.» Mai târdiu, cu ocasiunea publicărei volumului al III^{lea} al cărței mele, Dl. Jules Ferry 'mi scria : « Votre Bibliographie de Voltaire est un » véritable monument de science, de con- » science et de vénération élevé à cette » grande et haute mémoire... » Sub-șeful Cabinetului Dluī Jules Ferry era, în 1883, Dl. Hanotaux, cu carele, încă de atunci, întrețineam relațiunile cele mai plăcute, și care, în 1891, după terminarea « Biblio- grafiei » mele, 'mi adresa următórea scri- sóre :

« Mon cher collègue, je vous remercie

» vivement de ne m'avoir pas oublié dans
» la distribution de votre quatrième vo-
» lume et de m'avoir permis de vous
» accompagner jusqu'au bout dans l'exécu-
» tion de votre laborieuse entreprise. J'ai
» déjà pu parcourir votre volume, et j'y ai
» appris mille choses. Il m'en reste cent
» mille à y apprendre. Cette publication
» fait bien de l'honneur aux lettres fran-
» çaises, et, sous le patronage de notre
» Voltaire, vous voilà devenu un des
» nôtres, et un de ceux dont nous pouvons
» tirer gloire.

» Me permettez-vous de joindre à ce mot
» de remerciement une courte allusion à
» un point par lequel nos études se tou-
» chent : c'est par leur source.

» En effet, mon illustre Richelieu (1)

(1) Se scie că Dl. Hanotaux este autorul unei vieți a lui Richelieu, care-i a deschis ușile Academiei franceze.

» était Poitevin, comme votre illustre Vol-
» taire — celui-ci du moins par ses aïeux (1).
» Si l'on faisait, sur la carte, un carré ayant
» aux angles Loudun, Châtellerault, Chi-
» non et La Haye-Descartes, on remarque-
» rait que Rabelais, Richelieu, Descartes,
» La Fontaine et Voltaire en sont sortis.
» Ne trouvez-vous pas ce rapprochement
» curieux? Car ce sont les cinq types les
» plus caractérisés du génie français. Un
» biographe appliqué finirait probable-
» ment par démontrer qu'il y avait entre
» les familles quelques alliances. Voilà un
» joli sujet de thèse pour les Trublet de
» l'avenir. Pour nous, nous nous en tien-
» drons là, heureux de nous tendre ainsi

(1) Familia « Arouet » (adăvăratul nume al lui Voltaire) și trăgea origina din Poitou; iar mama lui, Marguerite d'Aumard, eșia asemenea dintr'o familie nobilă din aceeași provincie.

» les mains à travers les âges et les gloires
» du passé.

» En vous renouvelant, etc... »

(S.) G. HANOTAUX.

In fine, DD. Goblet și Ribot, amîndoi foști miniștri ai Afacerilor străine ai Franței, n'aũ încetat de a'mi da, in privința aducerei la bun sfîrșit a operei mele, cele mai binevoitoare încurajări ; am rămas până astăzi in relațiune și in corespondență cu Dl. Ribot, care binevoise a'mi conferi in 1890 crucea de ofițer al « Legiunei de onóre », și care' mi scria, la finele anului trecut, in urma primirei volumului meu asupra cestiunei orientale « (Bibliographie de la question d'Orient) :

« Vous m'avez fait beaucoup de plaisir
» en m'adressant votre essai d'une notice
» bibliographique sur la question d'Orient.
» Que de peine vous avez prise pour dres-

» ser cet inventaire si complet et si bien
» ordonné! C'est un nouveau service que
» vous venez de rendre aux historiens et
» aux hommes d'État que cette question
» d'Orient tourmente depuis si longtemps
» et tourmentera encore au siècle pro-
» chain.

» Permettez-moi, en vous adressant mes
» sincères félicitations, de saisir cette occa-
» sion de vous dire que je garde le meil-
» leur et le plus agréable souvenir du
» temps où vous étiez à Paris, et des trop
» courtes relations que nous avons entre-
» tenues. Je souhaite que vous nous reve-
» niez un jour : la distance est courte de
» Bruxelles à Paris.

» 7 décembre 1897. »

(S.) A. RIBOT.

Dacă insist, póte peste măsură, asupra
acestor relațiuni ale mele cu uniã dintre bär-

bații politice cei mai însemnați, și care au jucat rolul cel mai considerabil în istoria contemporană a Republicei, acesta n'o fac împins de un sentiment de vanitate sau de lăudăroșie, căci n'am asemenea patime, ci numai fiind că unul din principalele motive de plângere ale Dnului Sturdza contra mea a fost că m'am ocupat prea mult cu literatura, în paguba îndatoririlor serviciului meu. Nu cred că am meritat o atare învinovățire, de orice n'am neglijat nici-o dată acele îndatoriri, cu tot ce binevoește a pretinde D^{sa}; iar, pe de altă parte, am convingerea că lucrările mele literare m'au ajutat mult, chiar pe terenul politic și diplomatic, și că, numai pôte din pricina și cu ocasiunea lor, am fost pus în măsură de a găsi pe lângă barbații de care e vorbă acea primire binevoitoare care 'mă a permis de a servi, câte-o dată cu succes, interesele

ce'mi erau încredințate în străinătate. Tot de asemenea, relațiunile mele literare cu Renan, Taine, About, Sarcey, Claretie, Gaston Boissier, F. Coppée, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Jules Lemaitre, Camille Doucet — că să nu citez decât pe cei mai cunoscuți dintre scriitorii franceși contemporani — au avut, pare-mi-se, o înrîurire fericită asupra buneî situațiunii personale ce' mi făcusem la Paris, situațiune de care am căutat a me servi tot-d'a-una nu pentru a urmări scopuri de ambițiune personală, ci pentru a aduce, întâmplându-se casul, folos țerei mele. Chiar în societatea cam închisă a așa numitului « faubourg Saint-Germain », am avut prilejul de a constata că numele român avea óre-care trecere, și iată în ce anume împrejurare. Într'o ȝi, compatriotul meŭ, principele Grigore Basaraba-Brâncovenu, la care

aveam plăcerea de a me întâlni adese-oră cu Gounod, cu Camille Rousset, cu Caro, cu baronul Imbert de Saint-Amand, me invită a trece la D^{sa} pentru a face cunoștința unui membru din înalta aristocrație franceză, care-i manifestase dorința de a intra în relație cu mine. Era vorba de ducele d'Ayen, fiul cel mai mare al ducelui de Noailles, fost membru al Academiei franceze, și autorul unei « Vieți a lui Madame de Maintenon » asupra căreia istoricul Théophile Lavallée reclama orice drepturi de paternitate. (1) Ducele d'Ayen formase proiectul de a publica o ediție a operelor alese ale lui Voltaire, destinată persoanelor din societate, și mai cu seamă doamnălor și domnișoarelor. El cunoștea lucrările mele asupra lui Voltaire, și când avui onora de a me

(1) Vezi Quérard, « Les Supercheries littéraires dévoilées », (Paris, 1869), II, 1255.

găsi cu Dluî la principele Brăncovénu, me întrebă dacă eram dispus să întreprind dimpreună cu dînsul o asemenea publicațiune. Răspunsei afirmativ, și mărturisesc că in consimțimentul meu intra, in mare parte, dorința de a deveni colaboratorul unuia dintre cei mai distinși și dintre cei mai simpatici gentilomi francesi. Începurăm imediat a hotărî planul lucrărei nóstre, și a căuta un editor pentru a o scóte la ivélă :

« Je serai très heureux de causer avec vous »
» de notre projet, 'mî scria in martie 1884 »
» ducele d'Ayen, et je passerai chez vous »
» aujourd'hui ou demain... Je crois qu'il y »
» aurait un très grand avantage à consul- »
» ter et à nous associer, comme conseil »
» pratique, M. Albert Duruy fils, qui écrit »
» dans la « Revue des Deux Mondes » sur »
» l'enseignement. Que diriez-vous de ce »
» titre : « Philosophie populaire et bour-

» geoise de Voltaire. Morceaux choisis à
 » l'usage des gens du monde?... » Cunos-
 ceam pe Dl. Victor Duruy, celebrul minis-
 trul al împăratului Napoleon al III^{lea}, care
 făcuse o călătorie în România, și care avu-
 sese ocaziunea de a se întâlni cu părintele
 meu, Dl. Grigore Bengescu, la reșosatul
 general Florescu. D^{sa} binevoi a'mi da o
 scrisore de recomandațiune atât pentru
 fiul D^{salc}, Dl. Albert Duruy, cât și pen-
 tru DD. Hachette, editorii scrierilor ilus-
 trului autor al « Istoriei Grecilor și a
 Romanilor ». Acești din urmă se arătau
 dispuși a scóte de sub tipar volumul pro-
 iectat, cerëndu-ne însă de a participa
 bănesce la imprimarea lui. Tóte resursele
 de care dispuneam, le consacrasem la
 publicațiunea volumelor Iu și al II^{lea} al
 « Bibliografieii »; ducele d'Ayen nu voia
 să dea nici un ban din pungă'i; așa că

proiectul nostru fu părăsit, și iată cum pierdui ocașiunea de a conlucra la edițiunea operilor alese ale lui Voltaire — pe care le-am editat mai târziu, singur, și după un plan diferit — cu un duce frances, care se democratizase — aș putea dice : să mitocănisce — până a visa de a retipări pe Voltaire « ad usum puellarum », în colaborațiune cu un străin. — Unul din fii regretatului duce d'Ayen s'a căsătorit de curînd cu fiica cea mai mare a principelui Brâncovănu.

Pentru a nu întrerupe prin enumerarea celor l'alte lucrări literare și istorice ale mele capitolele următoare, consacrate mai special lui Alecsandri și lui Alexandru Lahovari, și pentru a presenta de-o-dată acelora care nu împărtășesc în privința mea părerile reuuitoare ale Dnului Sturdza un resumat complet al activității mele literare,

pe cât timp am avut onórea de a reprezenta pe Guvernul nostru in străinătate, cer voe de a anticipa asupra faptelor, și, fără a ține sémă de ordinea chronologică, de a mai dice câte-va vorbe despre unele din operele mele publicate de la 1883 până la 1898.

In anul 1884, murise la Vernou, lângă Tours, filo-romănul bine cunoscut A. Ubicini, lăsând, printre mai multe manuscrite, și primele capitole dintr'o « Istorie a Romăniei » de la vremile cele mai vechi până in zilele nóstre. Ubicini fusese un prieten intim al unchilor mei, Nicolae, Stefan, și Alexandru Golescu; 'l cunosceam încă de pe la 1866, adică din timpul in care D^{sa} supraveghea, la Paris, educațiunea mai multor camarași și amici ai mei, DD. Gri-gore și Emil Ghika, astăzi reprezentanți ai Romăniei la Paris și la Viena, frații Olănescu, etc., etc., care toți au păstrat

memoriei sale cea mai afectuosă și cea mai recunoscătoare amintire.

Ubicini publicase, la 1856, în colecțiunea « Universului pitoresc », istoria provinciilor de origine română: Valachia, Moldavia, Bukovina, Transilvania, Basarabia (1). Această prescurtare a analelor noastre fusese scrisă la o epocă în care izvoarele lipseau aproape cu desăvârșire; nu exista pe atunci, nici chiar în România, o adevărată istorie națională. Nu trebuie deci să ne mirăm dacă volumul lui Ubicini prezintă imperfecțiuni și lacune destul de considerabile. El știa acesta mai bine decât oricine. De aceea luase hotărârea de a preface cu totul cartea lui, și de a se folosi de documentele scoase la lumină în cursul celor din urmă ani ai vieții sale pentru a prelucra o istorie

(1) « Provinces danubiennes et roumaines, » par MM. Chopin et A. Ubicini. Paris, Didot frères, 1856, in-8°.

savantă a României, destinată a face parte din colecțiunea « Istoriei universale », editată de DD. Hachette. Mórtea l'a împedicat de a realiza un asemenea proiect, și când în urma încetării din viață a regretatului seú soț, Dómna Ubicini me rugă de a me duce până la Vernou, pentru a lua cunoștință de manuscriptele lăsate de dînsul, nu găsiî aprópe terminată decât partea istoriei relativă la originea antíce ale țerei nóstre. Acea parte, revêđută și complectată de mine, a apărut, în 1886, la Paris, sub titlul următor : « Les Origines de l'histoire roumaine, par A. Ubicini. Texte revu et publié sur le manuscrit de l'auteur et précédé d'une notice biographique, par Georges Bengesco. (E. Leroux », in-18). — « Revista istorică » din Paris (1886, pp. 357-358) se exprimă astfel asupra lucrării nóstre : « Notons encore parmi les

» publications étrangères qui ont enrichi
» l'histoire des Roumains l'excellent « Ré-
» sumé sur les origines de l'Histoire rou-
» maine », par M. A. Ubcini, enlevé
» malheureusement trop tôt à la science....
» L'auteur, dont la Roumanie entière re-
» grette la perte prématurée, avait pris une
» part active au mouvement d'émancipa-
» tion des Roumains, essayé en 1848. Dès
» lors, il contracta pour ce peuple, dont il
» eut l'occasion de connaître les qualités,
» une affection qui ne se démentit pas un
» seul instant dans tout le cours de sa vie.
» Les nombreux écrits dans lesquels il dé-
» fendit toujours la cause roumaine avec
» chaleur et conviction, en sont la preuve
» la plus évidente. Son activité fut surtout
» remarquable au temps de l'union des
» Principautés, et ce n'est pas peu dire que
» d'attribuer aux écrits d'Ubcini une

» bonne part de la sympathie qui s'éveilla
» en France en faveur des Latins du Da-
» nube. La Roumanie reconnaissante dé-
» cerna à Ubicini la qualité de citoyen
» roumain, et le comptera toujours parmi
» les bons génies auxquels elle doit aujour-
» d'hui son existence libre et indépen-
» dante.

» Le travail publié par M. Bengesco
» n'est qu'un fragment... qui expose les
» origines du peuple roumain, les faits qui
» contribuèrent à former sa nationalité...
» Il va sans dire qu'Ubicini est un parti-
» san déclaré de la continuité des Rou-
» mains au nord du Danube... Son étude
» est consciencieuse ; il connaît d'une ma-
» nière assez complète les sources si dispa-
» rates et si éparpillées de l'histoire de la
» Dacie ancienne ; .. expose en connaissance
» de cause l'histoire du peuple géto-dace,

» ses mœurs, ses institutions; il a tiré cette
» conclusion parfaitement fondée que les
» Daces étaient à l'époque de la conquête
» romaine un peuple relativement civilisé,
» supérieur en culture aux Gaulois du
» temps de César... »

Nu cred de prisos de a da aci lista complectă a scrierilor lui Ubicini relative la țera noastră : « Mémoire justificatif de la révolution roumaine » du 11/23 février 1848 » (Paris, 1849, in-8°); — « Ballades et chants populaires de la Roumanie » (Paris, 1855, in-8°); — « Provinces danubiennes et roumaines » (Paris, Didot, 1856, in-8°); — « La question des Principautés devant l'Europe » (Paris, Dentu, 1856, in-18); — « Aperçu historique sur la langue roumaine; (introduction à la Grammaire de la langue roumaine, par V. Mircesco (V. Alecsandri) » (Paris, Mai-

sonneuve, 1863, in-12) — « Les Principautés-Unies devant la Conférence » (Paris, Librairie du Luxembourg, 1866, in-8°); — « La Moldavie en 1785 » (Extrait de la « Revue de Géographie » de novembre 1879 et janvier 1880); — « Les Origines de l'histoire roumaine ».

Ubicini a lăsat prin testament Statului român, care a dăruit-o Academiei, tótă partea bibliotecii sale relativă la Orient; el fusese numit, încă din 1871, membru onorar al Academiei române.

Am arătat mai sus în ce împrejurări concepusem proiectul de a da, dimpreună cu ducele d'Ayen, o edițiune a operilor alese ale lui Voltaire; în 1886, cunoscutul editor Jouaust, căruia încredințasem imprimarea volumului al III^{lea} al « Bibliografiei voltairiane » (tipografia Bardin, din Saint-Germain, care tipărise cele două d'ân-

tăi volume, încetase de a funcționa), bine-
voi a'mi cere, pentru « Noua bibliotecă cla-
sică a edițiunilor Jouaust », in care aparu-
seră până atunci Corneille, Racine, Molière,
Regnard, Marivaux, etc., etc., o alegere din
operile lui Voltaire, in douăspre-ședece vo-
lume, luând față cu mine angajamentul de
a publica cel puțin două volume pe an.
Jouaust era un bărbat învățat, care, după
ce făcuse studii complete la liceul Bona-
parte, și trecuse chiar licența in drept, in-
trase ca asociat in tipografia « Jouaust și
Guiraudet », întemeiată de părintele seü.
Publicațiunile artistice ale lui Jouaust sunt
cunoscute de toți bibliofili, și pot rivalisa
cu unele din cele mai frumoșe edițiuni ale
veacului al XVIII^{lea}, atunci când Eisen, Mo-
reau și Le Barbier ornaü cu gravuri ferme-
cătore « Sărutările » lui Dorat și « Cănte-
cele » lui Laborde. Pe lângă un sens și un

gust artistic din cele mai sigure și cele mai delicate, Jouaust poseda o erudițiune solidă; el revedea, din punctul de vedere al purității textului, fie care pagină care eșia de sub tiparele sale și de aceea volumele editate de dînsul sunt căutate și aprețiate de toți aceia care iubesc arta și litererele. Am lucrat, în timp de cinci ani, la edițiunea operilor alese ale lui Voltaire, dimpreună cu Jouaust, și n'am întîlnit nici-o-dată un tipograf mai consciincios. Dacă edițiunea întreprinsă de mine, sub auspiciile lui Jouaust, a fost primită de către public cu óre-care bunăvoință, pot țice că dînsul a contribuit mult la acel succes, prin îngrijirea particulară ce a dat nu numai execuțiunei tipografice a acestei edițiuni, dar și purității perfecte a textului, pe care'l revădusem după cea din urmă edițiune a operilor complete ale lui Voltaire, tipărită

pe când trăia încă autorul. De la 1887 până la 1891, au apărut zece volume (doce volume pe an, tocmai cum hotărîse Jouaust) din acea culegere, și anume : « Teatrul » (« OEdipe, Brutus, Zayre și « Mérope »), 1 volum ; — « Povestele și basmele în versuri », 4 volume ; — « Poeziile alese », 1 volum ; — « Istoria lui Carol al XII^{lea} », 2 volume ; — « Dicționarul și Scrisorile filosofice », 2 volume. Publicațiunea a fost întreruptă prin plecarea mea din Paris, și prin retragerea din comerț a lui Jouaust, care, simțindu-se atins de o boală ce nu iartă, se desfăcu de fondul său de librărie, și muri peste curînd, regretat de toți aceia care fuseseră în relațiune cu dînsul.

Dl. Spuller, care urma cu mare interes publicațiunea acestei edițiuni, 'mî scria despre ea, în martie 1889 ; « Je ne puis que

» vous renouveler tous mes compliments
» pour votre zèle voltairien et l'application
» avec laquelle vous vous attachez à faire
» de cette édition nouvelle la plus agréable,
» la plus commode, la plus élégante de
» toutes les abréviations du grand poly-
» graphe... Votre essai sur la tragédie de
» Voltaire (1) est d'un lettré très fin et
» d'un historien d'un goût sincère et véri-
» table... »

De asemenea, Francisque Sarcey dicea în
« Nouvelle Revue », din 1 martie 1888 :
« Permettez-moi de vous recommander
» d'une façon toute spéciale les « OEuvres
» choisies de Voltaire » qui sont en cours
» de publication, avec notes et variantes de
» M. Georges Bengesco... Le choix est
» excellemment fait, et personne n'est plus
» à même de mener l'entreprise à bien que

(1) Acea încercare apăruse în fruntea volumului II.

» lui... Il sait son Voltaire à fond. C'est à
» lui que Jouaust s'est adressé pour avoir
» un Voltaire que l'on pût offrir, sous une
» forme réduite, au commun des lecteurs,
» qui ne peuvent encombrer leur biblio-
» thèque des quatre-vingts volumes de
» l'édition Beuchot.

» Les « Romans » viennent de paraître,
» et c'est un plaisir de relire « Zadig » dans
» un texte si net et si élégant... »

Tot la librăria lui Jouaust am publicat,
in 1886, o nouă edițiune a « Memoriilor »
lui Voltaire, in colecțiunea ăisă « Les Petits
chefs-d'œuvre »; iar in 1887, « Scrisorile
inedite », găsite de mine la British Museum,
și despre care am vorbit mai sus (1).

Aceste duoe-spre-ăece volume, adunate
cu cele patru volume ale « Bibliografiei
voltairiane »; cu « Notița bibliografică asu-

(1) Veđi pagina 41.

pra operilor lui Voltaire », apărută în 1882 ; cu publicațiunile relative la țera noastră și la cestiunea orientală, constituiesc un total de peste duoe-șeci-și-duoe volume publicate de mine in timp de șese-spre-șede ani ; nu cred că Dl. Sturdza, care me acuză de lenevie, să fi adus literaturii și istoriei străine saă române, o contribuțiune așa de considerabilă.

In urma aparițiunei volumului al III^{lea} al « Bibliografieii », Dl. Brunetiere binevoi a consacra cărței mele un articol întreg in « Revue des Deux-Mondes » (1889, pp 208-220), articol din care extrag următorul pasagiū :

« Nous ne saurions trop remercier
» M. Georges Bengesco du service qu'il
» vient de rendre à l'histoire de la littérature française en composant une « Biblio-
» graphie des œuvres de Voltaire », dont

» l'intérêt, pour être autre et moins piquant
» au premier abord, n'est pas moindre que
» celui des « Études sur Voltaire », de
» M. Gustave Desnoiresterres, ou des pré-
» cieux commentaires de Beuchot dans sa
» monumentale édition des « OEuvres ».
» Ce que d'ailleurs les bibliographes de
» profession pourront penser des trois vo-
» lumes présentement parus de l'ouvrage
» de M. Bengesco, ce qu'ils y trouveront à
» reprendre ou à critiquer, je l'ignore ; et
» même je ne veux pas le savoir. Mais ce
» que je puis dire, comme sachant un peu
» les difficultés et surtout l'étendue de la
» tâche, c'est que, pour aucun de nos
» grands écrivains, nous n'avons de « Bi-
» bliographie » comparable à celle de
» M. Bengesco. Le savant et laborieux au-
» teur lui-même de la « Bibliographie cor-
» nélienne », M. Émile Picot, ne m'en

» démentirait pas au besoin. Heureux en
» éditeurs et heureux en biographes, car
» depuis Condorcet jusqu'à M. Desnoires-
» terres, presque toutes les biographies de
» Voltaire participent de l'intérêt de sa vie,
» — ce qu'on ne pourrait pas dire des bio-
» graphies de Rousseau — Voltaire ne
» l'aura pas été moins en fait de biblio-
» graphie.

.

» Nous ne saurions donc trop recom-
» mander, en terminant, cette « Bibliogra-
» phie » des œuvres de Voltaire à tous ceux
» qui s'intéressent à Voltaire, en parti-
» culier, et, plus généralement, à l'histoire
» de la littérature française. A peine avons-
» nous pu montrer ce qu'elle contenait de
» renseignements utiles et d'indications
» précieuses. Pour faire mieux, ou davan-
» tage, il nous aurait malheureusement

» fallu entrer dans des détails dont la sé-
» cheresse aurait risqué de déguiser l'im-
» portance réelle. OEuvre de patience, de
» précision, et de plus d'ingéniosité sou-
» vent qu'on ne le croit, la bibliographie
» n'est pas l'histoire littéraire, mais elle en
» est pourtant la base. Et, de tous nos
» grands écrivains, comme nous le disions
» en commençant, si Voltaire est peut-être
» celui dont la bibliographie est le plus
» indispensable à la connaissance entière
» de son œuvre, sa fortune, constante en-
» core après cent ans, aura voulu, répé-
» tons-le, qu'aucun autre n'ait trouvé un
» bibliographe plus consciencieux, plus
» savant et d'ailleurs plus modeste que
» M. Georges Bengesco. »

In fine, în 1891, după publicațiunea volumului al IV^{lea}, Academia franceză 'mi acorda, pentru întreaga operă, o meda-

lie de aur din fundațiunea Bordin, și Dl. Camille Doucet, în raportul său asupra concursurilor literare din acel an, se exprima, cu această ocaziune, în modul următor :

« Il y a huit ans, en 1883, M. Georges
» Bengesco, premier secrétaire de la légation de Roumanie en France, recevait de
» l'Académie un prix de deux mille francs
» pour le premier volume du beau travail
» qu'il vient d'achever. M. Georges Bengesco est aujourd'hui ministre de Roumanie en Belgique. Il n'a quitté la
» France qu'après avoir offert à l'Académie
» son quatrième et dernier volume, digne
» en tout de ceux qui l'ont précédé.

» L'œuvre est complète, et pour en conserver le souvenir par un témoignage
» mérité d'estime et de sympathie, l'Académie décerne une médaille d'or au

» savant étranger, qui a rendu un vrai ser-
» vice à la France en lui faisant encore
» mieux connaître le plus connu, le plus
» brillant, le plus français enfin des grands
» esprits qui sont sa gloire (1). »

Pentru a recunoșce ceea ce Dl. Spuller, in una din scrisorile măi sus citate, numia « zelul meu voltairian » precum și serviciile ce DD. Brunetière și Camille Doucet binevoiaș a ȝice că adusesem literaturēi franceze, Guvernul Republicēi 'mă conferi, după numirea mea ca ministru la Bruxelles, crucea de comandor al « Legiunei de onore » (1893), iar in 1894, « Societatea de istorie literară a Franciei », creată sub presidenȝia Dluș Gaston Boissier, secretarul perpetuș al Academiei franceze, 'mă făcu marea onore de a me chema in sinul Con-

(1) « A l'Institut. Rapports annuels. 1886-1894. Par Camille Doucet ». Paris, C. Lévy, 1896, in-18, pp. 185-186.

siliului ei de administrațiune, alături cu DD. Claretie, Faguet, Larroumet, Lavisse, J. Lemaitre, Gaston Paris și Émile Picot. La reînnoirea biuroului pentru anul curent 1898, am fost ales vice-presidente al Societății, numindu-se presidente Dl. Gaston Paris, membru al Academiei franceze și al Academiei Inscriptiunilor. In fine, cu câțiva ani mai'nainte, Societatea de istorie diplomatică, presidată de Dl. duce de Broglie, me desemnasé ca membru corespondent al ei pentru România.

Din toate cele ce preced, și asupra cărora regret că am fost silit să me întind cu atăta insistență — dar trebuia, pare-mi-se, să present lectorilor mei această apărare « pro domo mea » — rezultă că pe cât timp am avut onórea de a servi pe Regele afară din țără, m'am bucurat într'una și pretutindinea de stima și de considerațiunea unor

bărbați care au, în Europa, o altă autoritate și un alt prestigiu decât Dl. D. Sturdza; iar că singur D^{sa} m'a găsit nedemn de a mă face parte din corpul diplomatic român, provocându'mi demisiunea printr'o serie de acte nedrepte, pe care m'am hotărît a le da pe față pentru a lua publicul drept jude între D^{sa} și mine. Acesta însă va face obiectul celui din urmă capitol al prezentei scrieri; e timp acum ca să revin îndărăt la începuturile mele, ca diplomat, la Paris, și să arăt carele'mi au fost relațiunile cu șefii mei, până la venirea D^{lui} Sturdza la putere.

Pe la finele anului 1884, Dl. Mihail Pherkyde fu înlocuit la Legațiunea noastră din Paris prin Dl. Ion Bălăceanu, unul din cei mai vechi diplomați ai noștri, carele, după ce a luat o parte însemnată la toate faptele mărețe ale renascerei României, de la 1848 încóce, a reprezentat Ț^{era} cu dibăcie și cu

strălucire, la Paris, la Viena, la Roma, la Constantinopol, și în fine la Londra unde e astăzi acreditat. Dl. Bălăceanu mai împlinise, înainte de 1870, funcțiunile de agent diplomatic al României pe lângă Guvernul frances; era natural ca să dórască a reveni, după proclamarea independenței și a Regatului, într'o capitală unde lăsase atâtea suvenire plăcute, și la un post pe care era în situațiune, mai mult póte decât orî-cine, de a'l ocupa cu distincțiune și cu folos pentru noi. Și într'adêvăr, vorbind și scriind limba francesă cu cea mai dêsăvîrșită perfecțiune — ceea ce de altmintrelea nu mai constitue ađi un merit pentru diplomații nostri, care mai toți aű fost crescuți în Francia; — de o înfățișare nobilă și seducătoare, de o eleganță de maniere și de o curtenie care'i atrag tóte simpatiile, gentilom de viță veche și tot de o-dată bărbat de o

mare capacitate, ale căruî talente diplomatice sunt cunoscute și prețuite de tóte Curțile și Cabinetele europene, Dl. Ion Bălăceanu întrunea tóte calitățile dorite pentru a lua succesiunea lui Kalimaki-Catargi, a lui Cogălniceanu și a lui Mihail Pherekyde, primii noștri trimiși extraordinari și miniștrii plenipotențiarî la Paris. Se scie că, pe lângă aceste daruri, actualul nostru ministru la Londra are și meritul de a fi — ceea ce nu e nici-o-dată de prisos în Francia — unul din bărbații cei mai cu duh de la noi. Cunosc replice de ale lui Bălăccanu care pot fi puse alături cu cele mai spirituale « vorbe » ale unui Auguste Villemot seú ale unui Aurélien Scholl. Voi cita, printre cele mai reușite, răspunsul ce el făcu într'o ȝi unui înalt funcționar de la Palat, care nu se arătase tocmai convenabil față cu Dsa : « Monsieur, je vous trouve

» bien cassant pour quelqu'un qui est dans la
» vaisselle ».

Dl. Bălăceanu sosise la Paris, precedat de reputațiunea unui șef dificil, exigent, și cu care viața nu era ușoră în toate zilele : încă o legendă căreia el se grăbi de a da cea mai desăvârșită și cea mai plăcută desmințire. D^{sa} fu perfect pentru Odobescu, care era mai ténér decât dînsul numai cu câțiva ani; iar, în ceea ce me privește, găsiî în noul meu șef, cu care me rudeam de aproape, un ministru binevoitor, afabil, indulgent, de experiența căruia am profitat mult, în scurtul timp căt D^{sa} a stat la Legațiunea din Paris.

Din nenorocire, Dl. Bălăceanu cădu repede, victimă a unor întunecóse intrigî parlamentare asupra căroră cred că până astăzi lumina nu s'a putut încă face, și abia instalat, abia deprins cu serviciul noului

seu post, el fu silit, in urma atitudinii reuvoitoare ce Presidentele Consiliului luase față cu D^{sa} la tribuna Adunării deputaților, de a'și presenta demisiunea, care fu imediat primită (1). Plecarea D^{salc} fu urmată de o adăverată resturnare a întregii Legațiuni din Paris. Încă din vremea Dluî Pherekyde, conform aceluî sistem deplorabil pe care l'am vădut de atâtea-orî in vigóre la departamentul nostru de Externe, și care consistă orî a înmulți peste măsură și fără necesitate funcționarii atașați pe lângă o misiune, orî a reduce cadrele la expresiunea lor cea mai simplă, DD. Nanu, Mavrocordato și Balș primiseră o altă destinațiune, fără a fi înlocuiți in posturile lăsate vacante de

(1) Acestea se petreceau sub ministerul Dluî D. Sturdza. Demisiunea Dluî Bălăceanu fu primită la 31 ianuarie 1885; iar a doua zi (1 februarie), Dl. Sturdza părăsea portofoliul Afacerilor străine, care'i fusese încredințat la 1 august 1882.

DD^{lor}. Remăsesem singur cu Odobescu, care, după cum am arătat mai sus, nu se interesa decât într' un mod intermitent de afacerile Legațiunei, și cu Dl. Stamati Stamatadi, însărcinat exclusiv cu comptabilitatea. Tot speram că în urma sosirei la Paris a lui Alecsandri, această stare de lucruri, care lăsa în sarcina mea întregul serviciu al Cancelariei, va putea în fine înceta : dar nu eram încă la sfârșitul nevoilor mele. Din cauza mai multor împrejurări, asupra cărora nu e loc aci de a insista, Odobescu fu silit să demisioneze ; Dl. Stamatadi, un bun și cinstit funcționar, se vădu îndată pus în disponibilitate, și din doi secretari și patru atașați în exercițiu, cu câte-va luni mai'nainte, pe lângă Legațiunea din Paris, me aflați de o-dată singur, silit de a îndeplini și de a cumula funcțiunile de prim și al doilea

secretar, de ataș atși de comptabil. Administrațiunile — și mai cu sémă administrațiunile române — au câte-o-dată asemenea ciudățenii. Un vînt, ce ȕic? un viscol de distrugere sufla pe acéstă nenorocită cancelarie; 'mă era témă să nu fiu și eu răsturnat de el; mulțumită prieteniei lui Alecsandri, scăpaî din vijelie, și pe neașteptate, de-o-dată cu numirea poetului la Paris, cerul deveni pentru mine albastru și senin.

Alecsandri! Câte suvenire depărtate, confuse chiar in inima mea, acest nume evoca dinaintea ochilor mei : primii anii ai vieței mele, trăiți, la Bucuresci, in casa strămósescă a Golescilor; impresiunile mele de copil; primele mele lecțiuni de romănesce; prima serată ce petrecusem la teatrul român, și, măi presus de tóte, o admirațiune fără mărghinî pentru marele poet ale căruî versuri au răsunit pe buzele mele chiar din ȕioa in care am început a studia!

Și într'adăvăr, încă din prima mea tinerete, am fost coprins de un viū entusiasm pentru poeziile lui Alecsandri (1). Pe când mamă-mea mă învăța a citi franțuzesce într'o carte a dómnei Amable Tastu — o carte poleită, intitulată, dacă nu me înșel, « l'Éducation maternelle », și ilustrată cu stampe colorate ce nu me săturam de a resfoi; — pe când repetam, cu multe greșeli, și cu o ignoranță absolută a prosodiei, însă cu o mare râvnă și cu multă luare aminte, « Rugăciunea unui copil », de Lamartine :

« O Père qu'adore mon père!
« Toi, qu'on ne nomme qu'à genoux,
« Toi, dont le nom terrible et doux
« Fait courber le front de ma mère! »

profesorul meu de romănesce me punea să

(1) O mare parte din paginile următoare sunt extrase dintr'un articol intitulat : « Amintiri despre viața intimă a » lui Alecsandri in timpul misiunei sale diplomatice la » Paris », articol publicat de mine in numărul jubilar al « Convorbirilor literare », 1892, pp. 98 și următoare.

recitez « Dorul Românei, Andrei-Popa, Adio Moldovei », și' mi aduc aminte că, încă de atunci, versurile lui Alecsandri au mișcat mai mult inima mea de copil și de Român decât strofele cele mai armonioase ale autorului « Meditațiilor ».

Un alt suvenir depărtat și plăcut al copilăriei mele este prima serată ce am petrecut la Teatrul român, al cărui director general era atunci părintele meu. Se da vestita « Kiritza » a lui Alecsandri, reprezentată la Iași în 1850, și jucată de incomparabilul nostru Millo pe scena Teatrului național din București (după ce artistul se mută în țera românească). Plăcerea ce resimții în aceea seară fu cu atât mai vie cu cât me pregăteam tocmai atunci a părăsi România pentru a merge să-mi încep studiile în străinătate, și par'că din fundul lojei o voce misterioasă' mi șoptea : « Ride, ride, băete,

» căci mulți ani vor trece până să mai audă
» încă odată pe vre o scenă dulcele sunet
» al limbei romănesci. » Am văzut de
atunci, de sute și sute de ori, la Comedia
Francesă, la Odeon, piesele cele mai renumite
ale lui Molière, ale lui Regnard, ale
lui Marivaux, și fără a cerca a face între
acești scriitori iluștri și marele nostru
Alecsandri nici un fel de alăturare, trebuie
să mărturisesc că suvenirul « Kiritzei » și
al lui « Grigore Bărzoiu ; », franțuzească
« Aristiței » și a « Calipsiței », precum și
nerozia lui « Guliță » nu s'așters nici-
dată din memoria mea, cu tótă pompa
spectacolelor ce s'aș desfășurat mai in
urmă inaintea ochilor mei, și cu tótă pu-
terea comică a unor personaje ca « Mas-
» carille, Scapin, Monsieur Jourdain, Ar-
» gan, » etc., etc.

Printre cărțile ce adunasem in lădița

mea, când plecai din țeră, se găsea prima edițiune a « Doinelor », tipărită de de Soye și Bouchet, la Paris, în 1853, și dacă n'am uitat cu totul limba părintescă, în zidurile liceului Louis-le-Grand, acesta o datoresc obiceiului ce luasem de a scóte, în orele de recreație, scumpa cărticică din fundul pupitrului meu de scolar, și de a citi într'una versurile nemuritorului nostru poet, pe care-l admiram de atunci pe atât pe cât l'am iubit mai târziu.

De la 1857 la 1871 — cât am fost student la Paris — n'am avut fericirea de a cunoște personal pe Alecsandri, cu tóte că el venea adese-orî să vëdă pe fratele său, regretul colonel Ion Alecsandri, care era aședat în Francia, și căruia me prezentase scumpul meu camarad de la Louis-le-Grand, George Duca, nepotul lui Alecsandri.

Intorcându-me însă în România, la 1871,

una din cele d'ântăi persóne cu care avusei onórea de a intra in relațiune fu, cum đisei mai sus, Vasile Alecsandri, pe care-l întâlneam adese-orí la frații Steriadi, in aceea casă plăcută, a cărei afabilă și voiósă ospitalitate n'a uitat-o nici unul din aceia care au călcat, măcar o dată, pragul ei. Acolo se adunau la masă, de una saú de duoe orí pe săptămână, Vasile și Ion Alecsandri, doctorul Marcovici, Ion A. Cantacuzino (Zizin), George Duca, etc.; și nimic nu era mai vesel decât acele prânđuri, din care ceremonialul era cu totul exclus, și in care verva fie-căruia 'și da un liber curs.

Alecsandri, care de firea lui era fórte vesel, făcea mare haz de petrecerile nóstre, și fiind că-í plăcea mult tinerimea, el se simția fericit, și cum đice Francesul, « tout à fait à son aise », in mijlocul nostru, mai cu semă că o mare parte dintre

noi eram de curînd veniți de la Paris, unde poetul locuise multă vreme, și de unde se întorsese în țară cu o prețioasă comoră de suvenire. Cine n'a auzit pe Alecsandri vorbind de anii petrecuți de dînsul în Franța, de nebuniile lui din tinerețe, de acele dîle încântătoare care lasă în inima fiecăruia o lungă și neștersă amintire, și care reveneau câte-o dată, ca o dulce nălucire, înaintea ochilor prietenului « grațiosei Dridri », acela nu poate ști ce este farmecul, blîndețea și veselia, cînd aceste daruri se unesc cu un spirit delicat și cu un geniū măreț. Gustul teatrului, pe care-l aveam amîndoi, și mai ales gustul repertoriului Comediei Franceze, unde petrecuserăm, și unul și altul, la epoce deosebite, un șir îndelungat de serî neuitate (Alecsandri era dealtmîntrelea mare prieten cu Got, fostul decan al casei lui Molière, și am spus că

întrețin până astăzi relațiunile cele mai plăcute cu Delaunay, doue nume care strălucesc în fruntea teatrului frances contemporan), aceeași aplecare, aceeași pornire comună spre arta dramatică, atraseră curînd asupra mea atențiunea lui Alecsandri. Poetul me punea, din când în când, să-i declam, cu gesturile lui Delaunay sau lui Bressant, tiradele cele mai vestite din « Paul Forestier », « les Faux-Ménages » și « le Lion amoureux » :

« Savez-vous muscadins, vous qui fouettez les femmes,
» Ce qu'ont fait, l'an dernier, ces montagnards infâmes ?
» Etc., etc. »

și el însuși'mi vorbea, cu o mare admirațiune, de teatrul frances din vremea lui, de Samson, de Provost, de Regnier, de surorile Brohan, și mai ales de Rachel, pe care o văduse în totă splendoroa tinereței și a talentului. O traducțiune în versuri fran-

cese a « Steluței », ce încercai pe atunci, și care fu publicată de Marsillac, în « Journal de Bucarest », me puse în legătură și mai intimă cu Alecsandri, astfel că, în 1885, când el fu numit ministru al țerei la Paris, bucuria mea fu fără margini. Depărtat din România de la 1873, me reîntâlnisem numai o dată cu marele poet, în 1882, la Londra, unde autorul « Pastelurilor » venise în gazdă la vechiul și bunul sevă amic, Ion Ghica. N'am nevoie de a aminti cât de mare a fost dragostea ce din copilărie a legat pe Ion Ghica și pe Alecsandri, și ce influență fericită geniul unuia a exercitat asupra spiritului și talentului celuilalt. « Scrisorile lui Ion Ghica către Alecsandri », de care a fost vorbă mai sus, sunt bine cunoscute de toți aceia care iubesc literatura noastră modernă; ele constituiesc corespondența óreși cum « literară » a acestor doi

bărbați eminenți; însă ceea ce publicul nu știe, și ceea ce am avut norocul de a cunoște și de a vedea de aproape, este glumeția și verva ce domnea în corespondența lor intimă, precum și în conversațiunea lor familiară. Nu era mai mare bucurie pentru Alecsandri decât de a primi adese-ori de la Ion Ghica scrisori în care situația politică a țării, calitățile și cusururile bărbaților de la guvern, toate întâmplările însemnate din România sau din străinătate erau comentate cu acea fineță umoristică ce caracteriza tot ce eșia din condeiul autorului « Convorbirilor economice »; iar, pe de altă parte, plăcerea cea mai mare a lui Ion Ghica era de a veni să petrecă vre-o câte-va zile le scumpul său prieten și coleg din Paris. Pentru aceste ocazii solemne, doamna Alecsandri — o gospodină vestită, — pregătea « curechiurile » sale cele mai ne-

merite, atât de felurite și de înfricoșate, încât Ion Ghica, doritor de a le cinsti după meritul lor, se ducea să căute prin oraș vre-un prieten al casei, și introducându-l în sufrageria lui Alecsandri, ținea, cu un zîmbet glumeț : « Am adus un ajutor ». Când Ghica nu mergea seara la teatru, el se așeza, într'un jeț, lângă Alecsandri, și stam atunci împreună ore întregi, ei vorbind de tinerețea lor, de luptele lor politice, de tot ce realizase generația din care ei făceau parte pentru progresul și binele țării, eu ascultându-i în tăcere, și căutând a me folosi de aceste convorbiri, din care, bine înțeles, nu pierdeam nici un cuvînt ! Când me gândesc astăzi la acel trecut atât de frumos, atât de vesel; când evoc suvenirul acelor bărbați pe lângă care am trăit zile fericite și care mi'au arătat tot-d'a-una o adevărată afecțiune, inima mea e coprinsă de o tris-

tețã nemãrginitã, și'mã vin in minte versu-
rile marelui poet frances :

« O temps évanouis ! o splendeurs éclipsées !

» O soleils descendus derrière l'horizon ! » (1)

(1) Victor Hugo. « Les Voix intérieures. — Passé ».

III

Alecsandri fusese numit ministru la Paris in februarie 1885. De și eram asigurată de totă bunăvoința lui, totuși cređusem de cuviință de a-i scri pentru a-i presenta felicitările mele, arătându-i tot de-o-dată ce mare interes aveam, din pricina lucrărilor mele literare, de a nu fi depărtat de la postul meu. El binevoi a-mi responde imediat (7 februarie), prin următoarea scrisóre :

« Je répons immédiatement à votre lettre
» pour vous dire combien je suis touché
» de vos sentiments à mon égard et pour

» vous donner l'assurance que, de mon
» côté, je vous conserve toute l'estime et
» toute l'affection que vous méritez à plus
» d'un titre.

» Je désire donc, autant que vous, de
» vous voir maintenu dans votre poste
» aussi longtemps qu'il vous sera conve-
» nable de le garder, et je me propose de
» parler en ce sens aujourd'hui même à
» M. Campineano. A nous trois, M. Odo-
» besco, vous et moi, nous composerons
» une légation où la politique sera mitigée
» par les charmes de la littérature. La
» perspective est trop séduisante pour ne
» pas m'employer de toutes mes forces à la
» réaliser.

» Merci pour votre second volume de la
» Bibliographie des œuvres de Voltaire...
» Est-il besoin de vous adresser des com-
» pliments au sujet de votre envoi? Je pré-

» fère laisser ce soin à l'Académie fran-
» çaise.

» Une bonne poignée de main bien cor-
» diale vous exprimera mieux mes senti-
» ments, et je vous la donne de tout
» cœur. »

Și într'o a două scrisóre din 10 februarie,
noul meü șef mi ȝicea : « Deux mots
» pour vous tranquilliser au sujet de votre
» poste. J'ai causé avec M. Campineano,
» et tout a été réglé conformément à
» *notre* désir. Vous ne serez nullement
» dérangé de vos travaux, et vous reste-
» rez à Paris mon collaborateur. Je m'en
» réjouis pour nous deux. »

Eram in culmea dorinȝelor mele : singu-
rul nor pe orizont era că, din pricina stărei
sănătăȝei precum și a afacerilor sale, Alec-
sandri hotărise de a nu porni la postul seü
decăt pe la aprilie. Cine va înlocui pe Odo-

bescu? Care va fi noul personal ales de Alecsandri? Aceste chestiuni me preocupau cu drept cuvânt, când într'o bună dimineață, pe la sfârșitul lui martie, primii pe neașteptate de la poet scrisoarea următoare : « Je m'em-
» presse de vous annoncer une bonne nou-
» velle qui vous fera plaisir. A la suite de
» la démission d'Odobesco, j'ai demandé
» à M. Campineano de vous nommer à sa
» place... Ma proposition a été acceptée
» sans objection. Votre nomination offi-
» cielle sera publiée prochainement. »

Reproduc aceste scrisori nu numai pentru a dovedi de ce încredere m'am bucurat tot-d'a-una pe lângă Alecsandri, și cât datoresc afecțiunii ce el 'mă a arătat necontenit, dar pentru a bine stabili că nu am avut cel mai mic amestec în împrejurările care 'mă au dat succesiunea lui Odobescu la Paris. Scrisorile lui Alecsandri contrazic în

mod formal pe toți aceia care au pretins — și bietul Odobescu era cel d'ântăi care avusese o asemenea bănuială — că eu intrigasem la București pentru a lua locul fostului meu coleg și prieten.

Numirea mea de prim secretar deveni oficială la 12 aprilie. Aveam atunci, în diplomație, un stagiū de patru ani, din care ședece luni la Viena, ca prim secretar de Agenție, și aproape trei ani și jumătate ca secretar al II^{lea} la Londra și la Paris. Cea mai mare parte din colegii mei fuseseră înaintați la gradul de prim secretari, după stagiuri, în postul de secretari de clasa a IIa — de doi ani și jumătate; — de un an și jumătate; — de un an și două luni, etc. (1); unul dintre ei (Dl. Dimitrie Ion Ghica), fusese chiar numit de a dreptul

(1) Veđi « Anuarul ministerului Afacerilor străine al » Romăniei pe anul 1897 », pp. 70, 68, 58, 56, etc.

prim secretar de legațiune. Nu e deci adevărat — cum s'a ȝis in mai multe rînduri — că am făcut o carieră mai repede decăt orî-cine și că înaintările mele aũ fost datorite favoritismului mai mult decăt meritului. Aceste reflexiuni nedrepte le am auȝit făcînde-se une-orî dinaintea mea de căt-re diplomați care erau puși sub ordinele mele. Pe vremea mea, un funcționar, chiar dacă ar fi fost de viță domnăscă, nepot și strănepot de voievoȝi, nu' și ar fi permis asemenea aprețiarî, in privința șefului seũ, față cu dînsul; dar se vede că timpurile sunt schimbate, și de altmintrelea tinerimea de astăȝi nu se mai îndoesce de nimic.

De și mândru de a reprezenta in străinătate România independentă, Alecsandri pă-răsi țera cu măhnire, par' că ar fi presimțit tóte supărările ce-l așteptaũ la sosirea sa

in Paris. Legațiunea noastră era atunci instalată într'un otel particular din strada Penthievre, stradă cam sgomotósă, din pricina marelui mişcări de trăsuri şi de căruţe de tot felul ce trec pe acolo mai ales nóp-tea şi in zorii zilei. Deprins de multă vreme cu liniştea şi cu tăcerea câmpiilor, obicei-nuit a privi mereu orizontul nemărginit al Mircestilor, şi, din cabinetul seú de lucru, a-şi îndrepta vederea spre întinderea cerului albastrui, Alecsandri fu rău impresionat când se vădu închis între zidurile cam intunecóse ale unei case fără aer şi fără sóre. Acéstă cestiune a locuinţei 'l preocupase înainte chiar de a porni la Paris, şi încă din 20 februarie 1885, poetul 'mă scria din Bucuresci : « Balaceano, que je viens de » voir, m'a fait une description effrayante » de l'hôtel de la légation. Escalier mes- » quin, salon étroit, chambres petites et

» obscures, le tout exposé au nord, et
» d'une tristesse à donner le spleen... La
» rue, presque déserte le jour, est terrible-
» ment bruyante pendant la nuit, et surtout
» vers le point du jour, à cause des char-
» rettes qui apportent des vivres dans
» Paris ; quant au soleil, néant ! Ce tableau,
» je vous avoue, m'a donné le frisson :
» j'ai tant besoin d'air et de soleil pour
» vivre ! »

Obligat a respecta contractul ce ne lega
cu proprietarul aceluï otel — care oferea
dealtmintrelea tôte avantajiele și tôte
inconvenientele instalărilor parisiane, și
de care mulți miniștri plenipotențiarî, și
pôte chiar ambasadorî, s'ar fi mulțumit —
Alecsandri fu câteva săptămăni omul cel
mă nenorocit din lume. Antipatia ce avu-
sese de la început pentru noua sa locuință
deveni atât de mare încât, într'o séră, el

'și puse, pe tăcute, într'o lădiță, tot ce-î era trebuincios pentru nópte, și se duse să dórmă la otel « Mirabeau ». Și pe cât timp fu silit să ocupe localul din strada Penthievre, poetul pleca în fie-care séră, de a-casă, și mergea să petrecă nóptea rue de la Paix, reîntorcându-se a doua zi de dimineță la reședința lui oficială, obosit, necăjit și declarând, în gura mare, că întru cât privesce comoditatea și confortul locuințelor, Francesii erau o nație barbară, Parisul un oraș necivilizat și Parisianii mai înapoiți decât « tãrtanii » de la Tîrgul-Frumos. Trecuse vremea când Alecsandri, mai ténér cu vre-o patru-șeci de ani, trăia vesel și fericit într'o odăiță din strada Racine, tocmai în casa și în apartamentul în care răposatul archimandrit Josafat Snăgoveanu era să înființeze, cu cât-va timp mai în urmă, prima Capelă română din Paris!

Chiar din ȕioa in care fusese numit ministru, Alecsandri, care avea pentru Victor Hugo o mare admiraȕiune (de ŕi preferinȕele lui erau pentru Lamartine, al cãruu talent poetic se asemãna mai mult cu al seũ propriu), formase proiectul de a solicita de de la înalta bunãvoinȕã a Regelui un cordon român pentru ilustrul autor al « Foilor de tomnã » ŕi al « Miserabililor ». Poet trimis cu un caracter oficial in capitala in care cel mai mare geniũ poetic al secolului al XIX^{lea} ŕi termina, in mijlocul admiraȕiunii ŕi respectului general, o existenȕã glorioasă, Alecsandri creȕuse nemerit de a aduce lui Victor Hugo, ca un dar de bunã ŕi voiósã sosire, ŕi ca un omagiũ din partea Romãniei, marea cruce a unuia din ordinele nóstre naȕionale. Era însã necesar de a pãtrunde ŕi de a cunoște dispoziȕiunile lui Hugo in privinȕa conferirii acestei înalte distinc-

țiuni. Alecsandri binevoi să me însărcineze de a trata această afacere cam delicată. Eram legat cu un mare prieten al casei poetului frances, Dl. Gustave Rivet, deputat al Ise-rei, pe care'l avusesem ca conșcolar la liceul Louis-le-Grand. Rivet împărtăși lui Victor Hugo intențiunile binevoitóre ale noului ministru român in Francia, însă nu putu obține de la dînsul un respuns conform cu dorințele lui Alecsandri. Motivul invocat de Hugo era că in urma refuzului seú de a fi decorat cu marele cordon al « Legiunei de onóre », el nu putea să primescă de la un Stat străin o distincțiune ce respinsese din partea guvernului patriei sale. (1) Alecsandri află cu părere de rău hotărîrea lui Hugo, și pe cât timp mai trăi ilustrul poet frances, nu avu ocasiunea de

(1) Hugo era simplu ofițer al « Legiunei de onóre ». — Vedí « Journal des Goncourt », t. VI, p. 59.

a-i face personal cunoscința. După moartea lui Hugo (22 mai 1885), guvernul nostru însărcină pe ministrul țerei la Paris de a prezenta familiei poetului condoleanțele României. Ne transportarăm, spre aces sfârșit, la otelul din avenue Victor Hugo unde furăm primiți de Dl. Lockroy, căruia Alecsandri înmână următoarea adresă de compătimire, redactată de dînsul : « L' » mort de Victor Hugo, dont le vaste génie » a jeté sur notre siècle un éblouissant » rayonnement, est vivement sentie par la » Roumanie entière, qui s'associe au deuil » universel et s'incline avec respect devant » la dépouille mortelle de celui dont la » mémoire glorieuse ne mourra jamais.

Sosit la Paris pe la începutul lui aprilie Alecsandri, pe lângă nemulțumirile ce-i adu seseră primele dificultăți ale instalațiune sale, avu mahnirea de a constata că rela

țiunile noastre economice cu Franția deveneau din zi în zi mai puțin satisfăcătoare. Și într'adevăr, abia poetul 'și prezentase scrisorile sale de creanță, că se ivi conflictul franco-român (1), în urma căruia un decret din 20 august 1885, semnat de Dl. Jules Grévy, lovea cu o taxă de 50 % produsele de origină saă de fabricațiune română, importate direct saă indirect în Franția. Reprezentantul nostru, care avusese în această privința mai multe convorbiri cam aprinse cu Dl. de Freycinet, atunci presidente al Consiliului și ministru al Afacerilor străine, vedënd că nu isbutea a convinge pe guvernul frances de dreptatea cauzei noastre, și tot de o-dată amărît de campania antipatriotică întreprinsă de o parte

(1) Asupra acestui conflict, veđi broșura mea : « Le » conflit franco-roumain; par un ami de la France. » Liège, Vaillant-Carmanne, 1885, in-8°.

din presa română pentru apărarea intereselor franceze, se arată hotărît de a 'și da demisia, și de a pune astfel capăt la tóte necazurile și la tóte neajunsurile cu care se lupta de când sosise la postul seú.

După lungi stăruințe, abia obținui de la dînsul ca să renunțe la un asemenea proiect, și ceea ce contribui, mai mult decăt slaba mea influență, a'l face să revie asupra rezoluțiunei sale fu pe de o parte autorisarea ce'î veni de la Bucurescî de a'și schimba locuința și de a se muta, din strada Penthievre, într'un apartament ales de dînsul in strada Murillo, lângă parcul Monceau; iar, pe de altă parte, îmbunătățirea relațiunilor nóstre economice cu Francea, in urma numirei Dluî de Coutouly ca reprezentant al Republiceî in Romănia.

Nu cred că comit o indiscrețiune amintind că predecesorul Dluî de Coutouly nu

prea reușise la noi; într'o ȝi (6 octombrie 1885), primii de la Dl. de Freycinet următorul rēvaș : « Monsieur le Chargé d'affaires, s'il vous était possible de venir » me voir un instant aujourd'hui, vers » cinq heures, je vous en serais fort » obligé. » Me temeam de vre-o nouă încurcătură in cestiunea comercială cu atât mai mult cu cât eram într'o marți, și că a doua ȝi, miercuri, era dioa fixată pentru recepțiunea diplomatică a ministrului, recepțiune la care nu lipseam nici-o-dată de a lua parte. Mare fu veselia mea când aflaî de la Presidentele Consiliului că era decis să trimetă pe Dl. de Coutouly la noi, cu misiunea specială de a urmări îmbunătățirea relațiunilor economice dintre ambele țeri. Me grăbiî, conform dorinței exprimată de Dl. de Freycinet, de a cere in mod oficial Guvernului nostru agrearea

Dlul de Coutouly ca ministru al Republicei franceze, și tot de o-dată împărtașiul lui Alecsandri, care plecase in concediul in primele zile ale lui august, aceta scire imbucuratoare. El insa, o data la Mircesti, abia se mai gandea la cele ce se petreceau in Franta, si iata ce mi scria din « lunca » lui, la 9 septembrie 1885 :

« Avant de vous causer d'affaires, je
» tiens à vous dire que j'ai rarement
» éprouvé une si profonde satisfaction de
» me retrouver à Mircesti, comme cette
» fois-ci. Ma maisonnette tout ensoleillée,
» les arbres de mon jardin surchargés de
» fruits, mes paysans, mes petits chiens,
» mes chevaux, jusqu'à ma basse-cour,
» jusqu'aux brins d'herbe du gazon, tous
» m'ont souhaité la bienvenue avec une
» expansion de joie qui m'a touché pro-
» fondément. Mon premier cri du cœur a

» été : « Să cază tóte fulgerile pe casa le-
» gațiuneï! »

» Enfin, je respire à mon aise, à pleins
» poumons, je grille au soleil, je flâne
» parmi les groupes des fleurs, et j'y tou-
» che, sans crainte du garde-champêtre.
» « Mes nuits sont bonnes!! » Mes regards
» fouillent des horizons bleus, et déjà des
» strophes viennent hanter mon esprit
» comme des oiseaux effarouchés qui re-
» viennent à leur nid. Que dirai-je de ma
» *lounca*. Ce n'est pas tout à fait le
» parc Monceau, non, mais c'est bien
» mieux : on y rencontre parfois quelque
» loup débonnaire, mais pas de Juifs. Bref,
» c'est un vrai paradis! Quel dommage de
» le quitter pour aller se perdre dans le
» désert de la foule parisienne! Croyez-moi
» bien, cher ami, que vous êtes pour beau-
» coup dans la décision que j'ai prise de

» retourner à mon poste; ma pente natu-
» relle me porte à m'incruster dans mon
» cabinet de travail et à rentrer dans la
» voie si attrayante des travaux litté-
» raires.

» Dieu veuille que la rue Murillo ne
» complète pas l'espèce d'abrutissement
» qui a commencé à m'envahir rue de Pen-
» thièvre!... »

Nici Parisul, cu tóte atracțiunile lui, nici înalta situațiune ce Alecsandri ocupa in capitala Franciei, nici considerațiunea și stima de care el se bucura pe lângă colegii săi care toți prețuiaă într'însul finețã spiritului, blândetea caracterului, amenitatea manierelor, n'aú putut să aline nici-o-datã in sufletul poetului mãhnirea intimã ce'i adusesse depãrtarea sa din țerã. Iarna 'i era dor de omëtul ce acoperã, ca un vël nemãrginit, întinderea câmpiilor nóstre, și el, omul póte

cel mai friguros care a fost pe lume, vorbea
cu plăcere de gerul aspru de la noi

Care depune flori de iarnă pe cristalul înghețat,
Crini și roze de zăpadă ce cu drag le-a sărutat (1);

iar vara, când Parisul ardea ca un cuptor
înfocat, gândul poetului sbura,

Ca o pasere ușoară
Către cuibul înverzit (2),

spre umbra recoritore a luncei din Mir-
cești.

Mircești și Sinaia! Sinaia și Mircești!
Nu trecea și să nu evoce Alecsandri dulcea
amintire a acestor raiuri, unul în care
trăise, și unde a voit să móră; altul, către
care-l atrăgeau simțimentele sale de adânc
devotament pentru Regele și Regina, a
Caror înaltă și binevoitoare afecțiune a fost

(1) « Pasteluri ». — Gerul.

(2) « Lăcrimioare. » — Cănteic de fericire.

podóba vieței sale. Dintr'o scrisóre datată
din Sinaia (4/16 octombrie 1885) extrag
următórea descriþiune a feericului Castel-
Peleş :

« Je me trouve, depuis quatre jours, dans
» ce merveilleux château royal de Sinaia,
» que les hautes cîmes des Carpathes sem-
» blent regarder avec satisfaction. Un vrai
» bijou, une création féérique dans la ré-
» gion des ours et des aigles. Le temps
» est d'une splendeur rare et soutient ad-
» mirablement l'antique réputation des
» automnes de Roumanie. Les forêts ont
» fait toilette pour mieux ressortir sur le
» vert implacable des sapins, et le soleil,
» pendant le jour, la lune ainsi que la lu-
» mière électrique pendant la nuit, les
» inondent de flots d'or, d'argent et d'opale
» qui portent à la rêverie et font un tort
» immense aux beautés poétiques et indis-

» cutables de la rue de Penthièvre. J'y
» jouis délicieusement d'un bien-être par-
» fait, auquel la gracieuseté de la Reine et
» la bonté du Roi donnent un prix inesti-
» mable. Comment avoir le courage de
» s'en arracher, alors surtout que Leurs
» Majestés m'engagent à prolonger mon
» séjour dans ces parages si favorables au
» jeu des poumons et à l'assainissement
» de l'esprit. Si je m'en croyais, je pren-
» drais volontiers racine au pied du Buce-
» ciu, et je m'attacherais à effacer de ma
» mémoire toute trace de souvenir de l'hô-
» tel de la Légation, en contemplant le dé-
» licieux Castel-Peleş, dont l'hospitalité
» est tout affectueuse pour moi. Pourtant
» il faudra que tôt ou tard je reprenne mon
» bâton de voyageur pour aller rejoindre
» mon poste... Je verrai si je puis prolon-
» ger mon congé jusqu'à la fin de ce mois.

» Autant de gagné sur le bruit infernal
» et le vaste désert de Paris. A cette
» époque mon nouveau logement sera
» prêt, et à l'idée de retourner auprès de
» vous, dans de meilleures conditions, je
» sens diminuer mes répugnances contre
» le séjour de Paris... »

Cu toate acestea, nici chiar apartamentul din strada Murillo, in care ministrul nostru plenipotențiar se aședuse la întorcerea sa din concediū, nu avu darul să'l satisfacă pe deplin. Ceea ce'l îndemnase a alege această locuință fusese vecinătatea ei cu parcul Monceau : din balconul salonului se zărea un colțisor de cer albastru, lat ca o batistă, și doi său trei copaci care înveseleau privirea poetului, și luaū, in via lui imaginație, proporțiile unei păduri adânci și misterioase. El nu scia însă că împrejurul parcului Monceau sunt stabilite familiile

israelite cele mai bogate din Paris. Îndată ce făcu această descoperire neplăcută, îndată ce se întâlnește în plimbările sale prin aleurile parcului cu copii « jidanilor », pe care-și mirosea de departe, recunoscându-și printre sute de alți copii, el se desgustă și de cerul albastru, și de pădurea adâncă, și de grădina în care proiectase să facă lungi preumblări și să caute inspirațiuni voióse : ura « tãrtanului », în care fusese crescut, se întărită prin acest contact dîlnic, și-și strică tótă plăcerea ce el 'și promisese din noua sa reședință.

De atunci Alecsandri se făcu din ce în ce mai casnic. Afară din orele ce petrecea cu noi la cancelaria Legațiunei (care rămăsese instalată în strada Penthièvre) el nu eșia mai de loc, așteptând vara cu nerăbdare pentru a putea porni din nou spre România. Musa lui, care în țeră, 'i zimbea cu

atăta dragoste și care 'i inspira, cu atăta dărnicie, ideile și versurile cele mai fermecătoare, pare că în străinătate cerca a'l părăsi. De altmintrelea, el se obișnuise a lucra în tăcerea liniștită a Mircestilor, față cu tabloul măreț ce avea dinaintea lui, ascultând criștăul care șueră vijelios, sau vîntul de vară care mișcă încetișor florile din grădină, urmând cu ochii sborul cocostîrcilor, și privind

In aer ciocărlia, pe casă rîndunele,
Pe crengelile pădurii un roi de păserele (1).

Agitația sgomotósă a Parisului și condițiunile materiale ale unei instalări defecțuoase, după placul și gusturile sale, 'l împiedicău cu desăvîrșire de a se apleca la orî-ce lucrare literară. Afară de un poem în limba francesă, extras din piesa « Ovidiú »,

(1) « Pasteluri. » Oaspeții primăverei.

poem ce'l citi într'o ȝi lui Gounod, ȝi pe care marele maestru proiectase de a'l pune in musică, Alecsandri, in cursul iernilor 1886-1890, n'a alcătuit nici o producțiune nouă. Vara el 'ȝi relua câte o-dată condeiul, ȝi compunea, măi ales pentru ocazii solemne, scrieri ca « Hora de la Grivița » (august 1886) saū ca « Oda de la sfințirea Curții de Argeș » (octombrie din acelaș an). Poetul se afla în țeră când se făcu, in ȝioa de 12 octombrie ȝi in prezența Regelui ȝi Reginei, sfințirea bisericeī episcopale de la Curtea de Argeș, ȝi iată ce'mī scria din acel oraș, chiar in ȝioa de 12 octombrie :

« Je rentre dans mon logement, émer-
» veillé de la beauté et de la splendeur du
» spectacle auquel j'ai assisté à l'occasion
» de la consécration de l'église de Neagoe
» Bassarab, nouvellement restaurée par
» M. Lecomte du Nouy. Plus de vingt

» mille personnes, paysans, négociants,
» propriétaires, hauts dignitaires, repré-
» sentants des puissances étrangères, etc.,
» avaient fait le voyage de toutes les par-
» ties de la Roumanie pour se rendre ici,
» et s'étaient amassées autour du monu-
» ment dans un ordre parfait. Un fourmil-
» lement étincelant de costumes nationaux
» ajoutait à l'ensemble un pittoresque des
» plus attrayants, et ressortait en arabes-
» ques brillantes sur le fond bleu du ciel;
» la musique militaire jouait l'hymne na-
» tional, les canons tonnaient, les cloches
» sonnaient, pendant que le service reli-
» gieux se faisait dans l'intérieur de l'église
» avec toute la pompe du bon temps de
» l'orthodoxie. Quand l'office divin fut
» terminé, le Roi et la Reine sortirent sur
» le haut du perron de l'église, et appa-
» rurent au yeux de la population, qui les

» acclama par des cris enthousiastes. Le
» Roi, d'une voix puissante, prononça un
» magnifique discours, plein de hautes
» pensées et de grands sentiments. Après
» quoi, Sa Majesté me fit signe de lire l'ode
» que j'avais composée pour la circon-
» stance... Ces quatre vers surtout soule-
» vèrent des applaudissements :

Un singur om de viță tare
Pórtă'n sin miř de ómeni tari,
Precum o ghindă 'n coajă-are
Un verde codru de stejari.....

In iarna anului 1885-1886, incepuĩ a aduna de la însuși Alecsandri o serie de notițe biografice și de suvenire personale, in vederea unui studiũ asupra vieței și operilor sale, studiũ din care primele capitole aũ fost publicate in « Convorbiri » (1).

(1) Veđi « Convorbirile literare » din 1 maiũ 1886; — 1 ianuarie, februarie, martie și aprilie 1888. Iatã ce mã scria

Bóla însă de care poetul fu lovit pe la finele anului 1888, concediile ce lua in fie-care vară, ocupațiile sale personale și diferite alte împrejurări nu ne au permis de a termina împreună această cercetare retrospectivă a vieții sale ; voi păstra însă cât voi trăi, amintirea acelor prețioase convorbiri in cursul cărora poetul a binevoit a'mi deschide sufletul seü, luându-me de confi-

poetul, din Sinaia, la 22 octombrie 1887, in privința acelei lucrări :

« J'ai lu avec beaucoup d'intérêt et même avec émotion
» le manuscrit que vous m'avez envoyé et qui m'a reporté
» par la pensée vers cette époque de ma jeunesse... si loin
» de moi, hélas!

» ... Je vous remercie cordialement des sentiments
» exquis de délicatesse et d'amitié qui inspirent et dirigent
» votre plume. Vous faites œuvre de critique savant,
» d'historien impartial, et en même temps d'ami désinté-
» ressé. Merci encore une fois. Je vous renvoie votre
» manuscrit, ainsi que vous me l'avez demandé, mais je
» tiens beaucoup à posséder, relié en un volume, l'ou-
» vrage entier écrit... de votre main, afin de le léguer à
» ma petite Marguerite comme un précieux souvenir... »

dent al gândirilor sale cele mai intime, și inițiându-me la lucruri și la fapte de un interes capital, nu numai pentru biografia lui personală, dar și pentru istoria noastră națională de la 1840 încóce.

Grație acelor conversații, am putut cunoște mai de aproape pe Alecsandri, și am constatat mai bine póte decât oricine, ce simțiri delicate, ce idei nobile și sănătóse, ce aspirațiuni mărețe însuflețeau inima lui de poet și de Român. Nu voi uita nici odată emoțiunea cu care el vorbea de scumpii săi părinți, și mai ales de maică-sa, pentru care el avea o dragoste nemărginită :

Tu porți un nume dulce, și scump inimei mele,
Un nume ce'mă inspiră un cult dumnezeesc,
Și care me încantă cu harpele din stele,
Și care îmi șoptește de mama ce jălesc! (1)

Cu ce plăcere el mai evoca suvenirul co-

(1) « O séră la Lido. »

pilăriei și tinereții lui, al camarășilor de școlă, al tovarășilor de luptă, chiar al unor rivali ai săi, poeți, literatori, jurnaliști, autori dramatici, academicieni, bărbați de Stat, etc., etc., de care avusese câte oarecare prilej de a se plânge, dar în contra cărora el n'a arătat nici odată vre un sentiment de invidie, n'a pronunțat o singură vorbă de dispreț sau de ură. Dacă un scriitor putea să-și aplice cu dreptate versul cunoscut al lui Crébillon (1) :

« Aucun fiel n'a jamais empoisonné ma plume, »

acel scriitor era Alecsandri : căci el avea un suflet într'adevăr nobil și mărinimos ; el a cântat numai patria, libertatea și amorul, privind din înălțimea geniului său toate patimele omenești, și lăsând « invidia și

(1) « Discurs de recepțiune la Academia franceză » (în versuri).

ura » (1) aceleora care nu erau în stare nici de a'l pricepe, nici de a'l prețui.

În fine, cu ce pasiune fierbinte, cu ce înfocare tinerescă Alecsandri 'și iubea patria! Cât de dragi'i erau Româniî sêi, și printre Româniî, nu cei mari, cei cu pozițiune, cu avere, cu influență; dar cei mici, cei umili, cei care cu plugul înavuțesc țera, cei care cu pușca și cu sabia au scos-o din robie: țeraniî, în mijlocul căror el a trăit; ostașii, a căror vitejie a celebrat-o, nouă Tirteu, în versuri ce resună falnic în memoria tuturor: « Amice, 'mi dăcea el câte o-dată, eu » pot să mor fericit, de óre-ce am vădut » realizate tóte visurile tinereței mele: uni- » rea, prințul străin, independența, Regatul. » Un singur lucru mai doresc, deși nu sunt » chemat a-l privi cu ochii: e ca la bătră- » nețe, generația D-tale să vădă scumpa

(1) « Ostașii noștri. » — Epistolă generalului Florescu.

» noastră Romăniă încă și mai mare, încă
» și mai puternică, încă și mai considerată
» decât astăzi. O țără care, in cinci-șeci de
» ani, a făcut progresele de care ne fălim,
» nu e destinată nici a se opri, nici a merge
» îndărăt. Am absoluta convicțiune că
» aspirațiunile noastre cele mai ambițioșe,
» cele mai îndrăznețe se vor realiza într'o
» zi, grație patriotismului Romănilor, gra-
» ție înțelepciunei și vitejiei Regelui, care a
» dus și care va duce încă și mai departe
» țără noastră pe calea măririi și a civiliza-
» ției. »

O particularitate puțin cunoscută a ca-
racterului poetului era dragostea lui pentru
tot ce pörtă uniformă militară. Epoletele,
penele, galónele, hainele cusute cu fir,
stégurile fălăind in voea vîntului și in
lumina sórelui, aveaü darul de a'l atrage
și de a'l fermeca. El, omul cel mai pacinic

din lume, el, care iarna nu eșia decât înve-
lit în mai multe paltóne, era în stare, pe
gerul cel mai mare, îndată ce auđia musica
unui regiment, de a sări de pe jeț, de a'și
arunca pe umeri cea d'ântăi haină ce găsea,
și de a umbla ore întregi alături cu soldații
în marș. 'Mi aduc aminte că într'o ți,
mergënd la Legațiune, 'l întâlni ameste-
cat într'un grup de băețandri, și precedënd
un regiment de linie care eșise din casarma
stradei Penthièvre pentru a face o plimbare
militară. Acesta se petrecea tocmai în
momentul conflictului economic cu Fran-
cia; era de neapărată necesitate să redactăm
împreună, pentru ministerul nostru al
Afacerilor străine, o depeșă urgentă;
Alecsandri, electrisat de marșul cântat de
musica regimentului, nu se îndură cu nici
un preț să se despartă de un înalt « tam-
bour-major » asupra căru'și potrivise

pasul, și me rugă să me duc singur la Cancelarie, unde el nu se întorse decât după două ore și mai bine, și după ce petrecuse regimentul până la « Arc de triomphe ».

După armata română, în onórea căreia poetul a scris strofe care vor trăi tot atât de mult cât și limba română, el admira mai cu deosebire armata franceză. O văzuse pe câmpul de război în Crimeea ; în Italia, la Palestro, la Magenta (1); o cunoscuse mai de aproape, și pare-mi-se chiar că, prin acest contact și prin relațiile de prietenie ce avusese cu mulți ofițeri superiori francezi, ceva din sinceritatea și din lealitatea militară pătrunsese natura și caracterul său.

Pe cât timp Alecsandri fu ministru al țării la Paris, și până în ziua când căzu bolnav, el și îndeplini cu exactitate și cu

(1) « Mărgăritărele. » — La Palestro; — la Magenta.

conștiință îndatoririle sale de reprezentant al României, urmând în mod foarte regulat prânjurile și seratele oficiale și nelipsind mai nici o-dată de a asista, în fie-care miercuri, la recepțiunea ministrului Afacerilor streine. De óre-ce însă nu putuse să se obi-cinuască cu delicateța cam vătămătoare a cuhniei franceze, căreia prefera bucatele mai simple de la noi, el se hotărîse, de câte-orî era poftit la vre-un prânj oficial, a mânca mai'nainte a-casă la dînsul, apoi a face act de prezență la masa miniștrilor sau ambasadurilor, prefăcendu-se că prân-jea și glumind într'una cu vecinele și cu vecinii săi, căror le lăuda mereu calitatea deosebită a cutăruia său cutăruia fel de bu-cate, pe care nici că le atinsese.

De altmintrelea, poetul nu se simția fe-ricit decât în cabinetul său de lucru, când putea sta de vorbă cu vre-un prieten, fără

etichetă, fără ceremonie, uitând funcțiunile sale de ministru, și găsind scurte orele petrecute în intimitatea unor conversațiuni familiare. Îi plăcea să vedă împrejurii pe membrii Legațiunii, care găseau tot-d'una pe lângă dînsul primirea cea mai cordială și cea mai afectuósă, căci Alecsandri ținea mult la personalul seú, ce 'sî'l alesese singur, și de care nimeni nu s'ar fi putut atinge, fără voea lui. În urma înaintărei mele ca prim secretar, el ceru că Dl. Nanu, care fusese trimis la Constantinopol, să revie la Paris, și cu tóte încercările făcute de alți competitori pentru a obține locurile nóstre, fórte ambiționate din pricina seducțiunilor Parisului, șeful nostru ne apără *unguibus et rostro*, de câte-orî fu vorbă de înlocuirea nóstră : « J'ai défendu de toutes » mes forces le personnel de la Légation, » 'mî scria poetul din Sinaia, la 6 octombrie

» 1886, et j'espère parvenir à détourner de
» lui les foudres qui le menaçaient. Savez-
» vous qu'il a été question un moment de
» vous envoyer vous-même à Saint-Pé-
» tersbourg en qualité de premier secré-
» taire. M. Phérékyde m'a assuré qu'il
» s'était formellement opposé à cette com-
» binaison..... et je l'en ai remercié cor-
» dialement..... » Si cu căte-va țile măi
târđiũ (23 octombrie) Alecsandri adaoga :
« Je ne sais si vous avez personnellement
» des ennemis secrets, mais ce dont je peux
» vous assurer, *c'est que M. Bratiano vous*
» *a en haute estime*, et qu'il m'aidera tou-
» jours à les empêcher de vous faire le
» moindre tort... ».

De óre-ce Dl. Jon Brătianu, șeful Guver-
nului precum și Dl. M. Pherekyde, minis-
trul Afacerilor streine, binevoiaũ a'mi acor-
da încrederea DDlor, m'am întrebat adese-

orî cine cercase atunci, numai pentru a me
vătămă, să me depărteze din Paris, unde și
șeful meu dorea ca să rămân pe lângă D^{sa}.
N'am putut până astăzi pătrunde acea
enigmă ; tot însă ce am putut constata este că
scrisorile lui Alecsandri sunt din toamna
anului 1886, și că de la 21 iulie până la
31 august din acelaș an, Dl. D. Sturdza
luase interimul departamentului de Ex-
terne.

Personalul Legațiunei fu complectat,
in 1886, prin numirea, ca atașat, a Dluî
Gheorghe Cretzianu : « J'espère obtenir
un attaché de Légation, m'écrit Alec-
» sandri la 6 septemvrie, et j'ai déjà jeté
» mon dévolu sur le jeune Cretziano, fils
» de Georges Cretziano, mon ami... ».
Si într'adăvăr, autorul « Doinelor » avea
o stimă și o afecțiune deosebită pentru auto-
rul « Cântecului străinătăței », acel poet de

talent, care a celebrat « Patria și libertatea », și care a ȕis :

« Fie pâinea cât de rea,
« Tot măi bine'n țera mea! » (1)

Durerea lui Alecsandri fu vie și adîncă, cand muri prea de timpuriu confratele lui în poezie, Gheorghe Cretzianu : « La mort » subite de mon pauvre ami G. Cretziano » m'a profondément affecté. C'était un » brave cœur, honnête, loyal et digne » d'être compté parmi les meilleurs des » Roumains. Il a commencé par être un » charmant poète, et il a fini par la mission du juge intègre. Il laisse derrière » lui bien des regrets et des enfants qui » feront honneur à sa mémoire. Que la

(1) « Patrie și libertate, » de Gheorghe Cretzeanu. Bucuresci, 1879, p. 150. — Cântecul străinatăței.

» terre lui soit légère! Son nom ne périra
» pas! » (18 august 1887).

Totă dragostea ce Alecsandri avea pentru părintele trecu pe capul fiului, care pórta astăzi cu onóre un nume respectat, și care era una din podóbele și din speranțele tinerei nóstre diplomații, până in đioa in care din cauza apucăturilor ciudate și neobícnuite ale Dluí Sturdza, a fost silit să se retragă din serviciu.

Trăiam cu Alecsandri într'o perfectă comunitate de idei și într'o potrivire de păreri pot đice absolută. Singurul punct asupra căruia nu ne am putut nici-o-dată înțelege a fost cestiunea bisericeí románe din Paris. Se scie că in 1882, in urma expropriațiunei imobilului din strada Racine, in care archimandritul Josafat înființase o capelă română, Dl. Pherekyde cumpărasede, in numele și pe socotéla Guver-

nului nostru, biserica Dominicanilor, din strada Jean de Beauvais, pentru a fi adaptată cultului ortodox. Acéastă achizițiune era din cele mai nemerite: capela din strada Racine, instalată pe deasupra unei cârciumi, într'un apartament îngust și rău întreținut, era o adăvărată rușine pentru România și pentru colonia română din Paris. Lucrările de restaurare ale noului lăcaș fuseseră încredințate Dluî Selmersheim, arhitect-inspector al monumentelor publice din Francia, care ne fusese recomandat de celebrul Viollet-le-Duc, și care s'a achitat cu multă râvnă și cu mult talent de misiunea sa. La sosirea lui Alecsandri la Paris, repararea bisericeî era departe de a fi terminată; el însă nu voi cu nici un preț să stăruiască pentru ducerea la bun sfârșit a lucrărilor începute, ci din contra se împotrivi cu înverșunare la continuarea lor.

Poetul căpătase o adăvărata ură de această întreprindere. Sub pretextul copilăresc că nu voia să se amestece în afaceri bănesci, nici să dea dușmanilor săi prilejul de a înșinua că 'și zidise casa de la Mircești (pe care Alecsandri avea pe atunci dorința și intențiunea de a o reedifica) cu o parte din sumele afectate la restaurarea bisericeii din Paris, ministrul nostru se desinteresează cu totul de o operă la reușita căreii el ar fi trebuit să conlucreze mai mult decât oricine:

» J'ai déclaré à Bucarest que si le gouvernement voulait continuer la restauration de cette mesure et dépenser des sommes folles pour un local qui ne sera jamais qu'un local infect, je déclinais pour ma part toute participation à cette folie. »

(12 octombrie 1885). Pretinsa « derăpătură » a devenit astăzi o biserică din cele mai elegante, apreteiată de toți aceia ce

aŭ sensul artistic, și care, fără a înfățișa bogăția bisericilor ruse și grece din Paris, pentru clădirea cărora s'aŭ cheltuit milióne, se presentă in condițiunile cele mai onorabile pentru bunul renume al României in străinătate. Adăvărul este că, in timpul lui Alecsandri, biserica cea mare nefiind terminată, slujba se făcea într'o sacristie cam întunecósă si mai cu sémă cam rēcórósă : poetul se temea de vîntul care bătea prin ferestrele in reparațiune, si frica guturaiurilor 'l făcuse nedrept, și chiar feroce, in privință unui monument care fusese clasat printre *monumentele istorice* ale Franciei.

Am vorbit mai sus de dușmanii saŭ mai bine đis de preinșii dușmanii ai lui Alecsandri, căci blăndețea și bunatatea lui nu'i permiteaŭ de a avea inimići. Exista însă, și negreșit că există și astăđi la Paris,

o categorie de Români care, neavând nimic alt-ceva de făcut, par a'și fi dat misiunea de a vîri nasul lor în tot ce se petrece la Legațiune, criticând, muștrând, și declarând în gura mare că lucrurile ar merge cu totul altfel dacă Guvernul, în loc de a numi ca miniștrii plenipotențiarî pe un Alecsandri, pe un Jon Ghica, pe un Bălăceanu, pe un Grigore sau un Emil Ghika, le-ar încredința, DDLor, direcțiunea misiunilor noastre în străinătate. Din acea categorie de aspiranți perpetui la un post diplomatic făcea parte, pe la 1886-1888, Dl. X***, care devenise pentru Alecsandri un adevărat coșmar, și care avea darul să'l plictisească mai presus de toate : « X*** est venu » chez moi hier, » 'mî scria Alecsandri din Paris la 1^u februarie 1887, pe cînd eram plecat în concediū la Londra : « il a » eu le toupet de me parler le premier des

» racontars des journaux relativement à
» ses démarches auprès de Bratiano. J'ai
» saisi cette occasion pour lui déclarer que
» j'étais vieux, dégoûté et incapable de
» comprendre ma mission à Paris, mais
» que je ne voulais donner ma démission
» qu'à la condition d'être remplacé par un
» homme jeune, actif, intelligent, qui aille
» fréquenter les cafés, les brasseries...
» avec MM. les étudiants; enfin que j'avais
» jeté les yeux sur lui pour me succéder.
» Il riait jaune pendant que je lui débitais
» cette profession de foi. A sa sortie, je lui
» ai porté le dernier coup de massue en
» lui disant : M'ai iertat? Nu me mai
» scoți din Legațiune? Bogdaproste! »

Și într'adėvėr una din imputările ce Dl.
X*** aducea lui Alecsandri era că represen-
tantul nostru in Francia nu se punea in
contact mai des si mai intim cu tinerimea

română din Paris, alergând prin cafenelele și berăriile cartierului latin pentru a o supraveghea mai de aproape și a-i evita ocaziunile de petrecere și de risipă. O asemenea concepțiune a rolului unui trimis extraordinar arată de ce ar fi fost capabil Dl. X***, dacă aspirațiunile sale ambițioase s'ar fi putut realiza!

N'aș dori să fiu taxat de severitate pentru tinerii români care urmează, sunt acum vre-o zece ani, cursurile Facultăților și școlilor din Paris; constat însă cu regret că le lipsește entuziasmul, și că ei nu aveau pentru Alecsandri aceea admirațiune înfocată care este apanagiul și privilegiul junimeii. Acesta provenea în mare parte din deplorabila manie ce avem la noi de a face politică în bobote, înainte chiar de a fi maturi pentru afacerile politice. În România, când guvernul e conservator, tinerimea e liberală; iar

când ajung liberalii la putere, ea devine conservatoare. Studenții din Paris, de pe la 1885-1887, în loc de a admira în Alecsandri pe geniul poetic cel mai fermecător al țerei lor, 'i imputau ca o crimă înaltele funcțiuni ce el împlinia sub guvernul Dnului Ion Brătianu, și unul din acei tineri — astași încetat din viața — impinse lipsa de respect până a adresa ilustrului bătrîn o scrisore injurioasă (care se află în posesiunea mea) și din care venerațiunea ce am pentru memoria lui Alecsandri me oprește de a reproduce chiar părțile cele mai puțin agresive. Nu voi uita nici-o-dată cum ochii marelui poet — acei ochi plini de bună-tate și de veselie — se umplură de lacrimi, după ce citiseră scrisorea ce 'l batjocora.

Veselia! Ea era unul din darurile cele mai neprețuite ale lui Alecsandri. Poetul

avea în sacul lui un șir nenumărat de istori-
rióre pe care nimeni nu le povestea mai
bine decât dînsul. Printre anecdotele ce ni
le spunea câte-o-dată și de care noi făceam
mare haz, era istoria mimată a unui bal
dat la ambasada turcescă din Paris sub
domnia lui Napoleon al IIIlea. Ambasado-
rul de pe atunci nu vorbea franțuzesce, și
pe de altă parte, ca ori-ce Turc ce se res-
pectă, bea la ciubucuri și și nópte. Îndată
ce ușierul îi anunța vre-un invitat, ca
« Excelența sa Domnul ministru cutare —
» Domnul comite X*** — Dómna marchisa
» Z*** — » Turcul, care și trăgea ciubu-
cul îndărătul unei perdeli de catifea, să
repeția dinaintea musafirilor, apostro-
fându-i-astfel : « Ah! bonsoir, *Cher Col-
lège!* Bonsoir, *Monsiou Comte!* Bonsoir,
Madame Marquèze. Comment portez? *Je
vous prie, je vous prie; aide, aide, bre!* »

Și îmbrăncindu'î până în mijlocul salónelor, el se reîntorcea în pripă după perdea, strigând servitorului său : « Ciubuk, ciubuk, bre ! » Acéstă scenă, Alecsandri o juca tocmai ca actorul cel mai perfect ; vedeai, auđiași pe usier, pe invitași, pe ambasador, și te găseai transportat cu patru-deci de ani înapoi, în bogatul palat din strada Laffitte, unde era atunci așezată ambasada turcésă din Paris.

Deși mare amator de teatru, poetul eși foarte rar sêra pentru a merge la vre-un spectacol ; plăcerea lui cea mai vie era de a citi, acasă la dînsul, piesele lui Labiche, autorul său de predilecțiune, câteva relațiuni de călătorie, și *La France juive*, de Drumont, carte pe care nu înceta de a o lăuda. Cu tóte acestea, el se ducea bucuros, duminica, după amiadî, la Circ saú la Hipodrom, căci exercițiile equestre, sări-

turile, posnele și caraghioslîcurile « *clownilor* », 'l interesa și 'l desfăta peste măsură. Asemenea nu era rar să 'l întâlnești, vara, oprit pe « Champs Élysées » înaintea lui « Guignol », unde, ca Charles Nodier, poetul făcea un haz nepomenit, când vedea pe « Polichinelle » dând cu ciomagul în comisar. O altă distracțiune a lui era de a se așeza, într'un jet, pe scara monumentală de la « Grand-Hôtel » din Paris, și de a asista la sosirea și la plecarea călătorilor. Am avut ocaziunea de a spune aiurea (1) că Alecsandri a fost coprins, încă din copilărie, de pasiunea călătoriilor depărtate; ne mai putând însă satisface acest gust din cauza vârstei și ocupațiunilor sale (deși, în anii cei din urmă ai vieții sale, formase proiectul de a cere un concediū pentru a

(1) Vezi « Convorbirile », din 1 mai 1886.

visita Statele-Unite, și fusese chiar la Hâvre pentru a reține o cabină pe vasul *La Normandie* (sau *La Gascogne*) comandat atunci de prietenul său Santelli), 'i plăcea cel puțin să privească pe aceia care, mai fericiți decât dînsul, porneaū neconținut din Paris spre tôte părțile lumei. Poetul sta acolo ceasuri întregi, pierdut în reflecțiuni melancolice, urmând cu ochii și cu gîndul mișcarea neconținută a călătorilor ce soseaū și plecaū, și părënd ca mähnit de a nu-ı putea însoți în țările depärtate unde le chemaū interesele sau capriciul lor.

În anul 1888, Alecsandri, pentru a scäpa de vecinätatea prietenilor säi din împrejurimile parcului Monceau, se mutä din strada Murillo într'un apartament din « Avenue Montaigne » de unde vederea se întindea pe de o parte pänä la Basilica de la Montmartre, iar pe de altä parte pe malurile

Senei, pe întregul Cours-la-Reine, și pe clădirile Expozițiunei universale, care se înălțau sub ochii poetului, în totă fala și în totă strălucirea lor. El admira mai mult decât orî-cine această manifestațiune măreță a geniului și a civilizațiunei franceze, și dacă, din punctul de vedere național, Expozițiunea fu pentru dînsul cauza unor supărări și unor neajunsuri de care el fusese adînc măhnit, pot și dice că cele din urmă zile ale vieței sale au fost înveselite prin plăcerea nesfîrșită ce poetul găsea a privi necontenit tôte minunile adunate din lumea întregă sub umbra gigantă a turnului Eiffel. Alecsandri ar fi dorit să rămână în Franca până la închiderea Expozițiunei, însă 'i era dor de Mircești și de Sinaia : ca în toți anî, el plecă în congediū, la august 1889, întristat, pentru aîntăia-ora pôte, de a părăsi Parisul, dar, pe de altă parte, nerăb-

dător de a vedea țera, unde el se reîntorcea tot-d'a-una cu cea mai deplină fericire.

Pentru cine a cunoscut măi de aprópe pe Alecsandri, pentru cine a studiat chiar in mod superficial operile lui, acea trebuință de a reveni adesea « să sărute pămîntul » Romăniei (1), acea imposibilitate de a trăi aiurea decât sub umbra răcorósă a luncei din Mircesti; in fine, acea indiferență, acel dispreț pentru onorurile și folósele de tot felul atașate la înalta situațiune ce el ocupa in Francia — indiferență care'l făcea câte-o-dată să părăsescă postul lui in timp de cincă saú șése luni — tóte acestea se explică prin unele din trăsăturile cele măi caracteristice ale firei sale. Fără a vorbi de dragostea nemărginită ce el a avut tot-d'a-una de țera lui, se póte dice de Alecsandri că el

(1) « Adio Moldovei. »

a fost, mai'nainte de tóte, un independent și un contemplativ.

— Un independent, căci, ca toți poeții, el nu s'a putut supune nici o-dată la îndeplinirea regulată și neîntreruptă a unui serviciu public, cu care de altmintrelea natura lui nu 'i ar fi permis de a se deprinde. Într'un fel de autobiografie, scrisă de însăși mâna poetului, sub formă de epistolă adresată lui Ubicini, și care se află în posesiunea mea (1), citesc următoarele rînduri :

« *Fonctions successives* : Sous le règne
» du prince Stourdza, j'ai servi pendant
» cinq ans comme chef de bureau à la
» section des pensions. J'ai longtemps été
» le soutien de la veuve et de l'orphelin,
» mais je me suis bien ennuyé dans mon
» emploi. — Sous Ghika, j'ai été nommé

(1) Începutul manuscriptului lipsește, din nenorocire.

» directeur des archives de la principauté,
» mais j'ai donné ma démission après un
» an de service.

» *Grades et titres divers* : Avant la nomi-
» nation de Stourdza au trône de Moldavie,
» j'étais *comisse*; sous Stourdza, je devins
» *spatar*, et sous Ghika, *postelnik*. A quels
» titres cela correspond-il? Je n'en sais rien.

» *Événements publics* : J'ai participé,
» comme vous l'avez vu, à tous les mouve-
» ments politiques et littéraires qui ont eu
» lieu dans un sens honnête; ma conscience
» n'a rien à se reprocher.

» *Faits particuliers* : J'ai beaucoup
» aimé; il me sera beaucoup pardonné ».

Aceste liniî eraŭ scrise de Alecsandri in
1857; el avea atunci trei-ŕeci-ŕi-ŕese de ani,
vîrstă la care, într'o țeră unde fie-care,
după vorba lui Alexandru Lahovari, nasce
bursier, trăesce funcționar, și móre pen-

sionar, poetul număra numai șese ani de funcțiuni publice. Orî-ce piedică, orî-ce lanț, chiar dacă era de aur ca misiunea diplomatică din Francia, opreaŭ avîntul geniului lui Alecsandri; și de aceea, cum arătaî mai sus, el n'a produs mai nimic pe cît timp a reprezentat țera în străinătate.

— Un contemplativ : el nu pricepea, nu gusta viața decât în mijlocul câmpiilor asupra cărora privirea lui era obicinuită a se întinde, decât față cu aceî codri de verdeță, cu acele isvóre, cu aceî muntî pe care'î a cîntat de atătea orî : cea mai mare plăcere a lui era de a rămăne ȝile întregî cufundat și ca pierdut în contemplarea unui nor ce se rîdica pe orizont; unui șir de rîndunele saŭ de cocostîrcî care'și luaŭ sborul spre plaiuri depărtate; chiar a fumului unei țigaretete, care se respândea în spirale capriciose până 'n

tavanul cabinetelui seü de lucru din Mircesti. Numai atunci închipuirea lui 'și deschidea aripele; numai atunci 'i venea din cer :

« O zină drăgălășă cu glasul aurit (1). »

Puțini poeți au călătorit și au văduț mai mult decât Alecsandri : însă — lucru curios de observat — el n'a cãntat cu iubire, cu înfocare, cu o emoțiune sinceră și pătrunđătoare decât frumusețea și poesia patriei sale. Venezia, Palerma, Bosforul, 'i au inspirat într'adėvăr strofe nemuritoare; dar farmecul poeziilor scrise pe malurile Adriaticei saü ale Bosforului provine mai mult din împrejurările vesele saü dureróse în care ele au fost compuse decât din descrierea, de altmintrelea tot-d'a-una încãntătoare, a locurilor celebrate de Alecsandri, pe când

(1) « Pasteluri. » — Serile la Mircesti.

versurile scrise in Romăniă, și in care poetul depinge și cântă albăstréla cerului nostru, razele sórelui, mirosul florilor de la noi, precum și doinele « care ȃic de dor »; obiceiurile și sėrbătorile din țără (veđi in « Pasteluri » *Floriile, Pascele*); viața țėranului român (veđi « *ibid.* » *Plugurile, Seceritul, Cositul*); voioșia horilor nóstre naționale; ușurința și sprintenia fetelor; vioiciunea și drăcia flăcăilor — tóte aceste versuri par a fi eșite chiar din fibrele cele mai íntime ale inimei poporului român, și sunt ca icóna adėvărată și poetică a țėrei și a némului nostru. De aceea s'a ȃis de Alecsandri că el este poetul nostru « național », in gradul cel mai înalt, și precum a fost Virgiliu la Romani.

S'a contestat in mai multe rînduri autenticitatea « Poeziilor populare ale Romănilor » culese și întocmite de Alecsandri,

și s'a pretins că o mare parte dintre ele s'a
născut din imaginațiunea fertilă și bogată
a poetului. Scrisoarea inedită adresată de
Alecsandri lui Ubicini, și despre care am
vorbit mai sus, conține, în această privință,
următoarele destăinuri interesante :

« Le filon de la mine une fois trouvé
» (Alecsandri a vorbit de primele sale
» încercări poetice, citând printre poe-
» ziile lui cele mai nemerite « Baba-Kloan-
» ța, Strunga, Doina, Hora, Crai-noș etc. »);
» je pensai à une œuvre chère et pieuse,
» à la collection des poésies populaires de
» mon pays, et dans ce but je parcourus
» les montagnes et les plaines, me mêlant
» aux paysans dans les foires, entrant bra-
» vement avec eux dans les cabarets, assis-
» tant aux horas des villages, grim pant
» sur les sommets pour trouver des ber-
» gers-troubadours, parcourant les ruines

» du château de Niamtzo, fréquentant les
» monastères, écoutant partout les récits
» des contes populaires, des légendes fan-
» tastiques, etc., etc., et sténographiant à
» la hâte tout ce qui arrivait à mon oreille.
» Au bout de trois ou quatre ans, je pos-
» sédais un gros fatras de vers altérés par
» la bouche des chanteurs, de légendes
» tronquées, de pièces confondues dans un
» désordre épouvantable; mais les pierres
» précieuses étaient là sous ma main : il ne
» s'agissait que de les polir, de les remettre
» à leur place primitive, de les enchâsser
» proprement pour reconstituer les anciens
» joyaux poétiques de nos ancêtres...
» C'était pour moi une occupation pleine
» d'intérêt et de charme. J'avais acquis
» une telle facilité d'élaboration en ce
» genre qu'il m'est arrivé souvent de relier
» les diverses parties d'une ballade par des

» vers de mon cru, et de retrouver plus
» tard ces mêmes vers dans la bouche de
» quelque vieillard qui me récitait une
» légende inconnue. Vous savez que j'ai
» déjà publié deux brochures de ballades
» populaires (1); il me reste encore des
» matériaux pour deux autres brochures.
» Je me réserve ce travail pour le prin-
» temps lorsque je serai installé à Paris.
» Je me propose de réunir alors toutes les
» ballades et les autres chants populaires
» en un seul volume de luxe... » (2).

Dar e timp, după această digresiune lite-
rară, să revin la călătoriile, sau mai bine
zise, la pelerinagiile ce poetul făcea în fie-

(1) « Balade adunate și îndreptate de V. Alecsandri. » Iași, Tipografia Buciumului român, 1852-1853, » 2 părți de 100, și 104 pp.

(2) « Poezii populare ale Românilor adunate și întocmite de V. Alecsandri ». București, Tipografia lucrătorilor asociați, 1866, de 416 pp.

care an la Mircești. Îndată ce ajungea în România, el 'mă adresa o lungă și prietenească scrisoare în care 'mă spunea cu câtă bucurie se mă regăsisese încă o dată pe pragul casei părintești. Public mă la vale câte-va din epistolele primite de la dînsul după fie-care sosire la Mircești, nu numai pentru că ele 'l arată în tótă sinceritatea unor emoțiuni și unor simțiri care fac cea mă mare cinste memoriei sale, dar fiind că această corespondență « documentară », (cum ȕic astăȕi Francesii) va putea servi acelora ce vor avea nobila ambițiune de a studia mă de aprópe viața și operele lui Alecsandri, cercănd a pătrunde si a explica unele prin alta :

Mircești, 15 août 1887.

« Deux mots, au débotter, pour vous
» annoncer notre arrivée à Mircești. Tous
» nos vassaux nous attendaient à la gare,

» le prêtre et le notaire en tête. Saluts,
» baise-mains, etc., comme au temps de la
» féodalité. Cela fait du bien au sortir du
» régime républicain, où, sous prétexte
» d'égalité, on est complètement indifférent
» pour ses égaux, et non moins hostile à
» ses supérieurs. A la maison, autre récep-
» tion plus intime de la part des petites
» fillettes et des petits chiens. Quelle joie!
» Quels cris! Quels aboiements affectueux!
» La plus grande des satisfactions est celle
» que l'on procure autour de soi.

» J'ai retrouvé mon cabinet de travail,
» mon bureau, mon fauteuil, comme si je
» ne les avais pas quittés depuis neuf mois.
» Tous ces meubles avaient des voix pour
» m'engager à reprendre mes chers travaux
» littéraires; je leur ai promis de répondre
» à leur appel mystérieux.

» Ce matin, réveillé à cinq heures, j'ai

» fait une visite à mes arbres fruitiers, qui
» semblaient m'offrir des corbeilles de
» pommes, de poires, etc., pour saluer
» mon retour; les fleurs, de leur côté, me
» faisaient des coquetteries dans la limpi-
» dité de la matinée. C'était charmant, et,
» ma foi, je me suis senti heureux, car j'ai
» pour principe d'être bon enfant avec le
» bonheur.

» Ces impressions, qui se renouvellent
» chaque année, à pareille époque, contri-
» buent puissamment à donner du regain
» à ma santé,...; j'éprouve un bien-être
» physique doublé d'un bien-être moral
» que les Facultés savantes ne sauraient
» procurer. Il est vrai que je respire un air
» embaumé, que je bois de l'eau pure et
» fraîche... et que j'ai retrouvé les cigognes
» dans leurs nids. Leur vue m'a réjoui
» le cœur. Avouez que dans tout poète il

» y a un côté puéril ; je le reconnais moi-
» même, et je déclare que ce sont les puéri-
» lités de cette nature qui disposent à
» écrire parfois de jolies choses... »

.

Mircesti, 18 août 1887.

» Ne soyez pas surpris de mon silence.
» Je nage dans la lumière, je voyage
» dans le bleu, et me délecte dans cette
» délicieuse paresse napolitaine qui porte
» le nom harmonieux de *dolce far niente*,
» et que les Orientaux appellent le *kief*.
» C'est un état physique et moral plein de
» jouissances. On rumine du bien-être, et
» on ne pense à rien de sérieux ; on touche
» agréablement aux confins de la bêtise,
» qui est la béatitude suprême. Aussi
» lorsque je dois prendre la plume, il me
» faut faire des efforts qui dérangent mon
» équilibre.

» Avez-vous jamais examiné des pois-
» sons qui se chauffent au soleil, à la sur-
» face de l'eau? Quand ils doivent se
» déplacer pour une cause quelconque,
» leurs mouvements trahissent un senti-
» ment pénible, mêlé de paresse et de
» regret. Je suis comme eux. Toutes les
» fois que je ramène ma pensée vers un but
» déterminé et que je l'arrache à son vaga-
» bondage à travers les flots de lumière qui
» l'inondent, il me semble que je commets
» une mauvaise action : c'est comme si
» j'abattais une hirondelle.....

(Mircești) 15/27 juillet 1888.

» Le voyage de Paris à Mircești est une
» longue promenade à travers une inter-
» minable succession de paysages variés
» auxquels le mouvement du train ajoute
» un charme de plus. Il s'est effectué dans
» les meilleures conditions de santé, de

» confort, de bonne humeur et de beau
» temps. Puisse le retour nous ménager les
» mêmes agréments et tout ira pour le
» mieux : je reviendrai à Paris rajeuni de
» quelques années, et peut être parfaite-
» ment dispos pour le travail, ce cher et
» fidèle compagnon de ma vie.

» Notre arrivée à Mircesti a été une véri-
» table fête : j'y ai retrouvé toute ma
» famille bien portante, y compris mes
» petits chiens. Evallah ! Le lendemain, à
» six heures du matin, le jardinet qui en-
» toure mon cottage avait l'aspect d'une
» corbeille de fleurs : les enfants souriaient
» aux premiers rayons du soleil et atten-
» daient le réveil du grand-papa et de la
» grand'maman pour leur souhaiter la
» bienvenue. Toute la poésie du cœur avait
» entonné un chant matinal dont l'harmo-
» nie est d'une originalité incomparable et

» d'un caractère profondément attendris-
» sant. Ce sont là des moments qui valent
» une existence tout entière. On se sent
» heureux dans toute l'acception du mot,
» car on se dépouille de toutes les misères
» sociales pour rentrer dans la nature. Il
» semble qu'on se mette à nu par une
» chaude journée d'été au bord d'une ri-
» vière qui vous attire dans son eau rafraî-
» chissante.

» Les enfants vous envahissent, la bouche
» pleine de baisers ; les petits chiens vous
» sautent aux jambes en manifestant leur
» joie humaine. On est ahuri de bonheur.
» Pendant ce temps la lumière devient plus
» intense ; le vert des arbres et des gazons
» s'accroît sur le fond bleu du ciel, et
» les cigognes quittent leur nid pour
» décrire de larges spirales dans l'air
» attiédi. Cela vous grise, et, grâce au

» paysage qui vous encadre, vous vous
» croyez transplanté dans quelque île de
» l'Océanie, loin de toute civilisation
» imprégnée d'égoïsme, et infectée de
» judaïsme.

» Pour qui comprend la poésie de notre
» pays, tous les souvenirs de l'Occident
» s'effacent avec une rapidité phénomé-
» nale. Pour ma part, je n'ai plus la con-
» science d'avoir quitté Paris, et encore
» moins d'être un ministre plénipoten-
» tiaire quelconque. En un clin d'œil, je
» suis redevenu l'hôte primitif de la
» lounka, et franchement, je ne suis nulle-
» ment fâché du changement... »

Pare-mi se că Alecsandri întreg reînvie în
aceste scrisori, astfel cum el a fost în reali-
tate, adică un idealist în totă puterea
cuvîntului; un liric cum rar s'a vădut și
rar se va mai vedea la noi; un poet ferme-

cător, care a iubit și a cântat numai ce e dulce, ce e frumos, ce e senin : lumina, sòrele, munții rësunători, și cerul plin de păseri, si pămîntul plin de flori; un suflet blând, simțitor și delicat, un părinte plin de dragoste pentru ai săi; un prieten pe care'l jălesc toți aceia care au avut fericirea să se bucure de amicitia lui.

In anul 1888, Alecsandri vizită pentru cea de pe urmă oră pe Regele si pe Regina la Sinaia, unde întîlni pe Principele de Galles. Moștenitorul tronului Marelui Britaniei rugându'l să scrie câte-va rînduri in albumul Seü, poetul improviză următoarele versuri, pe care M. S. Regina le traduse in limba germană, transcriindu-le Ea Însăși pe aceeași pagină a albumului regal:

Sunt dragi înalții óspeți înaltului Carpat.
El Te a primit, fericit, cu soare'ncoronat,
Dorind să resădăscă in sufletu'Ti regesc
O rază neuitată din cerul românesc !

» Le Prince, avant de partir, m'a offert
 » d'écrire mon nom et le jour de ma nais-
 » sance dans son album intime, et j'en
 » ai profité pour y improviser un qua-
 » train, que la Reine a traduit en vers alle-
 » mands, et copié de sa propre main sur
 » la même page... Ces vers m'ont attiré de
 » chaleureux remerciements de la part du
 » prince de Galles. Puisse-t-il se souvenir
 » de la Roumanie, lorsqu'il sera devenu
 » roi d'Angleterre et empereur des Indes.»
 (9 octombrie 1888.)

Tot din 1888 sunt următoarele poezii,
 una compusă la Mircești, în august, altă
 fără dată, și ale căror manuscripte originale
 mi'aũ fost dăruite de Alecsandri :

LA UN COCOSTÎRC.

Tu care'n fapt de diminéță
 Plutesci cu sboru ți larg și lin
 Într'a pământului verdéță
 Ș'al cerurilor blând senin ;

Pribeag din plaiuri depărtate,
Mult fericit îmi pari și ești,
Când fugi de aceste lumii păcate
Și sbori spre zonele ceresci!

Ah! mult aș vrea pe a ta urmă
Să me înalț la cer senin,
Lăsând a omenirei turmă,
Zăcând în patimi și 'n venin!

Pe-a tale aripi 'nălțătoare
S'animă gândul meu voios,
Se plimbă sufletu-mi în sóre
Când lutul meu rămâne jos.

Prin frunzele de verde smalt
A crengilor de portocal
Privesc pe albastrul cer înalt
Trecând nori limpezi de opal.

Un vînt ușor s'a ridicat
Si frunzele 'n mișcarea lor
Se pare un stol cutremurat
De păserele verzi în sbor.

Iar mai departe un lanț de plopi
Își pleacă fruntea nencetat,
Umbrînd un lan întreg de snopî,
Un lan de aur secerat,

Și mai departe de câmpii
Pădurea 'n tótă fala ei,
Resună viú de armonii,
Și 'n póle-adună brebenei.

In luna decembrie 1888, poetul, a căruí
sănătate nu lăsase nimic de dorit până
atunci, se îmbolnăvi de o-dată : « Après
» votre départ, je suis tombé malade ('mî
» scria Alecsandri din Paris, in decembrie
» 1888, pe când me aflam in concediú in
» țără), et voilà une semaine que je garde
» la chambre..... Cet accident m'a laissé
» une certaine faiblesse qui m'empêche de
» sortir. Si j'étais homme à m'émouvoir
» des entrefilets de nos journaux, j'aurais
» attribué ma maladie à l'effet d'une forte

» émotion (1)... Mais finalement, je me
» sens beaucoup mieux, et j'espère sortir
» aussi prochainement que possible ».

Din nenorocire, însănătoșirea nu veni. Alecsandri suferi mai tótă iarna, și pentru a uita durerile fizice ce începuseră a-l supăra, pentru a astîmpăra tot de o-dată neliniștea morală in care se găsea din pricina bólei, el se puse a transcrie într'un album tóte poeziile compuse de dînsul cu ocasiunea resboiului din 1877-1878. Acest album, frumos legat de Gruel și Engelman din Paris, fu oferit de poet Maiestăței Sale Regelui, și se află astăzi in biblioteca Suveranului nostru. Tot de o-dată Alecsandri se gîndea a tipări la Paris, in duoe volume editate cu lux, o alegere din

(1) Țiarele nóstre de pe atunci anunțau mereu viitórea demisiune saú rechemare a lui Alecsandri din postul de ministru la Paris.

scrierilie sale, și mai cu sémă din « Doine și Lăcrimióre » din « Pasteluri » și din « Legende ». Pentru acéstă lucrare, el 'mă ceruse concursul meü material, și'mă desemnase chiar tóte piesele ce urmaü a face parte din edițiunea proectată. Me ințelesesem, spre acest sfîrșit, cu Dl. Jouaust, însărcinându'l chiar cu turnarea unor diferite caractere tipografice române : însă felurite împrejurări împiedică executarea acestei dorinți din urmă a poetului, ce aș fi fericit de a putea realisa, cu concursul binevoitor al amicilor sėi din țără.

Precum spusei mai sus, Alecsandri, a căruı slăbiciune creștea din ȓi in ȓi, nu se găsi in stare de a face, in cursul congediului seü din anul 1889, visita obicınuită la Sinaia : « Aprés avoir été souffrant presque tout l'hiver » ('mă ȓicea poetul într'o scrisóre din septembrie 1889) « j'avais espéré

» me remettre complètement au milieu de
» l'air natal et près de la lounca de Mircești.
» Vaine illusion ! J'ai passé un mois et
» demi chez moi en constatant une aggra-
» vation dans mon état, et j'ai dû venir à
» Bucarest pour consulter les princes de la
» science... Je me demande s'il me sera
» possible d'aller à Sinaia à l'époque du
» retour de Sa Majesté la Reine, ou bien si
» je n'agirai pas plus prudemment en me
» dirigeant directement sur Paris, aussitôt
» que je sentirai une amélioration quel-
» conque..... »

Totuși el nu putea să renunțe lesne la
dorința ce avea de a presenta omagiurile
sale M.M. Lor, și in octombrie 1889, 'mă
scria din Bucurescî : » Le Roi a été mis au
» courant de l'état de ma santé par le doc-
» teur Kalindéro, et Sa Majesté a daigné
» me faire dire de ne pas me déranger pour

» aller à Sinaia... Pourtant je me propose
» de m'y rendre dans une dizaine de jours,
» pour vingt-quatre heures. La Reine ne
» sera, dit-on, de retour que vers le
» 15 octobre n. s. ; je n'aurai donc pas le
» bonheur de La revoir, ce qui me cha-
» grine. »

Bóla însă înainta repede, și Alecsandri se întórse în Francia într'o stare fórte îngriji-
tóre. Nicí arta medicilor, nicí devotamentul
nemárginit al d-nei Alecsandri, nicí plă-
cerea de a se regási cu copií sėi, veniți în
grabă lângă dînsul, nu puturá să opréscă
mersul gravei afecțiunii de care el era atins.
Când poetul plecá din Paris, la 2 junie
1890, pierdusem cu desávîrșire speranța de
a'l mái revedea.

De atunci scrisorile lui se făcurá mái
rare : totuși la 26 junie 1890, primií de la
dînsul sciri mái satisfácétóre :

» Nous avons eu une série de splendides
» journées que j'ai passées au grand air
» dans la vérandah, et qui m'ont fait du
» bien. Malheureusement le temps s'est
» gâté et m'a repoussé à l'intérieur de la
» maison. Aujourd'hui il pleut depuis
» quatre heures du matin, et l'averse semble
» vouloir durer jusqu'au lendemain. Que
» faire par une tourmente pareille? Dormir,
» et encore dormir. L'appétit revient; mais
» les forces se font attendre. Avant-hier,
» j'ai fait ma première promenade dans la
» lounca. Elle était ravissante de verdure
» dorée par le soleil, et les oiseaux chan-
» taient à tue-tête. »

。 Cea din urmă scrisóre a poetului e
datată din 30 iulie 1890 : « Il fait de telles
» chaleurs dans nos contrées que la plume
» se refuse au travail; je ne vous écris donc
» que quelques lignes pour affaires. Voici

» d'abord les deux premiers exemplaires
» d'*Ovide*, l'un destiné à S. M. la Reine, et
» l'autre à vous. Ayez la bonté de confier
» le premier à Gruel pour le relier en
» blanc, avec les initiales de Sa Majesté,
» comme il a déjà fait dernièrement pour
» le volume manuscrit que j'ai présenté au
» Roi...

» On vous a exagéré l'état prospère de
» ma santé! La vérité est que ma faiblesse
» fait des façons pour me quitter définiti-
» vement, mais l'appétit est revenu. Je
» compte sur lui.

» Ma plume échappe à mes doigts. Je
» m'arrête en vous envoyant pour vous et
» votre famille mille bonnes amitiés de
» toute la colonie de Mircești ».

Acastă scrisóre dovedesce că, din feri-
cure, Alecsandri 'și a făcuț, până in ultimul
moment, iluziï asupra bólei care-l chinuia

de aprópe doi ani. E sciut de totí că mórtea se arătă blândă pentru dînsul, și că poetul « Doinelor și Lăcrimiórelor » se stinse fără mari suferinți. in ziua de 22 august (3 septemvrie 1890), plâns de țera intrégă, și lăsând in inima tuturor Románilor un amar și dureros suspin. El muri înconjurat de ai sėi, in scumpa lui Moldovă, pe acel plaiú de la Mircesti; care, după frumoasa expresiune a lui Alexandru Lahovari « numără mai puține flori decât florile » nemuritoare și neprețuite ale geniului seú (1). »

Cu Alecsandri s'a stins steaoa cea mai luminósă a cerului nostru poetic; iar in ziua in care ochií lui s'aú închis pentru cea de pe urmă óră, a încetat de a bate una din inimile cele mai blânde, cele mai simți-

(1) Discurs rostit la înmormîntarea lui Vasile Alecsandri.

tóre, cele mai nobile ce au însuflețit vre-
o-dată un trup omenesc. Nimeni nu l'a
uitat, nimeni nu'l va uita, căci, in dome-
niul literelor, el este incontestabil gloria
cea mai pură, cea mai strălucită a patriei
române. De aceea amiciția nemuritoru-
lui poet va rămănea fala vieței mele, și
amintirea ȝilelor plăcute ce am trăit cu
dînsul la Paris, într'o intimitate neîntre-
ruptă de cincî ani, nu se va șterge nici-o-
dată din memoria nici din sufletul meu.

IV

Printre tinerii care, pe la anul 1858-1859, veneau regulat, in fie-care duminică, să asculte slujba bisericăscă la Capela română din strada Racine, observasem un licean de vre-o sêpte-spre-șcece ani, cu pèrul negru si neted, cu ochii vii și ageri, cu fruntea înaltă și deschisă; el avea o înfățișare modestă, dar tot-de-odată virilă, și purta pe tunica lui galónele de sergent-major, care se acordaü pe atunci, ca astăđi la Saint-Cyr și la Șcóla politehică, elevului celui mai meritos din fie-care divi-

ziune. Acel licean era Alexandru Lahovari, care urma, la Louis-le-Grand, clasa de logică, condusă de cunoscutul filosof Janet, astăzi membru al Institutului și profesor onorar la Facultatea de litere din Paris. Succesele obținute de Lahovari la fie-care împărțire de premie, precum și înalta stimă de care el se bucura pe lângă profesorii și conșcolarii săi 'mă inspiraseră pentru dînsul acea admirațiune instinctivă pe care, în colegie, cei mai tineri o resimt față cu camaraziții lor cei mai de frunte din clasele superioare.

Trimis în Franția pentru a-și face educațiunea, el fusese pus de către părintele său sub supraveghierea și direcțiunea unui vechi și distins profesor de la liceul Louis-le-Grand, Dl. Barrau, care 'l avu pe lângă dînsul, ca elev, în timp de mai mulți ani. Casa bătrînului profesor era din cele mai

severe; ea rămânea închisă la toate sgomotele, la totă mișcarea, la totă agitațiunea de pe din afară : meditațiunea și studiul umpleau singure viața dascălului și a elevului. Dl. Barrau era un fel de jansenist, de o morală aspră, intransigentă, și care ducea o existență de chinovit. Crescut în acel mijloc sever, Lahovari, care de altmintrelea era un lucrător harnic și pasionat atât pentru literele antice și moderne cât și pentru știința dreptului, luă de vreme obiceiuri de regularitate, de ordine, de cumpătate, care au avut cea mai fericită înrîurire asupra dezvoltării spiritului și caracterului său. El nu uită nici-o dată tot ce datora Dnului Barrau, și în 1889, când se gândi, la rîndul său, să trimită pe fiul său la Paris, Lahovari, aducându-și aminte de vechiul său profesor, 'mă scria din Bucuresci : « Je vous serais obligé de me décou-

» vrir un bon professeur aussi honnête et
» peu mondain que possible, car je ne
» serais pas mécontent que les principes
» et les habitudes d'esprit de l'homme au-
» quel je confie l'éducation de mon enfant
» ne fussent pas trop imprégnés de l'esprit
» du siècle. S'il lui était même resté quel-
» ques vieux préjugés religieux, j'en serais
» ravi. Je voudrais aussi savoir quelle sera
» l'installation de mon garçon, qui, malheu-
» reusement peut-être, a été élevé beaucoup
» moins durement que nous autres... »
Și într'adevăr, Lahovari fusese crescut cu
o mare severitate. Petrecerile tinerimeii,
chiar cele mai nevinovate, îi erau aproape
interzise : afară de distrațiunile ce el
găsea în frecventarea Comediei franceze
saă a Odeonului, când se jucau la aceste
teatre piese din repertoriul clasic, precum
și în societatea alésă a unor camaradi de

școlă, cu care a rămas în legătură până la sfârșitul vieții sale, Lahovari a consacrat toată tinerețea lui unei munci necurmăte. Laureat al liceului și al Facultății de drept din Paris, unde obținut, în 1862, primul premiu de drept francez și al doilea premiu de drept roman, el trecu doctoratul în 1865, cu o teză asupra regimului proprietății fonciare, (1) care avu un succes strălucit, și reveni în țară cu un bagagiū literar și juridic din cele mai bogate. După un scurt stagiū în magistratură, mai cu seamă ca prim — președinte al tribunalului Ilfov, post în care dobîndise imediat o autoritate netăgăduită, el găsi în politică adevărata lui vocațiune. România era atunci în aju-

(1) « Du régime de la propriété foncière au point de vue des droits réels qui peuvent en être détachés dans l'ancien droit français et dans le droit actuel ». *Paris, Thunot, in-8°.*

nul unor evenimente de o însemnătate capitală : cu temperamentul seǔ de bărbat de Stat și de orator, Lahovari simți îndată că dînsul avea un rol mare de jucat, și primele lui încercări pe terenul politic fură adevărate fapte de măiestru. El se aruncase in lupta partidelor cu tótă hotărîrea și cu tótă energia ce'i dedeseră atât gravitatea împrejurărilor cât și consciința puternicului seǔ talent, și 'și făcuse dintr'o dată un loc de căpetenie printre fruntașii partidului conservator. Pentru Lahovari însă politica nu era — nici n'a fost vreodată — ceea ce la noi ca și aiurea se înțelege obicînit prin acest cuvînt. A avea o sete nemărginită de posturî, de onorurî, de supremație ; — a recurge la intrigî meschine, la transacții necinstite, la tocmeli nerușinate pentru a se menține cu orî-ce preț in capul afacerilor publice ; — a lua in opoziție

angajamente cu gîndul bine hotărît de a nu le mai ține o dată la guvern; — a combate, a critica, a înfiera tóte actele partidului potrivnic, chiar atunci când ele sunt dictate de adevăratele interese ale țerei, și a le găsi bune și nemerite îndată ce acel partid nu mai este chiebat a le aduce la îndeplinire; — a linguși pe Suveranul, pe cât timp El binevoesce a'ți acorda încrederea Lui, și apoi a'L ataca și a'L batjocori, după ce a' căzut de la putere; — a umbla după o popularitate nesănătósă prin concesiuni primejdióse făcute voințelor, caprițielor, pasiunilor unui norod ignorant și fanatic; acésta se chiamă mai pretutindinea « a face politică »; — acésta însă nu era politica lui Alexandru Lahovari. El 'și formase de vreme despre rolul și despre misiunea unu adevărat bărbat de Stat o concepțiune ideală la care a rămas fidel cu o nestrămu-

tată statornicie până în ziua în care mórtea — o mórte crudă și nemilósă — a închis ochii lui. Bine convins ca o țără ca a nóstră, care fusese apăsată timp îndelungat sub opresiunea jugului străin, și care abia intrase în marea familie a Statelor neatârinate ale Europei, nu 'și póte însuși, decât încetul cu încetul, în mod treptat și progresiv, instituțiunile politice, civile, economice pe care cele l'alte națiuni le-aũ dobândit după mai multe veacuri de frământări și de luptă; pătruns de idea că civilizațiunea nu este un product instantaneu, ci rezultatul încercărilor, silințelor, muncei neîntrerupte a unui lung șir de generațiuni, și că principiile cele mai bune, ideile cele mai generóse nu pot deveni baza constituțiunei politice a unui Stat decât numai atunci când acele idei se potrivesc cu tradițiunile, cu moravurile, cu trebuințele și cu

temperamentul poporului, Lahovari s'a arătat tot d'a-una partizantul și apărătorul cel mai înfocat al principiilor de ordine și de stabilitate indispensabile mai cu sémă într'o țără tînără ca România. El era un conservator, in tótă puterea cuvîntului, adică un adversar neîmpăcat nu al progesului, ci al utopiilor, nu al libertății, ci al exceselor de tot felul ce se comit in numele ei. Lahovari găsea cu drept cuvînt că, sub influența bărbaților care făcuseră la noi mișcarea de la 1848, și care erau de altminterlea patrioți sinceri, însuflețiți de cele mai bune intențiuni și de pornirile cele mai nobile și cele mai generóse, dar care din nenorocire visaseră și voiseră să realizeze pentru țera lor o organizare politică și o constituțiune incompatibile cu starea de cultură in care ea se afla pe atunci, cu situațiunea ei geografică, cu rolul ce era chie-

mată a juca în Orient, Românii se hrăniseră prea mult timp de vorbe goale și deșerte, și că venise vremea de a se guverna Statul român cu alte principii și cu alte idei decât acelea care domniau în frazeologia copilărească a generațiunii din 1848 și a urmașilor ei.

A vorbi mereu de libertate, fără a fi liberal; a refuza titlul de servitori devotați ai patriei acelor care nu au neîncetat în gură dragostea de țară și jertfele făcute pentru dînsa; a trata de « ciocoi », și de « fanariot » pe orî-cine nu este infeudat pretenșilor liberali care în Parlament, în presă, în adunările publice nu invoc, nu admir decât numele și faptele sacrosfinte ale Dluî Dimitrie A. Sturdza; a avea pretențiunea, cel puțin bizară, de a împărți pe Români în două categorii: unii, nedemni de titlul de patrioți, fiind că

aparțin claselor dirigente, iar cei l'altă, adică partizanii principiilor și ideilor așa zise *liberale*, singuri destoinici, singuri capabili de a conduce afacerile publice : acésta este la noi un sistem politic pe care Alexandru Lahovari, dinpreună cu toți bărbații culți din generațiunea lui, 'l combată cu cea mai cumplită înverșunare. El era dintr'o altă școlă : el primise o instrucțiune solidă, care'l ferise de vreme de asemenea declamațiuni zadarnice și primejdióse : serioșitatea, priceperea înțeleptă a adevăratelor interese ale țerei, prevederea, prudența, tactul, erau calitățile lui predominante. De aceea, el n'a fost niciodată popular ; de aceea, cât a trăit, el s'a vădut expus la criticele și chiar la ostilitatea tuturor acelora care nu puteau să'i ierte superioritatea lui, și care, cu tóte că'i recunosceau merite incontestabile, au cer-

cat tot-d'a-una a'l micșora și a'l nimici. Și ceea ce dovedesce cât de meschină, cât de miserabilă este la noi acea politică, făcută numai de ură, de invidie și de pasiune, care orbesce pe cei mai buni și pe cei mai înțelepți, este faptul că, îndată ce a murit Lahovari, toate criticele, toate atacurile îndreptate împotriva lui au încetat de o-dată pentru a se preschimba, chiar din partea adversarilor săi, într'un concert unanim de laude și de regrete. Numai atunci s'a putut constata ce rol considerabil el jucase in istoria politică și parlamentară a României; numai atunci figura lui mărețã a apărut in totã gloria și in totã fala ei; fie-care a adus un omagiũ meritat, a plătit un tribut pios aceluĩ bărbat ilustru, care, in timp de trei-șeci de ani, nu încetase o singurã zi de a apăra cu energie și cu demnitate interesele țerei sale; care,

la putere, dedese exemplul desinteresărei celei mai scrupuloase, și care aruncase pe baroul și pe tribuna română o strălucire incomparabilă. Da, Lahovari a fost un bun, un mare patriot, căci în toate actele vieții sale publice el n'a fost condus decât de dorința și de voință neclintită de a fi un servitor vrednic și zelos al patriei sale, pe care o iubia cu înfocare. La căderea guvernului Dnului Ion Brătianu, când, după jurnaliștii, a ajuns la putere conservatorii, și francezii, rău informate și rău inspirați, afirmaseră că venirea lui Lahovari în capul departamentului nostru al Afacerilor străine era un eveniment foarte însemnat, chemat să schimbe orientarea politică a României, de oare ce noul ministru avea simpatii vădite pentru Rusia și Franța. Aceia care răspundeau cu precauție asemenea ștăruie cunoșeau rău pe Laho-

vari. El nu era nici Frances, nici Rus, ci
numai Român. Acésta o sciũ, și o pot
afirma mai bine decât orĩ-cine, căci tocmai
atunci am scris, după sfaturile și sub inspi-
rațiunea lui, broșura intitulată « La ques-
» tion dynastique en Roumanie, par un
» paysan du Danube » (1). — « Certes, nous
» ne tenons pas à passer pour ce que nous
» ne sommes pas, — 'mĩ scria la acea epocã
» Lahovari — c'est-à-dire pour des adver-
» saires et des ennemis de la France. Mais
» de là à être pris pour des séides et des
» agents d'une autre politique, il y a une
» grande différence. Vous savez quelle est
» la petite coterie qui a intérêt à nous
» représenter comme tels... Les journa-
» listes et les hommes politiques français
» sont trop enclins à juger l'histoire des

(1) *Paris, Achille Heymann, 1889, in-8º.*

» pays étrangers d'après celle de leur pro-
» pre pays, et croient naïvement que nous
» avons ici des Bonapartes, des Orléans,
» et même des Bourbons en disponibilité,
» détrônés par un usurpateur étranger... »

Regret că motive de discrețiune, lesne de înțeles, precum și dorința ce am de a menaja orî-ce susceptibilitate nu'mi permit de a cita în întregul ei această scrisóre, care face cea mai mare onóre sensului politic și patriotismului luminat al lui Alexandru Lahovari. De altmintrelea, în tóte împrejurările, în tóte ocasiunile grave și critice, în cestiunea națională, în cestiunea macedoniană, în afacerea Zappa, cu prilejul tractatelor de comerciú încheiate cu Statele străine, el a avut tot-d'a-una în vedere drepturile, demnitatea și folosul României; el n'a luat cu nesocotință angajamente pe care scia că nu le va putea ține ; n'a

primit din partea nici unui guvern note umilitoare ; nu s'a pus in neplăcuta situațiune de a face scuze in dreapta și in stânga ; nu s'a lăudat cu pretinsele succese obținute de agenții seî in străinătate ; n'a strigat nici-o-dată : Trăiască Sultanul și Turcia », găsind mai nemerit de a dice : « Trăiască România și Regele Carol I! ». Nu cred de prisos de a aminti in deosebă cu ce prudență și cu ce tact Lahovari, in cei din urmă anî ai vieței sale, a lucrat in cestiunea macedoniană, cum s'a ferit de a cere prea mult, de frică de a nu obține mai nimic, și cât a reușit să obție prin politica lui cumpătată, pe care n'a trambiat o nici-odată, cu care nu s'a fălit nicăiri, judecând cu drept cuvînt că in asemenea materii tăcerea și modestia sunt semnele adevărate ale patriotismului.

In ceea ce privesce conducerea afacerilor

interióre, Lahovari, ca ministru al justiției, a luat, cu ocasiunea reformei Codului penal și Codului de instrucțiune criminală, măsuri înțelepte și prevăzătoare, destinate pe de o parte a asigura mai bine securitatea Persónei Suveranului și a Familiei Sale, libertatea alegătorilor și a particularilor, respectul datorit autorității publice și depozitarilor ei ; iar, pe de altă parte, a reprima in mod mai aspru decât prin trecut unele crime și delictes care, din cauza dispozițiunilor incomplete sau prea blânde ale vechiului Cod penal din 1864, se bucurau până atunci la noi de o impunitate aprópe absolută. De asemenea, dînsul s'a silit tot-d'a-una, prin numirile ce a făcut in magistratură, de a îmbunătăți personalul tribunalelor și curților nóstre și de a rîdica astfel autoritatea și prestigiul lor. Nu pot uita că, cu puține sęptă-

mîni înainte de a muri, Lahovari, venit de la Paris la Bruxelles ca să me vadă și să petrăcă câte-va zile cu mine, 'mî vorbi cu amănuntul, in cursul unei lungi conversațiuni asupra situațiunei politice din țără, de tot ce el încercase să facă in acest sens ; de luptele ce susținuse, chiar in contra unor colegi ai seî, pentru a nu se admite in sînul magistraturei nóstre decăt funcționari de o probitate și de o valóre netăgăduite, adăogănd că tótă munca ce 'și dedese in acéstă privință nu fusese zădarnică, și că spera că după mórtea lui, nu'î se va refuza dreptate nici din acest punct de vedere. Pare că el avea presimțirea viitórei sale încetări din viață, și că voia, aruncănd astfel o ultimă privire asupra faptelor săvîrșite de dînsul, a'și da însuși mărturie că'și împlinise tot-d'a-una cu consciință datoria!

Am încercat până acum de a arăta ce a fost omul politic ; e timp de a vorbi și de minunata putere oratorie cu care natura înzestrase pe Lahovari. Culegerea discursurilor rostite de dînsul atât la Cameră cât și la Senat, de la 1866 încóce, ar fi un mare serviciu adus istoriei și literaturii române. Lectura lor ar oferi tuturor acelor care sunt doritori de a urma dezvoltarea politică a României sub domnia lui Carol I nu numai un interes capital, dar și o plăcere nemărginită, căci mai tot-d'a-una forma, la Lahovari, ca și la Carp, ca și la Maiorescu, este la înălțimea inspirațiunei. Cea ce deosebesce însă elocența lui Lahovari, cea ce'i dă un caracter propriu și personal, este vehemența, fierbințela, pasiunea înflăcărată pe care el le răspândea, ca un fel de lavă arđetóre, in cele mai scurte improvizări ale sale. La conciziunea,

la limpeșimea, la forța de argumentare a unui Petre Carp ; la ordonanța savantă, la lărgimea magistrală, la puritatea fermecătoare a unui Titu Maiorescu ; la precizia, la eleganța, la logica neîmpăcată a unui T. Jonescu, Lahovari adăoga falnicile avânturi ale talentului oratoriū celui mai călduros și celui mai înfocat care a aprins vre-odată inima și buzele unui barbat de Stat român. Mi s'a spus — căci n'am avut adesea fericirea de a'l auđi vorbind in public — că une-orī exordul, la Lahovari, părea cam anevoios și cam nedumerit, ceea ce se explică prin faptul că el lua rare-orī note și improviza mai tot-d'una : de acolo óre-care nehotărīre in privința întocmirii și chiar a formei discursului seū ; dar că o-dată ce învinsese aceste prime esitări, o-dată ce intrase in adîncul subiectului, dînsul regăsea imediat tótă vi-

górea unei dialectici puternice si tóte resursele unei măiestrii desăvîrşite. Atunci frasa devenia plină, largă, armoniósă ; perioadele se succedaũ, măreţe şi îmbelşugate ; iar spiritele răpite, inimile adînc mişcate urmaũ cu uimire pe marele orator, a cărui voce vibra, cu o incomparabilă putere, in mijlocul tăcerii şi admiraţiunei generale. Când discuţiunea se anima, când apostrofele şi întreruperile curmaũ firul discursului seũ, Lahovari, departe de a se turbura, scia să profite de aceste incidente pentru a lărgi desbaterile şi pentru a răspunde cu aprindere, câte-odată cu violenţă, la atacurile îndreptate in contra lui. Nimeni nu avea replica mai vie, mai repede nici mai nemeřită decât dînsul ; nimeni nu întrebuiņa mai bine ironia, şi vaĩ de acela care se expunea la vre-o ripostă neplăcută din parte-ĩ. Adversar implacabil, el lovia fără milă in

contradicătorii sei, și cu o frasă, cu un cuvânt, cu un gest îi reducea la neputință. De altmintrelea, cea ce dă discursurilor lui Lahovari o valoare intrinsecă neprețuită, este, pe lângă frumusețea formei, tot-d'a-una remarcabilă, fondul ideilor generale — filosofice, istorice, politice — ce se găsesc cu belșug în cea mai neînsemnată cuvîntare a lui, și pe care el le datora instrucțiunei solide de care se folosise la Paris. Cu Lahovari desbaterile parlamentare luaă tot-d'a-una o înălțime neobicinuită; tótă fraseologia întrebuițată cu complezență de unii din oratorii noștri politici : frica lui Dumneșeu, respectul datorit bătrînilor, luptele de la 1848, jertfele făcute pentru desvoltarea și propășirea țerei, tóte clișeurile scumpe Dluî Sturdza, dispăreaă de-o dată ca prin maghie ; simțiai că erai față cu o inteligență superióră, cu un bărbat

deprins a trata in mod serios, practic și măreț cestiunile cele mai delicate ale politiceii externe și interne a Romăniei. Cu această ocasiune ar fi bine că, o-dată pentru tot-d'a-una, să ne explicăm și să ne înțelegem asupra valórei acelor jertfe imense ce DD. liberalii de astăzi pretind că au făcut pentru țeră. Mai toți bărbații care au luat parte la mișcarea noastră din 1848 au dispărut unul după altul ; s'au dus, rînd pe rînd, Constantin Cretzulescu, Eliade, Tell, Rosetti, Jon și D. Brătianu, frații Goleștii ; cea mai mare parte din acești Romăni de căpetenie erau in drept de a vorbi de jertfele lor pentru Romănia, căci ei 'și puseseră viața in primejdie și suferiseră chiar exilul pentru izbînda aspirațiunilor și ideilor lor ; pe de altă parte, unii dintre dînșii, ca venerații și neuitații Nicolae, Ștefan, Alexandru și Radu Go-

lescu, sacrificaseră, cu o nobilă mărinimie, tótă averea lor personală, destul de considerabilă, pentru realizarea idealului lor politic. Ei aũ murit săraci, lăsând in tóte inimile române suvenirul abnegațiunei și desinteresărei lor. Dar când vedem astăzi pe așa ȃșii patrioții noștri, care nu aũ decât cuvântul de « jertfă », in gură, folosindu-se de averi însemnate, cumpărând moșii care sunt adevărate domenii și clădind case care sunt adevărate palaturi ; când tot de -odată DD^{lor} se îngrașă cu sinecuri și cu preșidenții de consilie de administrațiune din care scót sute de mii de franci pe an, nu suntem óre in drept de a ne întreba unde sunt sacrificiele invocate mereũ de DD^{lor}, și, comparând prezentul cu trecutul, de a ne ȃice că aceia numai puteaũ vorbi de jertfe care jertfiseră in adevăr pe altarul patriei libertatea și starea lor?

Printre discursurile sale, Lahovari punea
mai presus de tóte cele rostite in cestiunea
Dunărei și cu ocasiunea discuțiunei con-
vențiunei consulare cu Germania. Acésta
rezultă dintr'o notiță biografică întocmită
de el însuși, după cererea mea, și care face
parte dintr'o scrisóre ce'mi adresa la
23 aprilie
5 mai 1889 : « Mes deux grands succès
» dans l'opposition ont été l'interpellation
» sur la question du Danube, où nous
» forçâmes le Gouvernement à reculer, et
» l'affaire de la convention consulaire avec
» l'Allemagne que J. Bratiano dut retirer
» devant l'agitation que nous provoquâmes
» et l'indignation que je contribuai à sou-
» lever... Je ne regrette rien de ce que j'ai
» fait, car j'ai rendu à mon pays deux
» services signalés... »

Am is, la ınceputul scrierei de faa, ca nu intra in vederile mele de a face politica, nici de a judeca, din punctul de vedere politic, faptele brbailor iluștri căror e consacrat acest volum. Totuēi nu mi s'a parut cu putina de a vorbi de relațiunile personale ce am avut cu Alexandru Lahovari, nici d'al evoca in intimitatea lui, cu apucăturile, cu deprinderile, cu gusturile care ıi erau familiare, ınainte de a aduce bărbatului de Stat Ńi oratorului un slab, dar sincer, omagiu de adınca admiraiune. Am cercat să arăt pana acum, fără exagerrare, fără iperbola, cu o ıntrega nepărtinire, ce a fost omul public; me voi ocupa de aci ınainte numai de omul privat, care e mai puin cunoscut, Ńi care merită de a fi studiat mai de aprópe.

Din ioa in care am intrat in relațiune cu Lahovari Ńi pâna la mórtea lui, el n'a

încetat de a'mi da doveđi prețioase de o
amiciție la care țineam cu atât mai mult
cu cât el nu se lega lesne, căci, afară de
căți-va bărbați politici din generațiunea
lui precum și de membrii familiei sale,
numărul prietenilor lui intimi a fost tot-d'a-
una foarte restrîns. La întorcerea mea in
țără, fusesem primit cu cea mai cordială
simpatie de către răposatul Nicolae Lahovari,
acel tată de familie de o bunătate
rară, și pe cât de bun, pe atât de fericit,
de óre-ce el putea cu drept cuvînt să se
măndrască de meritul și de talentele fiilor
seși, pe care'i iubia cu o dragoste nemăr-
ginită. Ne adunam mai in toate ȕilele, une-
ori in salonul cel mare al casei Lahovari,
care avea darul de a me uimi, pe mine,
nou venit din Paris, și deprins cu strîm-
torea apartamentelor franceze; mai adesea
la Alexandru saú la fratele seú Ion, care

locuiaŭ amîndoi în casa părintéscă. Petrecerile nóstre de predilecțiune erau conversațiunea, lectura, recitarea. Luaserăm obiceiul de a citi, unul după altul, câteva pagine alese dintre operile vre-unui mare scriitor, frances saŭ român, de la Châteaubriand până la Labiche, de la Mérimée până la About, dela Renan până la Octave Feuillet, căci Alexandru Lahovari era eclectic în literatură, și gusta de-o potrivă cărțile serióse și cele mai vesele, cu condiție însă că aceste din urmă să fie scrise cu spirit și talent. El avea o memorie extraordinară, și scia pe din afară o mulțime de versuri din Corneille, Racine, Lamartine, Hugo, Musset, etc., pe care le recita, umblând cu pași mari prin odae, și oprindŭ-se din când în când pentru a privi o frumoasă gravură după tabloul lui Cabanel :

« Nascerea lui Venus », care decora salonul seǔ.

Când venia rîndul meǔ de a lua cuvîntul, nu lipsiam mai nici-odată de a declama « Tristeța lui Olympio »; această poezie minunată a lui Victor Hugo încânta mai cu sémă pe Lahovari : el a tradus-o, nu fără talent, în versuri române care aǔ fost publicate, dacă nu me înșel, în *Convorbirile literare*, și reproduse, după mórtea lui, într'un număr al ȕiarului *Timpu*.

O altă piesă pe care Lahovari o asculta saǔ o recita cu plăcere, era « Testamentul », lui Murger :

« Comme il allait mourir, et comme il le savait,
» Pour se mettre en mesure, il fit à son chevet
« Mander un antique notaire..... »

Fondul de melancolie care domnesce în acest mic poem, filosofia si verva amară

puse de poet in gura muribundului avea
darul de a'l mișca cu desăvîrșire.

Printre scriitorii noștri, Alecsandri era
autorul favorit al lui Lahovari, care scia pe
din afară tóte « Doinele și Lăcrimioa-
rele » și avea o admirațiune adîncă pen-
tru marele nostru poet național. In fru-
mósa cuvîntare ce ținu la înmormîntarea
lui Alecsandri, Lahovari caracteriză cu
un sens critic remarcabil și cu o fericită
alegere de expresiuni opera întregă a ilus-
trului bard român : « Alții póte aũ avut
» cugetări mai adînci, limbă mai preten-
» țiosă, prozodie mai prelucrată. Dar cea-
» ce nimenea n'a avut și nu va avea, este
» acea frasă poetică, limpede și curgătoare
» ca un izvor dintr'o stîncă a Carpaților,
» mlădiósă, nechinuită, și ferită mai cu
» sémă de orî-ce cuvinte și forme străine
» geniului curat al limbei romănesci. Și

» pentru ce acesta? Afară de darul naturei,
» el a avut un minunat învățător : acel
» învățător este chiar poporul român ale
» cărui cântece, ale cărui doine le a
» cules... Putem dice că in Alecsandri
» găsim întruparea poporului nostru in
» secolul acesta. Cu destinele țerei se ridică
» și glasul poetului național; cu cântecele
» poporului, cu legendele lui, cu « Mio-
» rița », cu « Mărióra Florióra » el lăgână,
» ca să dice așa, copilăria noastră; cu « Doi-
» nele » si « Lăcrimioarele », el cântă plă-
» cerile și durerile amorurilor trecătoare
» din această viață. Dar tinerul a perit,
» omul matur l'a înlocuit; au venit grijele
» vieței și nobilele preocupări ale patrio-
» tismului. Atunci Alecsandri ridică gla-
» sul la înalțimea noiei noastre vieți și
» nouilor noastre destinuri... »

Pe lângă Alecsandri, Lahovari admira,

in literatura noastră, pe Eliad — pe Eliadul
« Suvenirului » :

Țioa se duce, ș'altele vin,
Și fără urmă se streacor tóte,
Dar să te ștérgă nimic nu póte
Vis al iubirei, dintr'al meü sín!

De câte-orí nu l'am auđit recitând aceste versuri fermecátóre, care, de și traduse din Lamartine, aü tot avîntul și tóțá grația unei însuflări originale, și pe care Lahovari le găsia cu drept cuvînt tot așa de frumoșe ca și însăși celebra inspirație a marelui poet frances.

Insist asupra acestor porniri literare ale lui Alexandru Lahovari pentru că ele arată nu numai înalta cultură intelectuală a spiritului seü, dar și puritatea unui gust care nici-odată nu era greșit. Hrănit cu tot ce e mai sănătos, mai delicat, mai perfect

în operele autorilor antici și moderni, el a fost un adevărat clasic, un inamic declarat și neîmpăcat al tuturor inovațiilor, al tuturor ciudățeniilor care, în materie de limbă, de prozodie, de ritm, de versificațiune, s'aau manifestat de vre-o douăzeci de ani încóce în Franca.

Lahovari prețuia, în arte, simplitatea, regularitatea, înălțimea idealului, perfecțiunea formeii. Tot ce se depărta, saă ca concepțiune, saă ca execuțiune, de legile fixe și nestrămutate ale adevărului și ale frumosului găsia în el un censor aspru și greu de învoit. 'Mă aduc aminte că într'o séră, la Comedia francesă, pe când se juca *Ruy-Blas*, Lahovari, de și sedus de frumuseța și de măreția versurilor, nu încetă de a critica puerilitatea și slăbiciunea acțiunei și a intrigeii imaginate de Victor Hugo. De altmintrelea, întâmplările și amo-

rurile fantastice ale aceluï lacheu, devenit prim ministru, și chieinat la guvernul Spaniei, rēsturnaū tōte ideile lui asupra aptitudinilor și capacităților necesare unui bărbat de Stat.

Aceleași calități de măsură, de ponderațiune, de cumpătare sănătōsă Lahovari le aducea la barou. Cu știința juridică ce dobândise, cu puterea oratorie care'l caracteriza, cu considerațiunea de care se bucura in magistratură, el ar fi putut să'și facă o avere însemnată in exercițiul profesiei sale de avocat. Totuși scrupulositatea póte excesivă cu care alegea procesele a căror apărare 'i era oferită; obiceiul ce luase de a respinge in mod sistematic tōte pricinele care nu'i păreaū drepte, nici demne de talentul seū; aversiunea lui firēscă pentru intrigile de pretoriū; indiferența ce arăta când era vorba de a atrage și de a reține

clientela, nu 'i aũ permis de a se înavuți, ca cei mai mulți din advocații celebri de la noi. S'a ȝis fără temeiũ de Lahovari că'i plăcea să chivernisescă pe ai sei; de și dragostea cu care el iubia pe membrii familiei sale era din cele mai mari, se póte afirma că ea nu l'a împins, in nici o împrejurare, la pretinsele acte de nepotism care'i aũ fost reproșate de atâtea-orĩ pe nedrept. Din potrivă, el se feria de a și da chiar aparența că favoriza pe vre-unul din ai sei. După multe ezitări, cu scrupule care'i fac onóre, el se hotărĩ a numi pe fratele seũ ministru plenipotențiar la Paris, unde nimeni n'a lăsat suvenire mai bune nici n'a știut să îndeplinescă cu mai multă rĩvnă și dibăcie înalta misiune ce'i fusese încredințată. Opoziția nu înceta de a striga, pe tóte tonurile, că dinastia Lahovărescă se întindea, ca o rețea, pe țera întrégă, la Curtea de Casație, la

Curtea de compturi, in capul Departamentelor ministeriale, in Legațiunile noastre din străinătate, etc., etc. Nu era vina lui Lahovari dacă rudele lui cele mai de aproape erau — și din fericire sunt încă și astăzi — unele din personalitățile cele mai distinse, cele mai marcante ale României. Nu favórea, nici ocrotirea puternică a lui Alexandru Lahovari, ci numai meritul lor, le a chiebat a ocupa înaltele situațiuni in care au adus și aduc dîlnic țerei serviciile cele mai însemnate.

O altă legendă care s'a format împrejurul numelui lui Alexandru Lahovari este pretinsa lui mândrie. De câte-ori n'am auđit chiar pe unii din aceia care'l stimau, și care nu vorbeau de dînsul decăt cu considerațiune și cu respect, reproșându-i óre-care trufie și o îngâmfare menită a'i aliena multe simpatii. Póte ca la prima înfățișare,

prin însăși structura lui corporală, prin apucăturile sale firești, prin obiceiul ce luase, încă din tinerețe, de a purta fruntea ridicată în sus; prin maniera sa particulară de a se mișca, de a vorbi, de a discuta, pôte, ȕic, că Lahovari da une-orî prilej unor asemenea apreȕiări rēū-voitóre; dar era destul să'l cunóscă cineva mai de aprópe pentru a constata repede cât de înșelátóre erau acele aparenȕe. Lahovari avea — lucru de necreȕut, însă absolut autentic — un fond de timiditate naturală pe care cu multă greutate el reușise a o stăpîni; iar, pe de altă parte, el era de o distraȕiune nespusă. Acéstă distraȕiune nu mergea până a'l face, ca Menalcul lui Labruyère, să rēspunȕă : « Da, domnisórá », magistraȕilor cu care se întreȕinea (1); dar i se întîmpla adesea

(1) « Il se trouve avec un magistrat; cet homme, grave » par son caractère, vénérable par son âge et par sa

lui Lahovari, a cărui minte era mereu în mișcare, și care nu acorda tot-d'a-una o mare băgare de seamă celor ce se țiceau sau se petreceau dinaintea lui, de a cugeta și de a vorbi tot de-odată, lucrul de care vorbea fiind cu totul diferit de acela la care el se gândia: de acolo, quiproquouri, greșeli nevrute, uitări de a înapoia un salut ori o politeță, care-i erau imputate ca semeție și fumuri din parte-i. De altmintrelea, el era de firea lui foarte rezervat, puțin expansibil cu indiferenții și cu străinii, ceea ce într-o țară ca a noastră, unde aș persistat obiceiurile de a se tutui, de a se săruta, de a afecta în relațiunile curente o mare familiaritate, trebuia negreșit să fie interpretat în sensul unei mândrii, care în realitate nu

» dignité, l'interroge sur un événement, et lui demande si
» cela est ainsi : Ménaque lui répond : « Oui, mademoi-
» selle ». (*Les Caractères. — De l'homme*).

exista nici în ideile, nici în caracterul lui Lahovari. Sub aparența lui cam rece, cam indiferentă, dînsul ascundea o inimă plină de generositate; de și une-orî iute și aprig, el era bun cu desăvîrșire, și avea darul neprețuit de a nu cunósce nici ura, nici răz-bunarea. Mulți sunt aceia de care Lahovari, în viața privată, a avut prilej de a se plînge, și pe care nu 'i a persecutat, căroră nu le a zdrobit cariera, ci din contra le a venit în ajutor, de câte-orî a putut să 'i îndatoreze.

N'am reușit nici-odată a cunósce ideile filosofice ale lui Lahovari în privința insem-natelor probleme ce se impun la atențiunea și la meditația fie-căruia dintre noi: viața viitoare, imortalitatea sufletului, răsplata într'o altă lume a binelui ce am putut face pe acest pămînt. El evita de a 'și da părerea asupra acestor cestiuni metafisice care, pare-mi-se, 'l lăsaū cam nepăsător. Convins de exis-

tența unei Ființi supreme, ale Cărei planuri invizibile nu se pot pătrunde de mintea omului, Lahovari nu cerca să descifreze enigma universului, ȳicend ca Lamartine in scrisórea ce adresa lui Byron :

- « Que celui qui l'a fait t'explique l'univers!
» Plus je sonde l'abîme, hélas! plus je m'y perds.
» Ici-bas la douleur à la douleur s'enchaîne,
» Le jour succède au jour, et la peine à la peine.
» Borné dans sa nature, infini dans ses vœux,
» L'homme est un dieu tombé qui se souvient des cieux. » (1)

El scia că fericirea nu este partea acestei lumii; că mergem cu toții spre o sörte necunoscută și misterioasă, și că omul trece, ca o viziune, fără măcar a'și lăsa, cum ȳice V. Hugo, « umbra pe zid (2). » De acolo,

(1) *Méditations poétiques*. — *L'homme*. A lord Byron.

(2) « Rien ne reste de nous; notre œuvre est un pro-
[» blème;

» L'homme, fantôme errant, passe sans laisser même
[» son ombre sur le mur! »

(*Les Feuilles d'automne*, XIV).

la Alexandru Lahovari, un fond de mélan-
colie și chiar de pesimism care une-oră
se manifesta în natura și în caracterul lui.
Ca toate spiritele de elită, ca toate sufle-
tele bine oțelite, el credea că omul și împli-
nesce menirea prin paza statornică a obli-
gațiilor care îi sunt impuse de regulile in-
violabile ale moralei, și de aceea, el avea un
adânc sentiment al datoriei, cea condițiune
supremă a omenirii, cea lege primordială
a tuturor ființelor libere și inteligente.

Totuși, ca om politic și ca Român, Laho-
vari era, cu cea mai întregă sinceritate,
partizanul convins și hotărât al unei reli-
giuni de Stat, necesară, absolut trebuin-
cioasă în lipsa acelei legi morale pe care
numai o mică elită, chiar printre ómenii
cei mai culți, o poate concepe și o poate ob-
serva. Nimeni n'a uitat cu ce elocvență, în ce
mod mișcător și măreț, Lahovari a vorbit,

cu ocasiunea procesului intentat fostulu
mitropolit primat Ghenadie, de religiunea
nóstră, de credința in care ne-am « năs-
» cut și in care voim să murim, care a
» preșezut la cele mai mari acte ale vieței
» nóstre, care a împreunat mâinile nóstre
» cu mâinile soțiilor nóstre, care a adum-
» brit leagănul copiilor noștri, care a ve-
» ghiat mângăietóre la căpătăiul strămoși-
» lor noștri adormiți...; » de acea credință
care « a fost de la început și de alungul
» istoriei una cu națiunea română, care a
» purtat in luptă steagurile biruitoře ale
» Mihailor și ale Ștefanilor, și pentru care
» aũ murit Basarabiĩ in Constantino-
» pole... ». Acéstă ultimă cuvântare a ma-
relui orator a avut și a lăsat un răsunset
adînc in tóte sufletele creștine din țeră ; ea
va remăne de veci la noi ca expresiunea
cea mai elocentă a consciinței revoltate,

a credinței lovite și a patriotismului indignat.

De la 1873 până la 1888 — adică în spațiul de cincisprezece ani — am avut, din nenorocire, puține ocaziuni de a me întâlni cu Lahovari, și de a me bucura, altfel decât prin corespondență, de afectuoasa lui prietenie. El nu venea adesea la Paris; eu mergeam rar la București; totuși nici depărtarea nici timpul nu slăbiseră întru nimic legăturile amicale ce ne uneau. În 1877, când izbucni războiul ruso-turc, și când armata noastră trecu Dunărea, spre a participa, sub conducerea Augustului ei Șef, la lupta din care România era să iasă biruitoare și independentă, creștui că prezența mea în țară era cel puțin convenabilă, și întorcându-mă din Paris pentru a urma mai de aproape evenimentele și a me

pune, la cas de nevoie, in rîndul apărătorilor patriei mele, regăsiî in Alexandru Lahovari fidelul prieten de odinioară. Doi din frații seî erau pe câmpul de răsboi, unul luând o parte însemnată la strălucitele operațiuni ale statului nostru maior, iar cel d'al doilea, împlinindă-și cu bravură, ca simplu voluntar, datoria sa de Român, și căpătând, la luarea Plevnei, crucea militărescă a sfîntului Gheorghe. Cu ce neliniște, cu ce anxietate patriotică Alexandru Lahovari aștepta, in fie-care zi, scirile de peste Dunăre! Cu ce adîncă emoțiune bătea inima lui, de câte-orî ne venia răsunetul vre-unei din acele săngeróse bătălii care acoperiaü de glorie numele român! Și cu ce bucurie, cu ce entusiasm înfocat el salută întórcerea la căminul părintesc al scumpilor seî frați, eșiti teferi din furtunosă și îndelungata vijelie! Nu voi uita nici-

odată un dejun dat la acea epocă de uniă dintre amicii noştri (DD. Grigore şi Emil Ghika, maiorul Jacob Lahovari, fratele seū Ion, etc.), in onórea mai multor ofiţeri din armata rusescă, cu care'i legase înfrăţirea de arme. Alexandru Lahovari si eū eram printre comeseniī lor. Toţi aceşti voinici, in uniformă, aveaū pieptul constelat cu decoraţiuni. Lahovari singur era in ţinută civilă, iar eū me îmbrăcasem — glumă inofensivă şi permisă într'o đi de bucurie ca acea — cu o uniformă de invalid frances cu care repetasem, pentru o representaţiune de societate dată in folosul răniţilor, piesa lui Lambert Thiboust : *Brouillés depuis Wagram*. Dejunul se prelungi până spe séră, in mijlocul unei veselii nespuse, şi'mi aduc aminte că cel mai vesel dintre noi era tocmai Alexandru Lahovari, care privia cu mândrie pe fraţiī

seî, bucurându-se, mai mult pôte decât ei însî-și, de succesele și de gloria lor. Astăzi rîsurile s'au preschimbat in lacrimi, și când me gîndesc une-orî la acel trecut voios și fericit, 'mî revin in memorie versurile lui Victor Hugo pe care le repeta câte-odată Lahovari :

« Toutes ces choses sont passées
« Comme l'ombre et comme le vent! »

In 1888, Lahovari, care începuse a se îngriji de starea sănătăței sale — de și ea pe atunci nu lăsa mai nimic de dorit — veni in Francia pentru a face o cură la Vichy, unde me duseî să'l vîd, si de unde pornirăm pentru a face o excursiune, de mult proiectată, la castelurile de pe mîrginile Loarei, vizitând rînd pe rînd Orléans, Chambord, Blois, Chenonceaux, Amboise, Tours, etc.

In cursul acestui mic voiaj, avui o nouă ocasiune de a constata cât de întinse și cât de variate erau cunoscințele lui Lahovari. El știa mai bine decât ghidul cel mai exercitat trecutul și istoria reședințelor minunate cuprinse in itinerarul nostru : sub ce rege fie-care din ele fusese edificată; suveranii și personajele însemnate care o împodobiseră cu prezența lor; evenimentele memorabile întâmplate într'însa, și până la data reprezentațiunei «Burghezului gentilom», jucat de Molière, față fiind Ludovic al XIV^{lea}, la Chambord, in 1670. De altmintrelea, Lahovari se interesa de cele mai mici curiosități, oprindă-se dinaintea fie-cărui' obiect, fie-căruiia tablou, ținend a'și da sémă de tot ce vedea, și inspectand fie-care sală până in colțurile ei cele mai ascunse. Vizita noastră la Chenonceaux a rămas întipărită in suvenirul meu.

Acea locuință încântătoare, care răsfrânge în limpedimea râului « Le Cher » fațadele sale albe și svelte, și care a adăpostit rînd pe rînd pe Diane de Poitiers, pe Catherine de Medicis, pe Louise de Veau demont, pe Ronsard, pe Torquato Taso; unde a trăit dómna Dupin, fiica vestitului financiar Samuel Bernard, înconjurată de femeile cele mai elegante și cele mai grațioase din secolul al XVIII^{lea} : mareșala de Luxembourg, comitesa de Boufflers, dómnele de Rohan-Chabot și de Forcalquier, și de scriitorii ca Fontenelle, Montesquieu, Buffon, Bernis, Marivaux, Voltaire, Rousseau, etc., părea, în acea ȕi, tristă, posomorîtă și părăsită. Dómna Pelouze, sora Dluî Wilson, și proprietară de pe atunci a castelului, era în stare de faliment, iar Chenonceaux fusese pus în vîndare. În parcul pustiú, pe o bancă viermănosă,

duo persoane convorbiau cu animațiune : una era D^{na} Pelouze, iar cea l'altă... sindicul falimentului! *Habent sua fata... ædes!* Lahovari era mahnit ca și mine de o asemenea decadență. Frumuseța peisajului, minunățiile arhitecturii, bogăția încăperilor împrăștiară însă curînd această penibilă impresiune, și Lahovari, căruia îi plăcea cu deosebire pădurile, grădinile, florile, tot ce în natură mișcă, răpește, fermecă, prelungi până spre sêră plimbarea sa prin aleele parcului, dând un liber curs impresiunilor și emoțiunilor sale. Nu era tovarăș de drum mai plăcut nici mai vesel decât dînsul. În 1889, Dl. Ștefan Fould, consulul nostru general la Paris, ne invitase a petrece câte-va zile în castelul seü « Verveine », din departamentul Orne; în tot timpul acelei excursiuni, Lahovari ne ținu pe toți sub farmecul conversa-

țiuneii sale, care, in intimitate, era mai tot-d'a-una hazlie și gluméță, cu óre-care maliție și ironie in formă, fără însă cea mai mică acrimonie in fond.

Nici-odată nu l'am văđut mai voios decât cu ocasiunea șederei nóstre la Verveine, ședere care, din pricina mea, fu aprópe de a'í deveni funestă. Într'o dimineță, plecaserăm la vînătoare, eú vînănd pentru ántăia órá din viața mea. De-o dată carabina ce'mi încredințase, nu fără temere, Dl. Fould, se slobođi in urma unui pas greșit ce făcusem, și un glonț atinse in treacăt obrazul lui Lahovari, care umbla lângă mine. Din fericire, există un Dumnezeu pentru vînătorii neîndemánatici, și imprudența mea nu avu nici o consecință: dar tremur încă astăđi când me gándesc la ce s'ar fi putut întîmpla !

Lahovari devenise șeful meu direct pe la începutul aceluiaș an 1889. El fusese numit ministru al Afacerilor străine, în cabinetul prezidat de Dl. Lascar Catargi : « Les événements m'ont forcé de prendre un portefeuille pour lequel mes études antérieures, je ne dis pas mes goûts, ne m'avaient pas suffisamment préparé (1). Mais nous obéissons aux circonstances plus souvent que les circonstances ne nous obéissent... Quand on s'est proposé, comme moi, la tâche ingrate de faire le bonheur (?) de son pays, il faut donner le sien en échange : c'est la première condition. On est, par exemple, à peu près sûr de faire un marché de

(1) Lahovari se judecă aici cu o modestie prea mare, căci tocmai din pricina cunoștințelor sale pe cât de întinse pe atât de solide, el a fost unul din cei mai buni miniștrii ai Afacerilor străine pe care îi am avut la noi.

» dupe. Mais enfin le but qu'on doit pour-
» suivre, c'est d'empêcher *un peu de mal*.
» Voilà tout, et c'est déjà bien assez... »
Astfel 'mă scria Lahovari câte-va zile după
venirea lui în capul departamentului de
Externe, asigurându-me tot-de-odată de
tótă bunăvoința și de tot sprijinul lui.

Situațiunea mea la Paris era pe atunci
cam delicată : Alexandri începuse a suferi
de bóla care ni l'a răpit, și starea sănătăței
sale nu î mai permitea de ași îndeplini
funcțiunile cu regularitatea și cu punctua-
litatea din trecut. El se lăsase în grija mea
pentru a conduce afacerile Legațiunei :
acéstă însărcinare, care dovedia încrederea
de care me bucuram pe lângă dînsul, avea
însă inconvenientul de a pune în sarcina
mea tóte obligațiunile unui șef de misiune,
fără a'mi da nici autoritatea nici mijló-
cele necesare spre a me achita în mod con-

venabil de îndatoririle mele. Lahovari
cunoscea mai bine decât oricine aceste
împrejurări : « Je connais la situation qui
» vous est faite par l'état de santé de votre
» chef... J'ai pris les mesures qui
» dépendent de moi pour que vous n'ayez
» pas trop à souffrir d'un état de choses
» dans lequel vous avez toutes les charges
» de la représentation, sans en avoir les
» bénéfices... » Tot-de-odată, el se gândia
să'mi acordă o înaintare pe care o judeca
meritată :

« Je compte faire incessamment dans le
» corps diplomatique un mouvement gé-
» néral qui vous délivrera de votre corvée,
» et me permettra de reconnaître vos droits
» à un avancement mérité... Il est impos-
» sible que je ne trouve quelque combinai-
» son qui me permette de vous rendre la
» justice que je vous dois... (2/14 janvier

» 1890.) » Însuși Alecsandri lucra în acest
sens și mi scria din București, în octombrie
1889 : « J'ai vu hier un instant M. Lahovari
» vari au ministère, et nous avons beaucoup
» causé de votre avancement. Le ministre
» m'a paru fort décidé à vous nommer à la
» première vacance, et, sur ma demande, il
» m'a promis de vous faire remplacer à
» Paris par M. X*** ... ».

Dacă aș fi fost funcționarul trândav și
incapabil pe care Dl. Sturdza afirmă
ca l'a găsit în mine, e oare admisibil că
bărbați ca Alecsandri și ca Alexandru
Lahovari 'mi ar fi arătat o confiență așa de
constantă, o dorință așa de formală de a'mi
încredința direcțiunea unei Legațiuni, după
care eu alergam cu atât mai puțin cu cât in-
teresul meu era de a mai rămâne încă oare-
care timp la Paris. Și într'adevăr, volumul
al III^{lea} al « Bibliografiei voltairiane » abia

văduse lumina pe la finele anului 1889, din pricina nenumăratelor cercetări ce fusesem silit a face pentru a l' aduce la bun sfârșit — acel volum conține bibliografia « Correspondenței », și scrisorile lui Voltaire cunoscută până atunci erau în număr de peste 10,400 (1) ; — 'mă mai trebuia cel puțin un

(1) Dl. Léopold Delisle binevoia a'mă scri, în urma publicațiunei aceluï volum : « J'ai commencé à feuilleter avec »
» empressement le nouveau volume de votre Bibliogra-
» phie voltairienne. Il consacrera et augmentera le succès
» de votre entreprise. Les gens du métier apprécieront
» hautement l'immensité de vos recherches et l'habileté
» avec laquelle vous en avez résumé et présenté les résul-
» tats. Grâce à vous, la tâche de celui qui voudra donner
» une édition critique de la correspondance de Voltaire
» est singulièrement simplifiée, et dès maintenant votre
» volume est l'indispensable complément de toutes les
» éditions de cette correspondance. Les « anecdotes »
» (j'emploie ce mot dans le vieux sens) que vous avez
» enchâssées dans votre volume suffiraient d'ailleurs pour
» vous attirer d'autres lecteurs que les amateurs de biblio-
» graphie... (22 octobre 1889). »

an și jumătate pentru prelucrarea și tipărirea volumului al IV^{lea}, care a apărut în decembrie 1890, numai cu două luni înainte de numirea mea ca ministru la Bruxelles, în martie 1891. Aceste date dovedesc, mai bine decât ori-ce afirmare din parte-mă, că nu eu am solicitat, ci că șefii mei 'mă-au propus și au binevoit a'mă da *proprio motu* o avansare pe care, la epoca și în condițiile în care ea mi s'a propus, nu puteam să nu o primesc cu recunoștință și cu mândrie.

Cu toate acestea, șiarele anti-guvernamentale creșură de cuviință de a protesta contra numirei mele, tratându-me de « om al familiei Lahovari »; — de « copil alintat al dinastiei Lahovari », și scornind că fusese înaintat numai și numai pentru că me înrudiam cu Alexandru Lahovari — cu care n'am avut nici-odată cea mai mică

legătură de rudenie. Tot-de-odată, Dl. Dimitrie Jon Ghica — astăzi ministru al Țărei la Atena — judecându-se vătămat prin înaintarea mea — 'și da demisiunea din postul de consilier al Legațiunei noastre la Constantinopole. Nu cred de prisos, pentru a arăta cât de răuvoitoare erau acele imputări, de a reproduce aci un scurt extract dintr'un răspuns al meu la acușările țiarului sturdzist *La Patrie*, răspuns publicat in « Timpul » din $\frac{30 \text{ aprilie}}{12 \text{ mai}} 1893$:

« Dl. Dimitrie Ghica a intrat in diplomație, ca prim-secretar de Legațiune, in »
» iulie 1883, după ce a fost cătă-va vreme »
» deputat guvernamental. In acel moment »
» eă aveam, ca prim-secretar de agenție și »
» ca al douilea secretar de legațiune, mai »
» bine de doui ani de carieră, și e cu atât

» măi puțin surprinzător ca, între merite
» egale, să se fi ținut cont, pentru înainta-
» rea mea, de cei două ani de vechime ai
» mei cu cât eu n'am făcut, sub nici un
» regim, politică militantă.

.

» Voi adăoga că am fost numit ministru
» plenipotențiar de către dl. Alex. Lahovari, cu care, orî-ce ar zice *la Patrie*,
» nu me înrudesesc la nici un grad, pe când
» d. Dimitrie Ghica a fost luat de pe băncile majorității guvernamentale din 1883
» și numit dintr'odată secretar întâiū al legațiunii din Berlin de către dl. Dimitrie
» Sturdza, cu care d. Dimitrie Ghica are
» legături de strînsă înrudire... »

După cum me așteptam, Lahovari desaproabă publicarea scrisorei mele. El scia

mai bine decât mine de unde și de la cine
veniaŭ atacurile diarului *la Patrie*, și'mi
scria in modul cel mai prietenesc : « Pour-
» quoi ce manque de sang-froid? Pour-
» quoi cette nervosité? Avez-vous à rendre
» compte à qui que ce soit d'avoir su mé-
» riter ma confiance, et la véritable amitié
» que je vous témoigne doit-elle se faire
» excuser? Je ne le pense pas, et vous non
» plus... » (12 maiŭ 1893.)

Nu intră in vederile mele de a prelungi
acéstă desbatere retrospectivă. Totuși,
nu'mi displace de a constata că tocmai
aceia care, la noi, aŭ ajuns, prin politică,
la treptele cele mai înalte ale diplomației,
'mi reproșăŭ, mie, care până atunci nu
făcusem nici-odată politică, de a fi un
favorit al partidului conservator.

In cursul celor s apte ani petrecu i de mine, ca ministru la Bruxelles, de  i am încercat crude nenorociri de familie, n'am încetat însă un singur moment de a me îndeletnici cu studiile bibliografice întreprinse de m ine, încă de la 1892, asupra literaturii franco-romăne  i asupra cestiunei orientale. In urma aparițiunii tomului I   al « Bibliografiei franco-romăne », pe care dl. Bianu binevoise a'l presenta Academiei romăne, in  edin a din 16 iunie 1895, « atrăg nd aten iunea Academiei » asupra materialului bibliografic, bogat  i bine descris, grupat sistematic in « acéstă lucrare » (1), cre usem de cuv in ă de a oferi Dnului D. Sturdza, drept omagi  din parte'mi, un exemplar de lux al încercării mele, exemplar tipărit dinadins pentru

(1) Analele Academiei romăne, 1895-1896, p.13.

« Secretarul Academiei române ». Domnia-sa — de și nu era ministru — s'a abținut de a'mi mulțumi, chiar printr'o simplă cartă de vizită, pentru acéastă atențiune a mea. La finele anului 1897, am publicat volumul intitulat : « Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. » Tóte Capetele încoronate Căror am prezentat un exemplar din publicațiunea mea, începând cu Majestatea Sa Regele, Augustul nostru Suveran, M. S. Regele Elenilor, M. S. Regele Sěrbiei, A. S. Principele Nicolae din Montenegro, aũ binevoit a me felicita, unii din acești Suverani acordându-mi chiar, cu acest prilej, distincțiuni onorifice însemnate; deasemenea, bărbați ca lordul Salisbury, comitele Goluchowski, comitele Muravief, Dl. de Bulow, Dl. Hantaux, Dl. Ribot, etc., etc., 'mă-aũ adresat, cu aceași ocasiune, scrisori autografe din

cele mai măgulitoare: (1) singurul Dl. Sturdza nu numai că n'a găsit de cuviință de a me înștiința de primirea exemplarului ce i trimisese, dar nici că a dat ordin archi-

(1) Din toate scrisorile ce mi au fost adresate în urma publicațiunei « Bibliografie » mele asupra cestiunei orientale, nu voi reproduce decât duce, care m'au mișcat în deosebire : una a vechiului meu amic, Dl. Francisque Sarcey, iar cea l'altă a vestitului juriconsult Rivier, încetat de curînd din viață la Bruxelles :

« J'admire qu'au milieu de tant d'occupations vous
» puissiez mener à bien des ouvrages qui exigent tant
» et de si minutieuses recherches. Nous sommes tous
» heureux qu'il se trouve des hommes désintéressés
» comme vous qui consacrent leur vie à des œuvres
» si utiles, et qui n'emporteront jamais que l'estime d'un
» petit nombre de lettrés. Mais ces lettrés vous ont une
» reconnaissance infinie, et je vous prie de me compter
» au nombre de ceux qui ont pour vos travaux et pour
» vous la plus vive sympathie.
» Je vous prie d'agréer, etc. »

FR. SARCEY.

» Permettez-moi, mon cher Ministre, de joindre à
» mes témoignages de gratitude mes très modestes féli-
» citations. Quoique peu compétent en matière biblio-

varului ministerului Afacerilor străine de a'mi face cunoscut că biblioteca departamentului nostru de Externe primise exemplarul oferit de mine acelei bibliotecă. Las asemenea procederi la aprețierea tuturor ómenilor bine crescuți.

Alexandru Lahovari cunoscea bine aceste dispozițiuni rău-voitoare ale Dluí Sturdza fața cu mine; și iată ce'mi scria după

» graphique, je vois bien le soin minutieux, la parfaite
» conscience, l'érudition sûre, et aussi la sûreté de
» choix qui caractérisent votre immense travail et le
» rendent infiniment précieux à quiconque voudra,
» actuellement et dans les âges futurs, acquérir une con-
» naissance complète de ce problème si ardu qu'on
» nomme la *question d'Orient*. L'achèvement d'un pareil
» travail procure une jouissance de l'ordre le plus élevé,
» et il est naturel que vos amis aiment à s'y associer. »

ALPHONSE RIVIER.

Asemenea cuvinte, venind de la asemenea bărbați, m'au mângâiat lesne de tăcerea desprețuitoare a Dluí D. Sturdza.

căderea partidului conservator de la putere,
in 1895 :

« J'ai été très heureux et très touché de
» votre lettre. Je n'ai fait pour vous que ce
» que tout ministre ayant un sentiment
» d'équité aurait fait. Aussi je mets
» l'expression de votre gratitude sur le
» compte de notre vieille amitié. Nos rela-
» tions datent, comme vous le dites, de bien
» loin : de notre jeunesse, et j'ai passé avec
» vous de bien agréables moments qui
» m'ont fait oublier pour quelque temps
» les soucis et les chagrins d'une existence
» fort agitée. Ceux qui se mêlent de faire le
» bonheur de leur pays doivent commencer
» par renoncer à leur tranquillité et à leur
» paix intérieure. Il serait cependant facile
» de ne pas s'en mêler...

» Je crains un peu pour vous ; le grand
» danger qui vous menace est la masse

» d'amateurs qui vont se jeter à la curée
» des places. Vous savez que dans notre
» parti on a souvent de la peine à trouver
» des gens qui consentent à quitter leurs
» foyers et leurs affaires pour représenter
» le pays à l'étranger. Il n'en est pas de
» même dans les rangs de nos adversaires,
» où chaque place a deux ou trois affamés
» qui la guettent... »

In urma retragerii sale de la guvern, Alexandru Lahovari luă hotărîrea de a se instala la Paris, pentru a se odihni și pentru a supraveghia mai de aproape educațiunea copiilor săi. Odihna însă nu convenia acelui bărbat energic, croit numai și numai pentru luptă. De și starea sănătății sale nu era tocmai satisfăcătoare, nimic însă nu lăsa să se prevaadă catastrofa care, cu opt-spre deuce luni mai în urmă, veni, ca un

trăsnet, să'l răpescă iubirei nóstre. Lahovari se regăsise cu plăcere in Paris, unde urma, cu mare interes, mişcarea literară şi artistică a capitalei Franciei. Teatrul avea mai cu sémă darul de a'l atrage, de şi nu mai era teatrul din tinereţile lui :

« Les théâtres de Paris sont atroces, 'mă
» scria Lahovari din Paris, in ianuarie 1897.
» Pas une des nouvelles pièces n'est tolé-
» rable. *Idylle tragique* est un four noir.
» Ainsi du reste. Les mélос de M. Ohnet,
» faits à la taille de M. Coquelin, et d'autres
» inepties, voilà le principal régal de cet
» hiver. *Lorenzaccio* a été un beau rôle
» pour Sarah; mais la pièce est horri-
» blement charcutée, et, en dehors de
» la grande artiste, jouée par une troupe
» de foire. Or, je ne suis pas assez Brési-
» lien ou Américain pour me contenter
» d'admirer un phénomène artistique, et

» me passer de tout le reste. Une bonne
» pièce et une bonne troupe d'ensemble
» sont des éléments indispensables pour
» que mon plaisir soit complet. Quoique
» venu plus tard que moi à Paris, vous
» savez combien les gens de notre généra-
» tion ont été gâtés sous ce rapport... Ce
» qui est amusant, par exemple, ce sont les
» cabarets artistiques, genre *Chat Noir*,
» qui pullulent depuis quelque temps. Ils
» ne sont pas toujours gais, et la chanson
» rosse ou macabre y fleurit largement. Mais
» enfin, il y a du nouveau, de l'original
» parfois, du scabreux toujours, et « cela
» fait passer une heure ou deux », comme
» disait Racine, en parlant de la question... »
Tot in acea scrisóre, Lahovari 'mă vorbia
de sănătatea lui : « Ma santé s'est un peu
» remise. Je ne sais si elle redeviendra
» jamais ce qu'elle a été. C'est peu pro-

» bable à l'âge où je suis arrivé. Enfin, en
» vivant comme le héron de La Fontaine, qui
» *vivait de régime et mangeait à ses heures,*
» je puis encore traîner une existence déco-
» lorée, privée de bonnes choses et d'émotions... »

În fine, el'mi anunța viitoroa lui sosire la Bruxelles, unde veni, pe la începutul lui februarie, și unde petrecu la mine o săptămână întrégă, care fugi repede, și în cursul căreia reținuți a casă prin asprimea iernei, și așeđați față unul cu altul, pe când

« În sobă arde (a) focul, tovarăș mângăios », (1)

vorbirăm în liniște de tóte suvenirele nóstre din trecut, aruncând o privire melancolică, dar dulce, asupra ȓilelor fericite ce trăiserăm împreună la Bucuresci, în Franca, și

(1) Alecsandri. PASTELURI. *Serile la Miresti.*

in fine in Elveția, unde făcuserăm, in 1893, o călătorie din cele mai plăcute.

Într'o séră Lahovari, dând un liber curs cugetărilor sale, și resfoind el însuși unele din paginile cele mai interesante ale vieței lui publice, 'mă expuse pe larg, in intimitatea unei convorbiri familiare, tot ce el voise să realizeze pentru binele țerei: reformele ce încercase a introduce in legislațiune, silirile lui pentru îmbunătățirea magistraturei, sfortările personale ce făcuse pentru cohesiunea și întărirea partidului conservator. Lahovari vorbea cu o animațiune extraordinară; de-o-dată obrazul lui se aprinse, glasul i se opri in gură, iar dînsul abia putu să se arunce pe un jeț, cerënd in grabă un pahar de apă, și plângëndu-se de bătăi de inimă și de sufocațiune care ținu numai câte-va momente. Vēđui atunci pentru ântăia dată că

sănătatea lui era compromisă ; eram departe însă de a'mi închipui că 'l vedeam, in acea sêră, pentru cea din urmă óră din viața mea. Și într'adevăr, Lahovari se întorse a doua zi la Paris, lăsându-mi, cu regretele inevitabile ale despărțirei, suvenirul cel mai agreabil al amicalei vizite ce'mi făcuse. Cred că și dînsul fu mulțumit de șederea sa la Bruxelles, căci arată in mai multe rînduri dómnei Lahovari deplina satisfacțiune ce'î adusese acest voiaj. Tótă lumea cunósce cele ce s'aũ petrecut in urmă : plecarea lui Lahovari la Nizza, unde se simți greu indispus, grabnica sa întórcere la Paris, și in fine catastrofa fulgerătoare din nóptea de la 3-4 martie. Îndată ce aflaĩ, printr'o depeșă a familieĩ, durerósă știre a încetărei din viață a lui Lahovari, cerui și obținuĩ de la Dl. C. Stoicescu, ministrul nostru de Externe, autorizarea de

a porni la Paris, spre a asista la serviciul funebru oficiat in biserica noastră pentru odihna nobilului suflet ce încetase de a bate, și cu care se stinsese tot-de-odată unul din spiritele cele mai înalte, cele mai luminate, cele mai mărețe ale României. Să 'mă fie permis de a reproduce aci cuvintele rostite de mine, la gara Estului, dinaintea sicriului care conținea rămășițele pămîntesci ale lui Alexandru Lahovari, la plecarea corpului din Paris spre Bucuresci. Aceste cuvinte sunt ca o prescurtare fidelă a celor ce, cu un condeiu foarte slab, dar cu o sinceritate întregă și cu o adîncă emoțiune, am încercat a scri, in capitolul de față, despre ilustrul și neuitatul patriot :

« Nu'mă aparține de a expune viața publică a bărbatului eminent pe care o mörte prematură l'a răpit de-odată afecțiuneii noastre. Acéstă sarcină, saă mai

» bine ȃis, acest onor, revine la tovarăşii
» lui de luptă, la aceia care in timp de mai
» mult de un pătrar de veac au fost colegii
» şi colaboratorii sei in sînul adunărilor
» legislative ale Romăniei precum şi in
» diferitele Cabinete din care el a făcut
» parte. Ei vor ȃice, pe marginea mormîn-
» tului sei, ce bărbat de Stat remarcabil,
» ce mare patriot, ce orator puternic a fost
» Alexandru Lahovari, şi ce pierdere ire-
» parabilă patria romănă face astăzi in
» persóna lui.

« Căt despre mine, care atăt dintr'o
» pornire firéscă căt şi prin îndatoririle
» mele profesionale, m'am ţinut tot-d'a-una
» departe de luptele politice, viú, numai ca
» amic personal al aceluia care ne a părăsit,
» să aduc memoriei lui un ultim omagiú
» de afecţiune şi de regrete. Prietenia nós-
» tră data de mult timp : fuseserăm, sunt

» acum vre-o patru-șeci de ani, conșcolari
» pe băncile colegiului Louis-le-Grand, și
» încă de atunci eu rămăsesem sub adîncă
» impresiune a strălucitelor succese uni-
» versitare ale lui Alexandru Lahovari.
» Aceste succese fuseseră considerabile și
» avuseseră un răsădit mare nu numai la
» Louis-le-Grand și la Concursul general,
» dar și la Facultatea de drept a căreia
» Lahovari era doctor și de mai multe ori
» laureat. Îl regăsiți la București, cînd,
» după terminarea studiilor mele, me în-
» torsei și eu în țară, și mulțumită suveni-
» rului anilor petrecuți de noi în zidurile
» ospătose ale aceluiaș liceu, mulțumiți
» amorului și cultului literelor pe care le
» sorbiserăm unul și altul la aceleași
» izvoare, precum și la o potrivire de păreri,
» de gusturi, de simțiri în materie de arte
» și de literatură, născu între noi o prie-

» tenie care a crescut și s'a întărit cu vre-
» mea. 'Mi-a fost dat, in cursul acelor rela-
» ționii, care au ținut aproape trei-șzeci de
» ani, de a cunoce bine pe Alexandru
» Lahovari și de a prețui in fie-care di
» mai mult calitățile eminente care'l deose-
» biaă între toți. Pe lângă adîncimea
» cugetărei, rectitudinea judecătēi, varie-
» tatea și întinderea cunoștințelor, știința
» cumplită a dreptului, el mai poseda tôte
» darurile unei inimii de elită, unui suflet
» sensibil, iubitor și generos. De o lealitate
» perfectă, de o desinteresare absolută, pe
» care însi-și adversarii seii au recunoscut-o
» tot-d'a-una, Lahovari aducea in relațiu-
» nile vieței private o curtenie și o bunătate
» tot așa de mari cași puterea, ca și infocarea
» admirabilui seii talent oratoriū. Tată de
» familie exemplar, prieten sigur și devotat,
» el nu se simția nicăiri mai fericit decăt

» in mijlocul familiei sale, pe care o iubia
» cu o dragoste nemărginită, și in societa-
» tea unor amici intimi, care'i arătau cea
» mai vie afecțiune. De câte-orî nu l'am
» vădut, după vre-o ședință animată a
» Camerei saũ a Senatului, in cursul căr-
» eia elocența lui răpise pe cei mai neho-
» tărîți, întorcendũ-se repede a-casă pentru
» a se desfăta cu copiii sei și pentru a uita,
» lângă dinșii, grijele și necazurile puterei!
» Frații sei, care'l plîng împreună cu noi,
» aũ păstrat suvenirul acelor întruniri
» voióse, tot-d'a-una prea pușin dese după
» placul nostru, și pe care elle anima cu acea
» vorbă fermecătoare ce nu ne săturam de
» a asculta! Ministrul, bărbatul de Stat,
» oratorul dispăreaũ; ne aflam față cu
» omul de litere, cu eruditul, cu artistul;
» discutam cu animațiune meritul celui
» din urmă volum publicat de Calmann

» Lévy saŭ de Lemerre; citiam proza lui
» Anatole France saŭ a lui Maupassant; re-
» citam versurile lui Musset, lui Lamartine,
» lui Hugo, si adese-orî ale lui Alecsandri,
» marele nostru poet național, pentru
» care Lahovari avea cea mai vie admira-
» țione, si ale căruia versuri cele mai neîn-
» semnate el le scia pe din afară; in fine vor-
» biam cu înfocare de Paris, de acel drag și
» mare Paris, unde Lahovari 'și petre-
» cuse totă tinerețea, unde voise că fiul
» seŭ să fie crescut, si unde s'a întors ca să
» móră, încărcat cu demnități și cu ono-
» ruri, după o existență gloriósă, din
» nenorocire secerată prea de vreme! Pari-
» sul îi datora înmormîntarea pompósă
» ce i face astăzi, căci el a fost tot-d'a-
» una nu numai un amic sincer al Fran-
» ciei și un admirator pasionat al geniului
» frances, dar încă și un vizitator obicnuit
» și fervent al măreței Capitale!

» Dea Dumneđeũ cã concursul tuturor
» bãrbașilor care l'aũ însotit pãnã aci pen-
» tru a i aduce un ultim omagiũ de stimã
» și de afecțiune sã ușureze — dacã o ase-
» menea mângãiere e posibilã — durerea
» in care mórtea lui a azvirlit pe tóte rudele
» sale, și dea Dumneđeũ cã noi, compa-
» trioșii sei, sã ne inspirãm neîncetat de
» exemplul frumósei și nobilei vieți a lui
» Alexandru Lahovari pentru a servi, cum
» el a servit tot-d'a-una, cu rívnã, devo-
» tament și fidelitate, pe Augustul nostru
» Rege și pe scumpa și frumósa nóstrã
» Țãrã! »

V

Am ajuns la partea cea mai delicată a scrierei mele : relațiunile mele cu Dl. Sturdza, și purtarea Dsale față cu mine. Voi trata această materie cu o mare rezervă și cu multă cumpătare, nu numai fiind că e vorba de mine, și că cestiunile personale aș, cu drept cuvânt, darul de a displace publicului, dar și pentru că Dl. Sturdza, prim-ministru al M. S. Regelui, este încă astăzi depositarul unei autorități care

trebuie să fie respectată. Pe de altă parte, de și am părăsit serviciul, tot me consider legat prin secretul profesional; de aceea nu voi publica nici corespondența mea cu Dl. Sturdza, nici demisiunea motivată ce am fost nevoit să'i o trimit D^{sale}; totuși cred că 'mă este permis de a arăta cum și in ce chip actualul președinte al Consiliului înțelege exercițiul puterii, și ce lipsă de bună-cuviință și de curtenie D^{sa} aduce in relațiunile sale oficiale cu înalții funcționari ai Statului. Cu această ocaziune voi semnala, dintr' un punct de vedere general, unele defecte ale administrațiunei D^{sale}, defecte care aū existat póte și sub alte guverne, dar care sar in ochi in mod și mai învederat, din pricina apucăturilor autoritare și arbitrare ale D^{lui} Sturdza, precum și a principiilor, cu totul greșite după mine, urmate de D^{sa} in conducerea departamentului

nostru de Externe. Nu uit că, precum ȕice
Horaŕiũ :

..... incedo per ignes
Suppositos cineri doloso..... (1);

voi fi deci de o prudenŕă extremă, cu atât
mai mult cu cât nu am nici un sentiment
de ură saũ de rėsbunare contra Dluĩ Sturdza,
și că cea ce combat mai cu sėmă este siste-
mul, ci nu persóna.

Știam de mult că Dl. Sturdza nu me
luase la ochĩ bunĩ; negreșit că ĩ eram anti-
patic și suspect, din cauza legăturilor mele
cu Alexandru Lahovari. Știam de aseme-
nea că, de și D^{sa} anunŕase, la venirea libe-
ralilor la putere, că nu se va atinge de nici
un funcŕionar din carieră, un ministru
rėũ-voitor póte pretutindenĩ — și la noi

(1) *Lyric.*, II, I.

mai lesne decât aïurea — să depărteze din serviciu, prin mijlóce și măsuri piezișe, pe orî-cine nu se bucură de simpatia saú de încrederea lui. Astfel făcuse Dl. Sturdza cu duoï funcționari ai departamentului D^{sale} care aveaú marele cusur, unul de a fi frate cu Dl. Leon Ghyka, fost deputat conservator, iar cel l'alt de a purta numele de Lahovari. Vreaú să vorbesc de DD. Theodor Ghika, secretar al doilea la Legațiunea nóstră din Londra, și Alexandru Gr. Lahovari, cancelar al Consulatului din Ismail, detașat cu serviciul la Bruxelles. Acești tineri, inteligenți și bine crescuți, care făceau cinste diplomației nóstre prin purtarea lor corectă precum și prin buna situațiune personală ce'și făcuseră in străinătate, aparțineau acelei clase odioșe a « ciocoilor », in care Dl. Sturdza nu pierde nici o ocasiune de a lovi cu ana-

tema. Să'i dea afară pur și simplu, negreșit că asta fusese prima idee a D-lui Sturdza; totuși D^{sa} s'a gândit că o execuțiune așa de brutală ar fi revoltat chiar pe cei mai indiferenți; și atunci ce a născocit Dl. Sturdza?

A șters pe neașteptate, din budget, sub pretext de economii, postul de secretar al doilea la Londra, postul de cancelar la Consulatul din Ismail, și apoi bucurându-se din suflet de renghiuul jucat acelor tineri, a ținut acolișilor D^{sale} de la minister: « Ia să vedem acum cum putem scăpa și de Bengescu. »

În luna iulie 1896, M. S. Regele 'mă făcu marea onóre de a me desemna, pentru a merge, în calitate de Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar al Seű, la Atena, spre a relua relațiunile diplomatice dintre România și Grecia, întrerupte de la 1892.

Misiunea mea avea un caracter provizoriu; eu păstram posturile mele de ministru

la Bruxelles și la Haga, unde era bine înțeles că me voi întorce, îndată după numirea, la Atena, a unui titular definitiv. Cu toate că me pregăteam, tocmai în acel moment, a cere un concediū pentru a me duce la băi, precum făcusem și în anii precedenți, primii cu recunoștință înalta însărcinare ce mi era încredințată, și doritor de a me supune îndată ordinelor M. S. Regelui, pornii de la Bruxelles la București, pentru a me presenta Suveranului și pentru a mi urma, prin Constantinopol, drumul spre Atena. Dl. Sturdza era dus la băi (la Gastein, dacă nu me înșel); în lipsa D^{sale}, vedui pe răposatul G. Cantacuzino, care ținea interimul ministerului de Externe, și l rugai cu multă insistență să binevoiască a mi da un secretar, sau cel puțin un atașat: căci nu renunțasem la proiectul de a lua, după prezentarea scrisorilor mele de

acreditare, congediul necesar pentru căutarea sănătății mele. Ministrul interimar binevoi a'mi răspunde că cestiunea secretarului se va tranșa, în sensul dorințelor mele, îndată după întórcerea Dluí Sturdza la București, și pe baza acestei promisiuni, plecai la Atena pentru a me achita de misiunea măgulitoare cu care fusesem însărcinat.

Sosit în Pireu la 30 iulie, avusesem onórea de a fi primit, chiar a doua zi, în audiență solemnă de către M. S. Regele George, și începusem a lua din mâinele Dluí duce de Avarna, ministrul M. S. Regeluí Umberto, serviciul și arhiva Cancelariei noastre, care, în urma întreruperii relațiilor dintre Grecia și România, trecuse sub paza și sub binevoitórea îngrijire a Legațiunei regale a Italiei la Atena, când, din nenorocire, constatái că starea sănă-

tăței mele, nu tocmai satisfăcătoare la plecarea mea din Bruxelles, se agravase în mod simțitor, pe de-o parte din cauza osteinelilor unei lungi călătorii întreprinsă tocmai în temeiul lui cuptor, iar pe de altă parte prin efectul căldurilor toride ce găsisem în Grecia, și cu care nu eram deprins. În vremea aceasta, Dl. Sturdza revenise în țară, și i'ă adresasem o cerere de concediū de o lună pentru a putea me repeși la vre-o stațiune termală din Francia sau din Germania. Să vede că această cerere avu darul de a exaspera pe Dl. Sturdza. D^{sa} 'și făcuse cura la Gastein; se întorsese a-casă, plin de sănătate și de vigóre; ce i'ă păsa dacă un « împiegat » al D^{salc} (căci astfel Dl. Sturdza califică pe miniștrii Regelui în străinătate) zăcea pe un pat de otel, chinuit de dureri nesuferite, și victima zelului, póte excesiv, ce l' adusese întru îndeplinirea datoriei sale.

Un funcționar nu are dreptul de a se îmbolnăvi; el e o vită de povară, osândită a împlini, sub toate latitudinile, munca ce i a impus-o Dl. Sturdza: să crape, dacă vrea, dar să crape cifrând o depeșă saă așternând un raport.

Și într'adevăr, la cererea mea de congediū Dl. Sturdza răsponse că nu fusesem trimis la Atena pentru a petrece pe la băi, ci pentru a i adresa note și telegrame.

Acel răspuns al ministrului me găsi greū bolnav. Zăcuī patru-spre-ḑece ḑile, supus la o tratare medicală din cele mai debilitante, și primind de patru orī pe ḑi vizita practicianului celui mai distins din Atena, Dl. doctor Thalīs, care, vḑḑḑnd că nimic nu putea să mī ușureze suferinḑele, ceru, in mai multe rīndurī, un consult cu un confrate al seū, profesor la Universitate. M. S. Regele George binevoia, in fie-care

đi, să trimită pe un ofițer de ordonanță ca să cerceteze despre starea mea, pe care điarele elene o reprezentaă ca îngrijitoare, iar Dl. Skouses, ministrul Afacerilor străine, care, în aceste împrejurări, 'mă arată cea mai vie simpatie, cređu de cuviință a telegrafia la Bucuresci pentru a aduce bóla mea la cunoșcința ministerului. Dl. Sturdza însă, nevoind cu nici un preț că să fiă bolnav, rídea în barba D^{sale}, đicënd că jucam o comedie, și că, spre a me face interesant, me înțeleseam cu Dl. Skouses pentru că D^{sa} să transmită departamentului nostru de Externe un buletin al sănătăței mele, după cum se obi-cinuesce, în cazurile grave, pentru personaje de marcă. Abia am nevoie să adaog că, la Bucuresci, saă mai bine đis la minister, se dedese ordin de a se observa o tăcere absolută asupra știrilor

venite din Atena în privința bôlei mele ; diarele oficióse, care anunță cu gălăgie cel mai mic guturaiu al senatorilor și al deputaților din majoritate « urândule o grabnică însănătoșire », nici că pomeniau de mine ; se póte însă că, dacă m'aș fi decis să mor, s'ar fi decis și ele a presenta « întristatei familii sincerele lor condoleanțe ».

Eșisem din acéstă criză fórte doborît și fórte slăbit, iar doctoriî me trimiseseră la Kephisia, lângă Atena, pentru a me întrema și a putea porni, cât mai de grabă, la Carlsbad sau la Vichy. Spre acest sfîrșit, adresaî Dluî Sturdza o nouă cerere de congediü însoțită de certificatele medicale cele mai explicite și cele mai convingátore : congediul 'mî fu acordat pe la începutul lui septembrie ; totuși Dl. Sturdza, cu tertipurile care'î sunt familiare, trăgăni astfel

lucrurile încât nu putei pleca din Atena decât cu o lună mai târziu. Și într'adevăr, cum mi' ar fi fost posibil de a părăsi postul meu fără a fi remis prealabil serviciul secretarului său atașatului pe care'l așteptam în zadar de două luni? Instalasem arhiva și cancelaria într'o odaie a otelului « Marelui Britaniei », unde locuiam : se putea óre să închid ușa, și să las cheia portarului, dîcîndu-i : « Dacă se va presenta cineva » pentru o legalizare sau pentru o viză, » trebuie să aștepte, căci me duc pînă la » Vichy ! ». Acordarea unui concediu în asemenea condițiuni echivala pur și simplu cu refuzul orî-cărui fel de concediu. De câte-orî scriam la București : « Nu pot » profita de permisiunea ce mi'ați acordat » de a me absenta de la post, pînă ce » nu'mi va veni un lociitor », mi se rîspundea : « Funcționarii disponibili sunt

» duși la manevre »; sau « M. S. Împăratul » Franz-Josif e așteptat în capitală: nu » avem vreme de a ne ocupa de D^{ta} ». Cred de prisos de a insista asupra puerilității și ridiculului acestor răspunsuri; doresc numai să constat că, dacă Dl. Sturdza, încolțit și neavând în cotro, 'mă acordase un concediū « pro forma », D^{sa} nu admitea cu nici un preț că să me folosesc de pretinsa favóre ce'mă făcuse cu sila. În urma urmelor, vădend că mi se refuza cu precugetare trimiterea unui însărcinat cu afaceri (sosise octombrie, și cura mea devenia din zi în zi mai problematică) me hotărîi a transporta arhiva la Consulatul nostru din Atena, încredințai serviciul consulului, și pornii în grabă, prin Bucuresci, la Paris, unde Dl. doctor Landouzy, profesor la Facultatea de medicină, găsindūme într'o stare fórte próstă, 'mă ordonă o

odihnă absolută de mai multe luni. De altmintrelea, pot ȳice că, din punctul de vedere al intereselor n3stre, prezența mea la Atena era apr3pe de prisos. Dl. Sturdza 'mi făcuse acolo o situațiune intolerabilă. Se știe (căci faptul a fost de notorietate publică) că imediat după reluarea relațiunilor diplomatice, începuseră la Bucuresci negocieri relative la încheierea unui tractat de comerci3 și a unei convențiuni consulare între ambele Țări. Ei bine! pe cât timp am stat în Atena, n'am fost înștiințat o singură dată nu ȳic de mersul, dar nici chiar de deschiderea acelor negocieri. Aflam tot ce se făcea la Bucuresci prin Dl. Skouses, prin colegii mei din corpul diplomatic, care mai toți primiau de la Guvernele lor informațiuni în această privință, și care cunoscea3, mult mai bine decât mine, prin Viena, Berlin și Petersburg, pretențiunile r3dicate

și concesiunile făcute de ambele State precum și șansele de succes sau probabilitățile de nereușită ale tratativelor, căci cestiunea interesa pe totă lumea la Atena. Eă singur, ministru al Țerei, trimis în Grecia în misiune extraordinară, transportat, cu cheltuieli considerabile din partea Guvernului de la o extremitate a Europei la cea l'altă, eă singur habar n'aveam de o afacere care me privia, pare-mi-se, mai mult decât pe oră-cine.

Me legasem cu Dl. Skouses; locuiam, la Kephisia, în acelaș otel; măncam la o masă cu D^{sa}, și de câte-oră ministrul Afacerilor streine me întreținea de negocierile din București, rămâneam cu gura căscată, nefiind în stare de a'ă răspunde, din pricina lipsei desăvârșite de oră-cefel de instrucțiune din partea Dluă Sturdza. Nu'mă convenia să joc un asemenea rol, care me

înjosia față cu Guvernul grecesc, față cu colegii mei, față cu mine însu-mi. Cea ce mi convenia încă și mai puțin era de a auzi pe unii din acei colegi convorbind, în deplină cunoștință de cauză, cu ministrul de Externe elin despre tratativele greco-române, pe când eu, reprezentantul Regelui la Atena, eram ținut sistematic de către Guvernul meu în afară de tot ce se lucra la București. Și să nu vie Dl. Sturdza să tăgăduască veracitatea acestor afirmațiuni, nici să pretinză că, din cauza bólei de care fusesem lovit, D^{sa} se văduse silit de a se lipsi de serviciile mele. Dl Sturdza știe foarte bine că, de și bolnav, de si ignorat cu desăvârșire de D^{sa}, totuși' mi am făcut datoria adresându-i, în afacerea de care e vorba, mai multe raporturi la care D^{sa} n'a răspuns nici-odată. Astfel înțelege Dl. Sturdza serviciul diplomatic, și astfel se pórtă D^{lui} față

cu agenții dependenți de departamentul D^{sale}. Aceste procederi nepomenite, nimeni pînă astăzi n'a avut curagiul de a le da pe față : cred că aduc un serviciu țerei mele, desvăluind-le in trista lor realitate.

Aș dori, cu această ocasiune, să generalizez cestiunea, și să arăt cât de vătămător este pentru buna direcțiune a intereselor române in străinătate acel sistem deplorabil al departamentului nostru de Externe de a nu întreține o corespondență politică regulată cu șefii noștri de misiune, spre a'î pune in măsură de a ști care sunt principiile și ideile adoptate de Guvern in materie de politică exterioară și interioară; ce interpretare trebuesce dată evenimentelor și faptelor importante petrecute la noi; ce semnificațiune are cutare saũ cutare act al Cabinetului, etc., etc. De cãnd aũ venit liberalii la putere, s'a schimbat de trei ori

Președintele Consiliului; s'aă ivit mai multe crize prezidențiale in Cameră și in Senat; s'aă reluat relațiunile diplomatice cu Grecia; M. S. Regele a asistat la inaugurarea Porților de fer, și apoi a primit la București și la Sinaia vizitele M. S. Împăratului Franz-Josif, M. S. Regelui Sărbiei, A. S. R. Principelui Ferdinand al Bulgariei (vorbesc numai de faptele întimplăte pe când eu eram încă in serviciu). Aș vrea să știu dacă Dl. Sturdza s'aă gândit, o singură dată, de a aduce la cunoșcința agenților politici dependenți de departamentul D^{asle} măcar una din aceste întimplări, spre a'ă pune in măsură de a putea cel puțin convorbi despre ele cu miniștrii Afacerilor străine aă Puterilor pe lingă care sunt acreditați? Pentru ce Dl. Sturdza s'aă retras de la Guvern, și apoi iar a venit in capul afacerilor? Ce consecințe aă avut, din punctul de

vedere politic și economic, reluarea relațiilor cu Grecia, precum și vizitele făcute Augustului nostru Suveran de către Înalții Oaspeți ai Majestății Sale? Care a fost, și care este, cauza principală a desbinărilor — mult timp tăgăduite — din partidul liberal? Atâtea cestiuni de un interes, pare-mi-se, capital, și asupra cărora s'a păstrat, față cu șefii de misiune români în străinătate, un mutism absolut. Apoi cum vrea Dl. Sturdza că agenții D^{sale} să servescă cu folos o politică care pentru dînșii rămâne ocultă și misterioasă? Oare Dl. Sturdza 'și închipuesce că fiind-că sărută o-dată pe an mâna Împăratului Austriei, fiind-că face câte-va genuflexiuni dinaintea Împăratului Germaniei, și se prosternă în fața Țarului într'o atitudine plină de pocăință, asta e de ajuns pentru că politica noastră exterióră să mērgă strună, pentru

că miniștrii noștri în străinătate să fie considerați de către D^{sa} ca niște cantități cu totul neglijabile, și pentru că D^{lui} să vie să le țină, ca « Medea » lui Corneille :

. . . Moi,

Moi, dis-je, et c'est assez..... (1)

Dl. Sturdza e foarte exigent și cere foarte mult de la « împiegații » care stau sub ordinele D^{sale} : depeși, raporturi, comunicări de tot felul, dări de seamă amănunțite, și având drept obiect politica, economia politică, finanțele, comerțul, statistica țărilor în care diplomații noștri sunt acreditați; ce concurs, ce ajutor le dă însă D^{sa} pentru îndeplinirea misiunii lor? Le trimite gratis « Monitorul », care, după D^{sa},

(1) *Medée*, I, V.

trebuie să fie « Decalogul » lor; și dacă, din întâmplare, le scapă din vedere un anuniu, D^{sa} strigă în gura mare că ei nu sunt la înălțimea îndatoririlor ce le incumbă. Lucru ar fi în adevăr de râs, dacă n'ar fi așa de trist!

Dl. Sturdza, care ține foarte mult să fie bine informat, dar căruia nu îi convine că șefii noștri de misiune să se folosescă și ei de informațiunile ce îi sunt adresate, a luat, de la venirea D^{sale} în capul departamentului de Externe, o serie de măsuri având drept rezultat de a lăsa pe miniștrii noștri în străinătate într'o ignoranță desăvârșită de tot ce se petrece nu numai în țară, dar și în Statele în care întreținem misiuni diplomatice. Am semnalat mai sus suprimarea publicațiunei conținând raporturile întocmite de secretarii de Legațiune, de Consuli și de vice-Consuli asupra mișcării

comerciale și economice a țărilor în care acești agenți funcționează : susținea publicațiune, foarte utilă, a fost de-o dată oprită, sub pretext de economie bugetară, și numai unele din lucrările Consulilor apar din când în când în *Monitorul oficial* — « rari nantes in gurgite vasto » — unde nu e tot-d'a-una lesne de a le descoperi. S'a oprit de asemenea comunicarea ce se făcea diferitelor Legațiuni a raporturilor politice adresate ministerului de către agenții noștri diplomatici, sau cel puțin a părților din acele raporturi care puteau, fără inconvenient, să fie divulgate în mod confidențial. O asemenea comunicare avea un folos îndoit : pe de o parte, personalul nostru diplomatic putea cunoște, dintr'o sorginte sigură, trăsăturile generale ale politicei externe și interne a diferitelor Guverne, și era pus în situațiune de a apreenția, după adevărata lor

importantă, evenimentele politice petrecute în fie-care țară; iar pe de altă parte, agenții noștri în străinătate, împinși de un amor-propriu firesc (La Rochefoucauld a spus că « amorul propriu este mai abil decât omul cel mai abil din lume (1) »); știind tot de-odată ca raporturile lor vor trece sub ochii atenți (și nu tot-d'a-una binevoitori) ai colegilor lor, aduceau în concepțiunea și în redactarea lucrărilor înaintate ministerului o băgare de seamă deosebită. Nu mai vorbesc de bunul obicei ce luaseră unii din miniștrii noștri de Externe de a notifica, în termeni curtenitori și amabili pentru miniștrii noștri plenipotențiară, venirea lor la Guvern, sau retragerea lor de la putere, mulțumind, în acest din urmă caz, fie-căruia pentru con-

(1) « Réflexions morales », IV.

cursul binevoitor ce le dedese întru îndeplinirea înaltei lor misiuni. Dl. Sturdza, care desprețuesce și uresce pe cei mai mulți dintre diplomații noștri, și mai cu sémă pe aceia care' și au făcut studiile in Francia, n'a căutat nică-odată să aibă asemenea atențiunii. Cât despre cele l'alte dispozițiuni înțelepte despre care vorbiți mai sus, și care erau in vigóre sub ministerul lui Alexandru Lahovari, actualul Președinte al Consiliului le a lăsat să cadă cu desăvârșire in desuetudine. De altmintrelea, o reformă completă a serviciilor departamentului nostru de Externe devine din și in și mai necesară. Cea mai importantă, cea mai urgentă, după mine, ar fi de a se chiema, in capul secretariatului general precum și al direcțiunilor politice și consulare, nu un prim său un al doilea secretar de legațiune, căroră, cu tótă inteligența ce pot avea, cu

tótă încrederea ce le arată ministrul, totuși le lipsește experiența necesară pentru a îndeplini cu autoritate înaltele lor funcțiuni, ci numai miniștri plenipotențiarî de clasa II^a, saũ chiar de clasa I^a, deprinși cu mănuierea afacerilor publice, cunoscënd in mod perfect atribuțiunile și îndatoririle lor, și capabilî de a conduce cu activitate și cu energie ramurile de serviciũ ce le sunt încredințate.

Un ministru (maĩ cu sémă când el e tot de-odată președinte al Consiliului), nu póte interveni personal, in fie-care ȓi, la fie-care moment, pentru a grăbi, deslega, expedia nenumăratele afaceri care sunt de competența cutăruia saũ cutăruia funcționar. Politica generală, Parlamentul, grija intereselor publice'i răpesc tot timpul de care el dispune. E decĩ necesar că dînsul să fie ajutat de colaboratori maturi, iscusiți,

liberi de a lua, sub propria lor răspundere, o inițiativă personală, fără că șeful lor să fie silit mereu de a'î conduce, de a'î sfătui, și de a le face într'una tréba pe jumătate. O asemenea organizare e in vigóre in Belgia, unde dá șilnic cele mai bune rezultate. Secretarul general al departamentului de Externe belgian, Dl. baron Lambermont, ministru plenipotențiar de clasa I^a, ministru de Stat, mare-Cruce al ordinului Leopold, ocupă acel post de trei-șeci de ani și mai bine, și e cunoscut ca unul din bărbații politici cei mai însemnați din tótă Europa. Alături cu dînsul, ministrul pare un fórte mic personaj, căci Dl. baron Lambermont e ca tradițiunea vie și ca însuși sufletul al ministerului Afacerilor străine din Belgia. Am avut și noi, odinióră, ca secretar general al departamentului nostru de Externe, un diplomat de valóre, care a lăsat, pretu-

tindenii unde a trecut, cele mai plăcute și cele mai măgulitoare suvenire : voi să vorbesc de fostul meu coleg, Dl. M. Mitilineu, pe care Dl. Sturdza a găsit de cuviință de a'l trata de *incapabil* și de *nemernic* chiar în sinul Parlamentului român : astfel se răsplătesce la noi o viață întregă consacrată serviciului patriei !

Nu numai secretarul general, dar și directorul afacerilor politice, directorul afacerilor comerciale, directorul contenciosului și al protocolului, directorul cancelariei sunt, în Belgia, miniștri plenipotențiară, cu care diplomații acreditați la Bruxelles sunt obișnuiți a trata direct chestiunile cele mai delicate ale politicii internaționale. La noi, nu se rapatriază un indigent, nu se eliberează un pașaport fără știrea nici fără voia Dluî Sturdza. D^{sa} neavând timpul de a se ocupa cu asemenea bagatele, serviciul se face

neapărat în condițiuni rele, încete și anevoioase; soluțiunea celei mai mici afaceri cere un timp îndelungat și ține, tocmai ca în Turcia, săptămâni, luni, și chiar ani întregi. Despre acesta voi da un singur exemplu : reforma tarifului consular, pusă în lucrare de mai bine de patru ani, și care era în ajunul de a se realiza la venirea Dnului Sturdza la putere, n'a mai făcut de atunci nici un pas înainte, de și toate Legațiunile, toate Consulatele n'aș încetat de a se plânge de întocmirea defectuoasă a tarifului din 1880. Eu cred că o mare parte din aceste neajunsuri ar dispărea dacă s'ar aduce în capul principalelor direcțiuni ale departamentului nostru de Externe nu tineri grăbiți de ași face cariera, și care privesc înalte pozițiuni ce le sunt încredințate ca niște trepte numai bune de ași rîdica mai repede la rangul de ministru, ci diplomați

puși la încercare, ajunși în vârful scării ierarhice, și de experiența cărora însuși ministrul ar trebui să se folosească.

În cea ce privește serviciul exterior, înființarea, în fie-care Legațiune, a unui cancelar, după cum se obișnuiesc în toate țările care au o diplomație bine organizată, mi se pare o reformă pe cât de necesară, pe atât de lesne de realizat. Un ministru, ajutat de un bun cancelar, poate conduce singur, adică fără secretar și fără atașat, o legațiune care n'are multe afaceri de rezolvat. Legea pentru reorganizarea ministerului Afacerilor străine din 1894 prevede că numărul maximum al secretarilor în serviciul Legațiunilor e fixat la 21, și anume : 8 secretari de clasa I^a, 7 de clasa II^a, și 6 de clasa III^a, numărul atașărilor retribuiți rămanând a se determina prin legea bugetară anuală. S'ar putea reduce, în óre-

care măsură, numărul acestor funcționari, și cu economiile budgetare astfel realizate s'ar crea vre-o ștece posturi de cancelari, care ar fi de un folos neprețuit pentru buna funcționare a misiunilor noastre din străinătate. In orî-ce cas, e indispensabil și urgent că consilierii, secretarii și atașaii astăzi in funcțiune să fie împărțiți, între diferitele noastre Legațiuni, in mod mai priceput și mai rațional decât actualmente. Sunt unele oficie diplomatice, ca de exemplu Bruxelles, pe lângă care aũ funcționat in acelaș timp un consilier și doi primii secretari, pe când altele, ca Petersburg, n'aveaũ nici consilier, nici secretar, nici atașat. E timp că o asemenea stare de lucruri să înceteze, și că fie-care Legațiune, înzestrându-se cu un cancelar, să nu mai primescă decât numărul de funcționari necesar pentru a asigura regularitatea serviciului. Va fi óre

Dl. Sturdza ministrul binefăcător care va realiza măcar o parte din aceste reforme? Din nenorocire eu cred că nu, căci D^{sa}, după cum am arătat mai sus, pare a se desinterea de tot ce privesce progresul și starea înfloritoare a oficiilor noastre diplomatice; pentru D^{sa} cariera abia există; D^{lui} nu ține cătuși de puțin seamă de drepturile dobândite, iar în mai toate numirile ce le face e condus său de spiritul de partid, său de preferințele și de simpatiile sale personale. Din cinci consilieri de legațiune în exercițiu pe la mijlocul anului 1898, (se știe că un prim secretar numai după cinci ani de serviciu în acest grad poate obține titlul de consilier), nici unul n'a fost chemat să ocupe posturile de secretar general și de șef al diviziunii politice la ministerul nostru de Externe, posturi devenite vacante la acea epocă, și la care au fost înaintați doi

primi secretari de legațiune, avënd, unul
doi anï și jumătate, iar cel l'alt abia câte-va
dile de stagiü in acest din urmă grad. Ni-
menï nu contestă Dluï Sturdza dreptul de a
alege, după placul seü, pe secretarul gene-
ral al ministerului, care, după lege, póte fi
recrutat chiar in afară de personalul diplo-
matic, și scutit de orï-ce condițiune de
vîrstă, de diplomă, de stagiü, etc.; pot
însă'i afirma că corpul diplomatic român a
vădüt cu surprindere postul important de
șef al diviziunei politice atribuit unui func-
ționar care este cel mai tēnēr și cel mai
recent in grad din toți secretariï de clasa I^a
in exercițiü. Acésta o constat fără a voi
cātuși de puțin să tăgăduesc meritele func-
ționarilor care au fost desemnați pentru a
ocupa acele înalte situațiuni. Recentă și
nemerita numire in posturile de ministru la
Bruxelles și de consul-general la Buda-

Pesta a doi dintre consilierii noștri de Legațiune cei mai capabili abia a dat o satisfacțiune târzie drepturilor vechimei, de care se ținuse prea puțin sémă cu ocasiunea înaintărilor mai sus menționate.

Dar e timp să ajung la cele din urmă neînțelegeri ale mele cu Dl. Sturdza, sau mai bine ȃis la ultimele nedreptăți ale D^{sale} față cu mine.

La întórcerea mea din Atena, după ce me prezentasem M. S. Regelui, Care me primi cu acea Înaltă bunăvoință cu care M. S. m'a onorat in tot timpul carierei mele, căutați a întâlneți nu o dată, nu de duoe, ci póte de ȃcece orı pe Dl. Sturdza ; D^{sa} însă nu voi cu nici un preț să'mi acordă favórea unei întrevederi, făcendú-se mai invizibil decât împăratul Chinei. Știam că asemenea procederi întră in obi-

ceiurile D^{lui} Sturdza; totuși nu'mi puteam închipui că, dorind a îndeplini față cu D^{aa} o datorie nu numai de curtenie, dar și mai cu sémă de serviciu, 'mă voi vedea închisă cu desăvîrșire ușa președintelui Consiliului, care, ca ministru de Externe, era dator să me primescă, cel puțin pentru a me muștra, dacă nu me achitasem, după placul D^{salc}, de misiunea ce'mă fusese încredințată. Vădënd că Dl. Sturdza, după care alergasem în mai multe rînduri atât a-casă, la D^{sa}, cât și la minister, 'mă refuza în mod sistematic accesul cabinetului seü, me hotărîi a'î cere prin scris o audiență, ca cel din urmă aprod al administrațiunei D^{salc}, și rugai pe Dl. Dimitrie Ghica, secretarul general al departamentului de Externe, să binevoiască a'î înmâna scrisórea mea. Dl. Sturdza însărcină pe Dl. Ghica să 'mă facă cunoscut, din parte'î, că me va

primi, a doua zi, de dimineață, la ministrul de Finanțe, unde me afla, cu cea mai mare punctualitate, la ora fixată de D^{sa}. Însă, după o așteptare de un ceas și mai bine, un ușier al ministerului me invită a veni până la telefon : Dl. Dimitrie Ghica 'mă anunța, din partea ministrului, că D^{sa}, fiind ocupat, nu putea să'mi acordă audiența promisă. Nu'mă mai rămânea decât un lucru de făcut : de a părăsi țera, fără a vedea pe șeful meu, cea ce și făcu a doua zi, nu fără a deplânge sôrtea diplomaților români, nici fără a'mi dice că, din tôte robiiile, robia poleită cu aur e cea mai tristă și cea mai amară ! Voltaire scria într'o zi lui d'Alembert (7 august 1766) : « Una din cele mai mari nenorociri ale ómenilor cinstiți e lipsa lor de curagiũ, de órece ei gem, tac, supéză, și uită. » Am gemut adînc ; am tăcut mult ; am supat

une-orî ; însă n'am uitat, nu voi uita nici-odată modul in care Dl. Sturdza s'a purtat atunci cu mine. Lectorii care vor binevoi să me citescă până la sfîrșit vor vedea că alte ocări, și mai grave dacă se pôte, 'mî erau rezervate din partea Dluî Sturdza.

Pe la mijlocul anului 1897, diarele noastre răspândiră de-odată sgomotul că Dl. Sturdză proiecta o mișcare diplomatică, fiind hotărît de a încredința postul pe care'l ocupam de șapte ani la Bruxelles și la Haga unui coleg al meu acreditat pe lângă un alt Guvern. Nu știu până astăzi dacă acel sgomot era întemeiat; tot ce pot spune e că, tocmai pe atunci, începuî a primi de la Dl. Sturdza o serie de note neplăcute, al cărora ton, din și in și mai aspru, nu putea să'mî lase nici o îndoială asupra planurilor și scopurilor ministrului

față cu mine. Era natural că Dl. Sturdza să dorască a se lipsi de serviciile mele, un ministru având tot-d'a-una facultatea și chiar dreptul de a nu menține într'un post atîrnând de departamentul seü — și mai cu sémă într'un post de ministru plenipotențiar — decât pe funcționarii care se bucură de încrederea lui. Se putea de asemenea că Dl. Sturdza să nu fi fost mulțumit de modul meü de a lucra și de a conduce afacerile Legațiunilor care'mi fuseseră încredințate : totuși, in asemenea casuri, legea prevede pedepsile ce se pot aplica, după gravitatea faptelor, funcționarului greșit : avertismentul simplu, mustrarea, suspendarea, etc., fără că nici-odată sa fie permis ministrului de a se depărta, chiar in aplicarea acelor pedepsi, de regulele de bună-cuviință și de curtenie obicnuite între ómenî bine crescuți. De altmintrelea, dacă

Dl. Sturdza avea nevoie de postul meu, îi era lesne de a'mi scri pentru a'mi împărtăși vederile D^{sale}, și m'aș fi grăbit a urma exemplul unui fost șef al meu, care, fiind informat tot de Dl. Sturdza, dacă nu me înșel, că Legațiunea ce dirigea era in ajunul de a trece in mâinile unui nou titular, se retrase cu multă demnitate, spre a nu jena întru nimic libertatea de acțiune a ministrului. Acésta însă nu fu procederea Dluî Sturdza fată cu mine. Dluî preferă să'mi amintescă cu brutalitate că era șeful meu, că eu eram «împiegatul» D^{sale}, și că prezența mea la Bruxelles 'l supăra cu desăvîrșire. Am ȓis că nu voi reproduce nici corespondența schimbată între noi, nici textul demisiunei mele motivate, in care am expus cu deamănuntul tóte ocările ce mi s'aũ făcut, și pe care nici un bărbat cu demnitate nu le ar fi putut

suferi ; totuși cred că'mi este permis de a spune — fiind- că iarăși vine vorba de un sistem greșit care se aplică într'una la noi — că, după câte-va hărțuieli fără importanță, conflictul izbucni cu ocasiunea alegerii portului Rotterdam drept cap de linie al serviciului nostru de navigațiune. Se știe că eu eram acreditat în acelaș timp la Bruxelles și la Haga, și că lupta era angajată între Rotterdam și Anvers, ambele metropole comerciale prezentând, din punctul de vedere al intereselor noastre, avantagie aprópe egale, care cereau, înainte de a se lua o hotărîre definitivă, de a fi studiate de aprópe și cu deamănuntul. În orî-ce cas, pare-mi-se că ministrul țerei în Belgia și în Olanda era chiebat, și el, a'și da părerea în acéstă cestiune capitală. Totuși, precum fusesem lăsat la o parte cu ocasiunea negociărilor greco-romăne, pe

când me aflam la Atena, tot deasemenea me vedui ignorat cu desăvârşire in afacerea de la Rotterdam. Un înalt funcţionar al ministerului Lucrărilor publice fu trimis in misiune la Anvers, Rotterdam şi Amsterdam, fără că Legaţiunea să fie măcar înştiinţată de însărcinarea ce'i fusese încredinţată, şi fără că să fiu invitat, după cum se obicînuesce in asemenea casuri, a'i da, la nevoie, concursul şi ajutorul meu. Era natural că să se alégă, pentru a trata o atare cestiune, un specialist de o competenţă netăgăduită; trebuie însă să declar că acel sistem de a trimite, intr'o ţeră unde avem o representaţiune oficială, misiuni oficióse care lucréză in afară de ştirea şi de participarea ministrului plenipotenţiar, presentă inconveniente asupra cărora cred că e de prisos de a insista. Cu câte-va săptămăni mai in urmă, aflaï, dintr'o sorginte

particulară, că Dl. Jon Brătianu, ministrul nostru al Lucrărilor publice, era în ajunul de a pleca, la rîndu'î, la Rotterdam și la Haga. Doritor de a'î oferi complimentele mele de bunăvenire într'o capitală în care aveam onórea de a fi acreditat, și gândind că prezența mea în regatul Țărilor de Jos era cel puțin cuviincioasă în aceste împrejurări, rugăi în mod oficios pe secretarul general al departamentului nostru de Externe să binevoiască a'mi face cunoscut în ce zi Dl. Brătianu avea intențiunea de a porni din București. Nu primiî însă nici un răspuns de la D^{sa}, și ministrul nostru al Lucrărilor publice vizită Amsterdam, Rotterdam și Haga, unde'î se făcu o recepțiune oficială, fără că să fiu invitat, în calitatea mea de Trimis extraordinar al M. S. Regelui, a'l însoți în Olanda; singur consilierul Legațiunei, funcționar pus sub

ordinele mele, și care nu putea să între în relație cu autoritățile publice din țară decât prin mijlocirea mea, fu admis să figureze, alături cu Dl. Ion Brătianu, la sărbătorile organizate în onórea D^{sale}. Numai la întórcerea ministrului de la Haga, și cu ocasiunea trecerei sale prin Bruxelles, aflaí de la D^{sa} că tot era terminat, și că preferința fusese acordată portului Rotterdam. Guvernul nostru lucrase în suveranitatea drepturilor și îndatoririlor sale, preocupându-se numai de interesele bine chibzuite și bine pricepute ale țerei, și e evident că, dacă aș fi fost consultat, aș fi propus și eu acéstă soluțiune; totuși cređuí de cuviință de a arăta, în mod respectuos, Dluí Sturdza că se ținuse prea puțin sémă de persóna mea precum și de înaltele funcțiuni ce îndeplineam, atât cu ocasiunea acelor negocieri cât și cu prilejul calătoriei

Dlui Brătianu la Haga. Dl. Sturdza se mărgini a'mi răspunde că nu era obicînit a primi observațiunii de la « împiegații care staă sub ordinele sale » ; iar o altă notă a D^{sale} se termina cu acéstă frasă, pe cât de amenințătoare, pe atât de necuviincioasă : « Acésta o dată pentru tot-d'a-una, și fără replică. » Se vede că Dl. Sturdza uitase cu cine avea onóre de a vorbi, și că confundase pe un Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar al M. S. Regelui, acreditat pe lîngă trei Curți regale, mare-ofițer al « Corónei » și comandor al « Stelei » României, cu odăiașul cabinetului D^{sale} de la minister.

Se póte că acest din urmă funcționar, care este într'adevăr « împiegatul » Dlui Sturdza, să primescă — dacă e lipsit de orî-ce amor-propriū — că stăpînul lui să'î dîcă cea ce dîce, in « Sgîrcitul » lui

Molière, Harpagon servitorului său la Flèche, pe care'l bănuiesce că i a furat bani: « Hors d'ici tout à l'heure, *et qu'on ne réplique pas!* » Nimeni însă nu va admite că cei mai înalți demnitari ai Statului român să fie tratați de Dl. Sturdza de o potrivă cu slugile D^{salc}, nici că un prim-ministru să împingă uitarea regulelor cele mai elementare ale politetei până a cuteza de a scri pe acest ton unui reprezentant al Regelui în străinătate.

E lesne de înțeles că abia 'mi putui stăpîni indignarea. De și nu aveam de luat consiliu decât de la mine însumi, și de la demnitatea mea ofensată, totuși, pentru a nu proceda cu nesocotință, me dusei să consult pe unul din colegii mei cei mai eminenți din Bruxelles, cerëndu-'i avizul D^{salc}, și întrebändu-'l ce ar face în locul meu. Iată textual răspunsul său : « Nu pot să'ti

» spuî ce aş face, de óre-ce nici-odată, in
» țera mea, un ministru al Afacerilor
» streîne n'a ținut un asemenea limbagiú
» față cu un reprezentant al Suveranului
» seú. Buna-cuviința și curtenia sunt
» de tradițiune in corespondența nóstră
» diplomatică, și chiar un reproș, chiar o
» reprimandă se fac pe un ton mescu-
» rat. E evident că nu poți să rămâi
» sub lovitura afrontului ce ai pri-
» mit; trebuie orî că șeful D^{talé} să retragă
» notele blesante ce ți le a adresat, orî că
» D^{ta} să ți dai demisia ».

Știam dinainte că Dl. Sturdza nu'și va retrage notele in cestiune, și nu voiam să încep lupta ólei de pămînt contra ólei de fier. De altmintrelea, eram sätul pînă la desgust d'atîtea mizerii, și scărbit de tóte intrigile murdare uneltite împrejurú'-mî; iar procederile Dluî Sturdza, care găsise de

cuviință de a'mi adresa notele ofensat6re de care am vorbit nu într'un plic deosebit și personal, ci printre nărt6gele 6ilnice ale corespondenței curente, după ce împinsese reaoa voință până a permite că ele să fie contrasemnate de un funcționar al departamentului D^{salc}, astfel că atât la Bucuresci, de unde pornia curierul, cât și la Bruxelles, unde el era înregistrat de personalul Legațiunii, t6tă lumea cunoscea ocările ce'mi făcea Dl. Sturdza, acele procederi revoltăt6re me exasperaseră cu desăvîrșire. Decis a me retrage din serviciu, trimisei demisiunea mea motivată la Bucuresci, cerënd să mi se înainteze fără întârziare scrisorile mele de rechemare.

Acestea se petreceău pe la finele lui septembrie 1897 : veni octombrie, trecură noembrie și decembrie, fără că Dl. Sturdza să me înștiințeze de primirea notei prin

care manifestasem dorința de a fi descărcat de funcțiunile mele, notă care'î parvenise neapărat, de óre-ce oficiósa « Voința națională » đicea in numărul seú din 1/13 octombrie :

« *Epoca* a aflat numai aseară că d. Bengescu, ministrul plenipotențiar al Romăniei la Bruxelles și la Haga, și-a dat demisiunea.

« Înainte ca confratele nostru, așa de bine informat, să revină asupra « nouei » « infamii » a d-luî Sturdza, credem că nu e de prisos a-î complecta informația.

» Adevărul este că d. Bengescu și-a dat deja sunt acum duoe luni demisia, care a fost respinsă de d. Dim. A. Sturdza, și că tocmai acuma opt đile, ministrul nostru la Bruxelles reînnoindú-și din nou demisia, de astă dată i-a fost primită.

» Mișcarea diplomatică, pe care *Epoca*
» și unele țiare cred că o cunosc din faptul
» că am spus în treacăt că ar atinge cutare
» și cutare legațiune, a fost negreșit hotă-
» rită de la data primirei demisiunei d-lui
» Bengescu, însă credem a ști că pronosti-
» curile confrăților noștri nu se vor realiza
» întocmai ».

Informațiunile « Voinței » erau cu totul greșite. Dl. Sturdza, luând dorințele sale drept realitate, visase pôte într'o bună sêră că'î adresasem, cu duoe luni mai 'nainte, demisia mea, și comunicase acel vis îmbucurător redactorilor țiarului seũ favorit. Adevêrul este că pînă la sfîrșitul lui septembrie eũ nu'mi dedesem nici-odată demisia, și că prin urmare Dl. Sturdza nu avusese ocasiunea de a o respinge. Nota « inspirată » a « Voinței » avea un singur scop : acela de a curma vorba țiarelor care

binevoiseră a'mi lua apărarea, și de a pune un capăt sgomotului care începuse a se face în presă în prejurul incidentului demisiunii mele.

Până la urma urmelor, Dl. Sturdza ținuse a se arăta răuvoitor, nedrept, și, ceea ce e mai grav, neveridic față cu mine.

Am aflat mai târziu pentru ce Dl. Sturdza n'a putut să 'și realizeze atunci planurile, nici să'mi primescă demisiunea. Nu'mi este însă posibil de a atinge, chiar în trecut, un asemenea subiect. Tăcerea-o tăcere plină de recunoștință și de respect — 'mi este impusă în această privință. Aceia me vor pricepe care știu că, din fericire, Dl. Sturdza nu e încă stăpîn absolut pe țera românească. Totuși, hotărîrea mea de a nu mai fi numărat printre « împiegații » Dluî Sturdza rămăsese irevocabilă; dar, după cele ce se petrecuseră, era pentru mine o datorie sacră de a me retrage din serviciu

fără sgomot, fără gălăgie, fără recriminare. De aceea, cu patru luni mai în urmă, rugai pe M. S. Regele să binevoiască a'mi primi demisiunea pentru motive de ordin privat. Am ieșit din carieră fără regret, cu speranța de a'mi termina viața în liniște, și de a me mai putea bucura de fericirea, sau cel puțin de acea parte de fericire pe care un om, ajuns la vârsta mea, mai e în drept s'o nădăjduască pe acest pământ. Alții au avut o existență mai frumoasă, mai strălucită, poate mai bine întrebuințată decât a fost a mea : nimeni însă n'a fost mai mulțumit de sortă'ii, fiind-că nimeni n'a avut mai puțină ambițiune. Revenit acum la cultul literelor, care au fost pasiunea vieții mele, îngrijesc, după povața lui Voltaire, « de grădina mea (1) », păstrând și onorând memo-

(1) « Cela est bien dit, répondit Candide ; mais il faut » cultiver notre jardin ». *Candide*, XXX.

ria bărbaților iluștri despre care am vorbit în scrierea de față, și având conștiința că, pe cât timp am fost în serviciul Regelui, m'am silit pretutindeni și tot-d'a-una de a face că numele român să fie cunoscut în mod avantajos de străini. Am speranța că, după mórtea mea, mi se va da dreptatea ce 'mă o contestă și 'mă o refuză astăzi Dl. Sturdza, și că modestul meu nume va supraviețui câtă-va vreme în suvenirul bărbaților care iubesc munca, studiul și literele. Acésta este sórta pe care am visat-o încă din tinerețea mea; acest a fost idealul meu, când aveam duoe-șeci de ani, și, ca să termin cu o citațiune agreabilă Dluș Sturdza, acest este, după cum șic predicatorii, harul ce mă'l doresc !

37^I

